

Årgång 26

Nr 5—6

3:00

vi människor

SVENSKA KVINNORS VÄNSTERFÖRBUNDS TIDNING

Det är vi som hade dom byktvättande
mödrarna.

Det var dom som strök karlarnas blåskjortor.
Det var dom kvinnorna som slutligen lämna-
des
med elektrisk köksutrustning och ensamhet.
Vi talar om våra gamla mödrar nu.

Vi var aldrig på allvar deras döttrar då
Vi bara bligade och förskräcktes.
Nu vill vi bära dom gamla kvinnorna med
oss.

Vi skulle vilja återföda dom och
vagga dom in i den nya tiden.
Dom är ändå med oss och gör oss starka och
veka.

Ur Anna-Lisa Bäckman: Manifest

**TEMANUMMER:
NU VILL VI ÅTERKNYTA
BANDEN...**

Om de äldre kvinnornas liv och
arbete, erfarenhet och kamp

Svenska Kvinnors Vänsterförbund

Svenska Kvinnors Vänsterförbund har i korthet följande historia. 1914 bildades Föreningen Frisinnade Kvinnor under parollen: Mot krigspsykos, för demokrati och för kvinnornas likställighet. År 1931 utvidgades förbundet så att ett samarbete blev möjligt mellan alla kvinnor som önskade en samhällsutveckling i vänsterriktning. Då fick förbundet sitt nuvarande namn.

Förbundet vill verka för fullständig likställighet mellan kvinnor och män och för kvinnornas deltagande i full utsträckning på alla områden av det ekonomiska, sociala och politiska livet; för erkännande av och respekt för kvinnornas värdighet i familj och samhälle.

Förbundet vill verka för samarbete mellan kvinnor i alla länder och med all kraft deltaga i strävandena att uppnå och befästa en varaktig fred, allt framtidens grundval.

År 1946 anslöts Svenska Kvinnors Vänsterförbund (Swedish women's left federation) till Kvinnornas Demokratiska Världsförbund (KDV).

KDV hade 1969 anslutna organisationer i 90 länder med omkring 200 miljoner medlemmar.

KDV har nu tillerkänts konsultativ status I (tidigare hette det A) hos FN:s ekonomiska och sociala råd. Endast 16 organisationer har denna status vilken innebär rätt att yttra sig vid rådets sammanträden och att framlägga egna förslag muntligen eller skriftligen.

Innehåll:

Ledare. <i>EP</i>	3
TEMA:	
NU VILL VI ÅTERKNYTA BANDEN...	
Om de äldre kvinnornas liv och arbete, erfarenhet och kamp	
Inledning.....	4
ELLEN: "Livet blir trångt utan humor". Intervju <i>Gunilla Thorgren</i>	6
Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad.	
<i>Hjördis Levin</i>	12
Sonja målar kvinnornas historia. <i>Lilian Andersson</i>	15
ALICE: "Vi fick liksom aldrig tid för politiken".	
Intervju <i>Katja Waldén</i>	18
Kvinnokamp i vardagen. <i>Margit Palmaer</i>	22
ANNA: "Mitt oberoende håller jag mest av allt på".	
Intervju <i>Birgit Lundin</i>	24
Bakom mig står Malax-gummorna. <i>Anna-Lisa Bäckman</i> ...	29
"Nämnamnaren har vi gemensam". Om kvinnokamp förr och nu. Vivan och Birgit samtalar. <i>Gunilla Myrberg</i>	32
JÖSSES FLICKOR — en pjäs på Stadsteatern	34
SKV 60 år.	
Historik.....	36
Rapport från förbundsmötet	37
Målsättning, handlingsprogram	38
Kvinnoskildringar hos några kvinnliga författare.	
<i>Nea Carlsson Townsend</i>	40
Debatt: Inte bara 6-timmars-dag. <i>Birgit Lundin</i>	46
Kort om böcker, ny kvinnoskiva	48
Internationella kvinnoåret 1975.....	50
För Indokinas kvinnor och barn.....	51

vi människor

nummer 5—6 — 1974 — 26:e årg.

Ansvarig utgivare:
VALBORG SVENSSON

Redaktör:
LOUISE WALDÉN

Redaktionskommitté:
Eva Palmaer
Katja Waldén
Harriet Clayhills

Expeditionstid månd—fred kl. 10—14
samt torsdagar 17—19

Redaktören träffas säkrast
månd—onsd 10—12

Vi Människor utkommer med sex
nummer om året

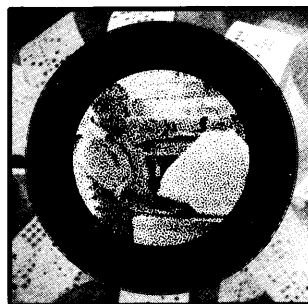
Prenumerationspris fr.o.m. 1975
20 kr/helår

Postgiro 5 13 23—4

SVENSKA KVINNORS
VÄNSTERFÖRBUND

Box 3120, 103 62 Stockholm
Tel. 08/20 37 56

Sjuhäradsbygdens Tryckeri AB, Borås 1974

Ett modernt
civiltryckeri med
fotosättning, offset,
boktryck, rotation,
bokbinderi och distribution.

**Sjuhäradsbygdens
Tryckeri AB**

Allégatan 59, 501 02 Borås
Telefon 033/11 70 30

Stockholmskontor
Kammargatan 66
111 24 Stockholm
Telefon 08/20 14 19

Vi Kvinnor — Vi Män

Vår tidning — det är vår livsnerv. Vad har den inte kostat oss i arbete, ansträngningar, förhoppningar, glädje och intresse. Pengar har den faktiskt inte kostat oss så mycket däremot, vi ligger mycket långt framme när det gäller oavlönat eller uselt avlönat jobb.

Tidningen håller oss med upplysningar, fakta och material i vår verksamhet. När man bläddrar tillbaks i årgångarna får man en bra kavalkad över samhällsutvecklingen under åren. När man tänker på de astronomiska summor som tidningar brukar kosta och de härresande skulder de brukar efterlämna när de kapsejsar blir man extra stolt över Vi Män.

En tidning, ett språkrör har alltid trott sig som en nödvändighet för vår organisation. — Fram till 1936 från starten 1923 tjänstgjorde den legendariska Tidevarvet med Elin Wägner och Carin Hermelin som redaktörer som förbundets stämma i världen. Tidevarvet tillhörde ej SKV men Ada Nilsson, Kerstin Hesselgren, Honorine Hermelin och andra medlemmar var flitiga medarbetare.

I januari 1947 kom ett litet medlemsblad som avsåg att bli upptakten till en tidning. Så här skrev Elisabeth Tamm i första numret — något som är lika aktuellt i dag: "Vi behöver en tidning.

Därför att tryckfriheten i tillämpningen ger utrymme åt partipressen, ej åt enskilda åsikter!

Därför att en övergångstid, som avgör framtiden, nu alldeles särskilt gäller livet, krig eller fred!

Därför att halva mänskligheten, kvinnorna, oaktat rösträtten, ej kan genomföra medbestämmanderätten om samhället utan ett organ som uttrycker dess vilja!"

Så föddes Vi Kvinnor år 1948.

Efter ungefär 20 år med denna tidning började en del läsare och medlemmar höra av sig med synpunkter på namnet. Man resonerade ungefär så här. De s k kvinnofrågorna liksom frågan om fred och barnens bästa angår ju inte bara kvinnorna, de angår hela mänskligheten, därför är Vi Män ett mer adekvat uttryck för vad vi vill. Diskussionen i namnfrågan blev rätt livlig — många tyckte att Vi Män var för vittsvävande som namn. Det är dock kvinnorna vi i första hand representerar och vänder oss till.

Hur som helst, namnbytet kom till stånd och från 1969 hette vår tidning Vi Män.

Men så kom vad vi nästan kan kalla kvinnorörelsens förnyelse, en förnyelse som vi hälsat och hälsar med gränslös glädje och stora förhoppningar. Vi beslöt att åter kalla oss Vi Kvinnor — Vi Män från 1975, ett namn som vi nu tycker bättre täcker vad vi vill.

Men vårt namn är taget. 1971, tidigare var det inte möjligt, har Åhlén & Åkerlund lagt beslag på namnet. Man får inte ligga på ett namn utan vidare, det måste användas och det har skett på följande märkliga sätt. Ett stencilerat A 4-ark kallat Vi Kvinnor har utgetts i tre år. Denna "tidning" har inte kunnat köpas enligt uppgift.

Vi har nu skrivit till Justitieministern och Åhlén & Åkerlunds förlag för att återfå vårt gamla namn, men ännu inte fått något besked. Alltså vet vi i skrivande stund inte om vi har rätt till vårt ursprungliga namn eller ej.

Nu i november publiceras i journalisternas facktidning "Journalisten" ett Öppet brev till Lukas Bonnier, undertecknat av ett tjugotal journalister vid våra stora tidningar. De stöder vårt krav och kräver av Åhlén & Åkerlund att de återlämnar namnet "Vi Kvinnor" till SKV.

*

Just nu råder regn, rusk och mörker och julen tycks ganska avlägsen, men eftersom man inte har någon mer chans till jul- och nyårshälsningar så önskar jag alla en verkligt god och avspänd jul, fri från jäkt och ruinerande julklappar. En billig julklapp som gläder och intresserar ett helt år är en prenumeration på Vi Män. Använd blanketten för gåvoprenumeration i det här numret — till glädje för mottagaren och till nytta för Vi Män.

E.P.

Några årtal ur kvinnohistorien

1865 Näringsfrihetsförordningen avlägsnar hindren för fri företagsamhet inom handel, hantverk och industri. På 60-talet utökas kvinnans möjligheter till högre utbildning.

1870 får kvinnan rätt att avlägga "mogenhetsexamen" och tillgång till akademisk utbildning (utom den teologiska). Yrkesutbildning för flickor (bl a sjuksköterskor och textilarbetare) kommer igång på 70-talet.

1872 Ogift kvinna myndig vid 25 år.

1873 bildas "Föreningen för gift kvinnas äganderätt".

1884 bildas Fredrika Bremer-förbundet. Ogift kvinna blir myndig vid 21 år.

1892 bildas Stockholms Allmänna Kvinno-klubb, föregångaren till de socialdemokratiska kvinnoklubbarna. Under 1800-talets senare hälft ökar antalet industriarbetare från ca 10 000 (1860-talet) till över 50 000 (kring sekelskiftet). Manliga industriarbetare under samma tid från ca 20 000 till drygt 200 000. Kvinnornas löner låg 30—40 % under männens.

1903 startas Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) och Kvinnornas Fackförbund.

1910 förbjöds preventivmedel i lag.

1914 bildas Föreningen Frisinnade Kvinnor, som 1931 byter namn till Svenska Kvinnors Vänsterförbund.

1919 får kvinnorna rösträtt.

1921 blir gift kvinna myndig.

1923 jämställer Behörighetslagen män och kvinnor i statlig tjänst.

1925 startas Kvinnliga medborgarskolan i Fogelstad.

1927 öppnas de statliga läroverken för flickor.

1936 Kommittén för ökad kvinnorepresentation samlar 25 kvinnoorganisationer bakom sitt uppdrag. Statligt anställda kvinnor får rätt till barnledighet.

1938 upphävs förbudet mot preventivmedel.

1939 förbud mot att avskeda gift kvinna.

1949 Föräldrabalken gör även modern till barnets förmyndare.

1971 införs särbeskattningen.

1972 tillsätts den socialdemokratiska "Delegationen för jämställdhet mellan män och kvinnor".

1974 får vi den nya föräldraförsäkringen där båda föräldrarna jämställs i barnvårdarfrågor.

MANIFEST

(För socialgrupp tre-tjejer som fått utbildas)

Vi är dom nya kvinnorna

Vi är dom nya kvinnorna som fått utbildas oss. Nu vill vi återknyta banden med arbetarklassen, våra mödrar

Vi är dom nya kvinnorna, dom historielösa kvinnorna.

Vi är här nu. Vi tänker inte lura någon.

Det är vi som hade dom bykvtvättande mödrarna.

Det var dom som strök karlarnas blåskjortor. Det var dom kvinnorna som slutligen lämnades

med elektrisk köksutrustning och ensamhet Vi talar om våra gamla mödrar nu.

Vi var aldrig på allvar deras döttrar då.

Vi bara bligade och förskräcktes.

Nu vill vi bära dom gamla kvinnorna med oss.

Vi skulle vilja återföda dom och vagga dom in i den nya tiden.

Dom är ändå med oss och gör oss starka och veka.

Vi är dom nya kvinnorna.

Vi är här nu.

Nu vill vi erkänna dom gamla som vår första historia

och vi tänker aldrig någonsin efterlikna dom.
Anna-Lisa Bäckman

Bilden ovan: Tvätt av kläder i Nybroviken vid Grevbron (= en del av Strandvägen i Stockholm) sommaren 1902. Foto Erik Tryggelin. Tillhör Stockholms Stadsmuseum.

NU VILL VI ÅTERKNYTA BANDEN...

Ett temanummer om de äldre kvinnornas liv och arbete, erfarenhet och kamp

Det här numret föddes egentligen på 8 mars, Internationella Kvinnodagen, i våras. Då satt vi, kvinnor ur olika generationer, och samtalande en eftermiddag i Piteå. Vi talade om våra mödrar och mormödrar, om oss själva, lyssnade på varandra, lärde av varann. Ur samtalen växte styrka och samhörighet. För oss yngre var det något som förändrades. Plötsligt var vi inte historielösa längre, plötsligt fanns de vardagsförebilder vi saknat. Vi hade bara så länge letat på fel ställen. Vi hade sett upp mot de etablerade, erkända föregångskvinnorna, enstaka lysande solar i ett stort mörker. Plötsligt blev det mörkret en ljus stjärnhimmel. Varje kvinna har i sin närhet kvinnor som kan berätta om kvinnors liv och kamp. Kvinnans historia står inte i böckerna, den förs vidare i en muntlig tradition, förmedlad genom generationer i ett socialt system av gemensam tvätt, bak, städning. När den sociala gemenskapen bröts sönder genom kärnfamiljens småhushåll försvann också den naturliga formen för kvinnors berättande. Nu är det dags att vi återfinner vår historia, innan det är för sent. Men den finns inte samlad och skriven, "man får pyssla ihop den själv, som ett lapptäcke", som Anna-Lisa Bäckman skriver i sin artikel om kvinnorna i Österbotten. Hon skriver också: "Man förstår att kvinnor alltid varit starka och aktiva men konsekvent berövade politisk makt, sin röst i samhället".

I det här numret har vi medvetet valt bort de kända kvinnorna. Vi har velat ge röst åt de anonyma kvinnorna, dem utan vars liv och kamp vi inte stått där vi står idag. De kvinnor som finns runtomkring oss om vi bara tar oss tid att lyssna. Men det är inte bara de starka kvinnorna vi ska minnas. Ta reda på vad din mor, mormor, mormorsmor hade för drömmar i sin ungdom. Vilken människa som finns bakom mammorollens schablon. Hur många ouppfyllda kvinnodrömmar finns inte nedlagda i förhoppningar i döttrarna!

Men kvinnorollen är inte en och densamma. Den är beroende av vilken klass man tillhör och vilken sorts samhälle man lever i.

I bondekulturen hade — och har — kvinnorna ett egenvärde i kraft av sin plats i produktionen. Det lyser igenom i intervjun med Ellen. I och med industrialiseringen försvann kvinnoarbetets självklara plats i produktionen och samhället. I arbetarklassen reducerades kvinnan till arbetskraft, där hennes kvinnokön var ett medfött handikapp. I borgarklassen fick kvinnan ingen plats i produktionen, hon gavs i stället modersmyter och hustrumyter att bygga sitt egenvärde på. Dimridåer för att dölja hennes maktlöshet.

Det är dags för oss att göra upp med borgerlighetens förvekligade kvinnoideal, som nu blivit allmänt vedertaget i alla klasser, och i stället knyta an till de starka, aktiva kvinnor som alltid funnits och vars styrka är en del av deras självklara kvinnoidentitet.

LW

Jag åkte på småvägarna genom hela västra Värmland från mitt eget torp i söder upp till Ellen Eriksson i Ambjörby längst upp i norr. Vägarna är dåliga och fyllda av gropar. Sönderkörda av de stora monstern till timmerbilar som kör bort den skövlade värmländska skogen. Ellen bor i en stuga vid Klarälvens östra strand. Runt omkring den lilla byn höjer sig höga berg med stora sargade sår i konturerna — kalhyggen. På älven flottas fortfarande timmer, men snart är det slut. Nu ska byggas kraftverk. I stugorna bor mest gammalt folk. Den här intervjun handlar om kvinnorna i Ambjörbys småstugor. Modiga,

starka kvinnor som med energi och värmländsk humor har satsat sin kraft på att kämpa för bygden. De har vunnit många segrar och mycket egenvärde, men kapitalismen (representerad av Uddeholmsbolaget) har hunnit upp dem bakvägen. Varken skogen eller älven ger längre arbetstillfällen.

De unga har tvingats till storstäderna. Där lever nu kvinnor i små lägenheter, isolerade från samhället. Den bygd Ellen och hennes kamrater har kämpat för, är idag avfolkad. Vem ska ta över deras kamp och föra den vidare?

Gunilla Thorgren

ELLEN:

"Livet blir så trångt utan humor"

Ellen: Jag är uppfödd i Stockholm och jag kom ganska tidigt in i arbetarrörelsen. 1909 — då var jag bara nio år och såpass gammal att jag kunde uppfatta vad som hände. Pappa hade bageri — och kom ut i strejken. Det var ganska så knapert då ska jag säga dej. Vi barn fick hjälpa till med ärenden så gott vi kunde, pappa var aktiv i strejkrörelsen. Vi barn fick gå med brev i skolväskan, från Östermalm till söder. Du vet — allt stod stilla under storstrejken — spårsvagnar å allt. Man kunde inte åka på dom spårsvagnar som gick heller för då gynnade man strejkbrytare. Det var ju inga farliga meddelanden vi gick med. Det var mest underättelser om möten.

Vi brukade göra så vi ungar, att vi ställde oss vid spårsvagnshållplatsen, och när spårsvagnen kom med sin strejkbrytarförare och stannade; då brukade vi räcka lång näsa åt honom. Vi skulle liksom hämnas lite. En liten

hämnad var också en hämnad vet du.

Pappa var en radikal vänstersocialist och jag brukade vara med honom i Folkets Hus varenda kväll. Jag hann gå ut folkskolan på Östermalm — sen dog pappa. Sen började jag som modistelev på Ähléns. Sen sökte jag till Nordiska Kompaniet för det var mycket bättre förmåner där. Men för att få komma dit måste man kunna tyska, engelska och matematik. Då började jag i en aftonskola. Sen dog mamma också så då blev det slut på alltihop.

Mina förmyndare bodde upp i Värmland så jag flyttade hit upp till Ambjörby. Här träffade jag Karl och vi gifte oss 1920. Vi fick ett litet torpställe väst i berget. Vi hade ett par kor, ett par grisar, och lite smådjur. Vi hade det relativt skapligt ställt, för vi hade mat. Karl var skogsarbetare och det gick bra för oss. Men så kom strejken — skogsarbetarna bildade fackförening och

gick i strejk.

Då blev det svårt. I bidrag fick vi 11 kronor i veckan. Det är klart att det gick för oss som hade ett litet småbruk — vi hade i alla fall mat. Men det var inte alla som hade det. Det vart väldigt fattigt på bygden. En familj — som bodde granne med oss — jag kan faktiskt säga att dom svalt ihjäl, en hel familj på åtta personer. Det kom in en sjukdom som kallades "galopperande lungrot". Det gick så snabbt med dessa människor. De dog den ena efter den andra. Men man började nog förstå varför. De hade ingen mat. En dag satt jag hemma med nylagad frukost. Jag hade gröt å mjölk å fläsk å ost på bordet och den yngsta flickan i familjen kom in. Det var bara två barn som var kvar i familjen då. Hon kom in och tittade på bordet och jag frågade om hon ville äta med mej. Då började hon gråta och sa: "Jag har inte haft någon mat hemma på tre dagar".

Gunilla: Hur hade kvinnorna det på 20—30-talet här uppe? Både hemma och i arbetet?

Ellen: Det var mycket arbetsamt. Du vet bara vid vårt torp. Maken han var ju tvungen att gå i skogen för Uddeholms för att det skulle flyta.

På sätt och vis var kvinnan väldigt förtryckt förut — hushållsarbetet fick hon göra på fritiden medan maken vilade sig, fast dom jobbade lika hårt hela dagarna.

I skördetider t ex, när vi skulle skära havren. Kvinnan fick förstås dra slipsten — det var tungt må du tro. Sen skulle man gå efter och gå krokig och binda upp havren, vartefter karln skar. Det var mycket tyngre å binda än å skära. När vi var klara gick karln in och la sig på soffan för att vila. Då skulle kvinnan laga mat, ge kreaturen mat och vatten, duka, diska, och röja. Sen fick man gå ut igen och gå efter honom när han skar. Då var ju han utvilad. Men kvinnan var ännu tröttare.

Tänk — jag vet väl i början när vi var nygifta och bodde i torpet. Karl skulle hjälpa mig att torka disken bara för att vi skulle få vara lediga tillsammans en liten stund. Så dundrade det väl till i farstun. Då skyndade han sig bort med handduken och satte sig i soffan och såg hur oskyldig ut som helst.

Hade det varit som idag hade jag väl slängt handduken i huvudet på honom och skrikat. Men då var det så.

Om någon hade kommit in och sett Karl hjälpa mej med disken hade det blivit SKANDAL förstår du. Det var int karlgöra.

Man hade ju inga maskiner eller hästar som det finns nu heller. Jag vet när vi skulle ha upp potatisen, då fick vi dra plogen för hand. Vi drog upp

ett par fårar varje morgon då innan maken gick till jobbet. Sen fick jag harka upp det där under dagen. Jag vet att jag tyckte det var så tungt. Vi hade en väldigt stor ko förstår du. Och jag fick väl för mig att jag skulle få den där kon till att dra plogen. Å vi selade henne förstår du, men så fort det tog emot så stannade hon. Då fick jag för mej att jag skull sätta hö på en käpp framför henne. Då vart det fart må du tro, men då gick det för fort så vi fick fortsätta dra plogen själva.

Men jag säger inte annat än att karlarna slet ont dom också. Ibland fick dom ligga ute i skogen i fjorton dar i sträck. Det var hårt att ligga på dåliga britsar i kojor med bara jordgolv och en eld i mitten. Men då var torparkärringarna ensamma hemma i sina dåliga dragiga små torp med ungar och kreatur som skulle skötas. På morron fick man gå till vattenkällan och hämta vatten och på vintern fick man hugga upp isen för att få upp vattnet. Sen fick man bära i ok eller dra vattnet på kälkar till djuren. Ibland var det långt efter vatten vet du. Så skulle hon hugga ved.

Och när man skulle göra sin tvätt — då fick man spara ihop så man fick stå en hel dag och skrubba kläderna inne i en ladugård. Sen fick man ge sig ut till en källa eller ut på älven och skölja. På vintern stod kvinnorna nere vid älven i blåst och kyla. Det var många kvinnor som ådrog sig underlivssjukdomar.

Så var det hushållet och det var ju inte lika enkelt som idag. Hade man sen många barn och kanske en karl som söp och inte skötte sig. Ja då var livet verkligen hårt för en torparkärring. Men du vet jag har haft bara ett barn och en karl som varit väldigt duktig på att arbeta, så jag har liksom alltid haft ett knapphål bättre.

Gunilla: Var du aktiv i rösträttsrörelsen?

Ellen: Nej förstår du, det var jag inte. Du vet att det är så att när kvinnan gifter sig och får barn så inträder en dödperiod i hennes utåtriktade aktiva liv.

Det blir en stillastående period för kvinnan. Sen när ungarna växer till sig blir man lite mer fri. Då kommer man in i samhällslivet igen.

Gunilla: I bästa fall ja. Det är minsann inte alla kvinnor som gör det.

Ellen: Nej det har du rätt i. Det är förstås dom som har politisk förskolning i ungdomen, som jag t ex som börjar längta ut till politiken igen.

Du vet jag har haft partibok i femtio år nu — i Kommunistiska partiet.

Det bildades två arbetsgrupper här då — socialdemokrater och kommunister. Karl och jag gick tillsammans med några kamrater till Kommunistiska partiet. På så vis var det det började. Sen började det då med bildandet av fackföreningen. Karlarna fick slåss hårt vet du för dom mötte starkt motstånd hos bönderna.

Gunilla: Varför var bönderna emot fackföreningen?

Ellen: Bönderna hade skogar förstår du, och dom ville inte betala huggarpriser.

Gunilla: Men kvinnorna deltog inte i fackföreningsarbetet?

Ellen: Nej du, inte fick vi vara med fast det angick oss också, vi var ju också underkastade Uddeholm vi torparkärringar. Men vi fick bara vara med när fackföreningen hade nån tillställning förstås. Då fick kvinnorna koka kaffe. skratt...

Gunilla: Det var i princip när andra världskriget började som du började vara politiskt aktiv då?

Ellen: Ja det kan man säga. Då hade flickan gift sig och var vuxen. Och när tyskarna gick in i Norge blev våra karlar förlagda här uppe vid norska gränsen. Då följde jag och några kommunistkärningar till med upp till gränsen och startade ett café där.

Gunilla: Men varför gjorde ni det?

Ellen: Vi gjorde det för att vi hade våra män liggandes där och sen visste vi nog att skulle tyskarna försöka ta sej över gränsen så skulle vi vara dom första där å skjuta ner dom. Jag hade det för mig hela tiden. Jag skulle ligga nere i ställningarna och hjälpa till och skjuta dom. Jag ska säga dej att det var otäckt dom första dagarna. Det var precis när tyskarna invaderade Norge. Å dessa flygplan, dom kränkte svenskt territorium hela tiden. Jag ska säga dej att det var karlar som det bar iväg med på toaletten direkt. Många var mycket räddare än vad jag var. För jag var inställd på att skulle det bli nåt skjutande så skulle jag hjälpa till.

Gunilla: Men kunde du skjuta då?

Ellen: Jomen, jag har varit en duktig skytt. Under skogsarbetarstrejken så gick maken och jag ut i skogen och sköt ekorre för att bättra på ekonomin. Det var bra betalt för skinnet. Vi fick upp till fyra kronor för en ekorre och vi kunde skjuta 3—5 stycken var på en dag. Jag var lika bra på att skjuta som Karl var.

Gunilla: Hur fick du lära dig skjuta?

Ellen: Maken brukade öva prickskjutning innan han gick på jakt. Då fick jag vara med. Vi hade ett burklock som vi rullade nerför backen å sköt på.

Jag kan berätta för dig när vi låg uppe vid gränsen. Maken var chaufför åt officern där, så jag var välkommen till logementet. En dag skulle militärerna ha skjutöv-

ningar. Å officern där han var liksom lite govän med oss, så han tyckte att jag skulle vara med och skjuta.

"Ja, sa jag, nog kan jag vara med."

Och du förstår, jag klådde dom allihop där — både soldater och andra militärer.

"Jaha", sa officern sen vid uppställningen "Vad ska jag säga nu då när generalen kommer och jag ska rapportera om skjutövningen å en kärning från Ambjörby har klått er allihop?"
skratt...

Ja det var mycket roligt och mycket lessamt häruppe under kriget.

Å JAG VART SÅ LUGN.

"Nu går vi och lägger oss", sa jag till Karl. Det var sommar då och vi bodde i en liten bod vid sidan om. Efter en stund kom en kapten och dundrade på dörren.

"Är ni där," skrek han.

"Ja", sa vi, "vi har lagt oss".

"Har ni lagt er", skrek han, "å det är larm. Ta genast bilen och åk härifrån".

"Nej det gör vi inte", sa jag.

"Nej", sa Karl, "vi har ju så mycket grisar här uppe och dom ska väl ha mat."

"Grisarna ska skjutas", sa kapten.

"Dom ska så fan heller", skrek Karl.

Jag minns en gång när lar-met gick. Min make skulle skjutas några officerare och fiska laxöring. Det kom en or-donans och sa att det var larm. Då fick dom inställa sin fiske-tur och alla fick ställa upp och gå ner i ställningarna. Det var väldigt otrevligt. Sen kom det en karl och frågade mig om jag ville lyssna på ryssarnas sändning — Vackra Maj kalla-des hon som pratade. Jag gick å lyssnade och då sa hon Vackra Maj "Ribbentrop är kallad till Moskva, Sveriges öde ligger i vågskålen. Men om tyskarna anfaller Sverige, så har vi sagt att det är samma sak som att anfalla oss".

Då gick jag ut och sa "det blir inget krig."

Å du vet, om jag hade stuc-kit honom med en nål i baken, så hade han inte hoppat så högt i vädret.

"Vad har fru Eriksson fått det ifrån?", skrek han.

"Ja, sa jag, "ni skulle inte va så dumma. Om det nu kom-mer en rysk sändning på kväl-len så kunde ni gott sitta kvar och lyssna så ni fick höra någöt".

Och sen tala jag om precis vad Vackra Maj hade sagt.

"Ja, sa kapten, det ligger mycket i det, men order är or-der för oss."

Gunilla: Hur kom du in i Svenska Kvinnors Vänsterförbund?

Ellen: Jag kom i kontakt med en kvinna som hette Vera Kämpe. Hon sa: "Ellen, det är någonting på gång. Det ska bildas en kvinnoförening — det är ett möte i Paris också. Kvinnorna ska träffas där. Där ska du hålla ögonen öppna Ellen."

Du förstår, här uppe hade vi kvinnor väldiga problem. Vi hade ingen tvättstuga, inget badhus, ingen hemsyster och en massa såna saker som inte fanns här uppe. Så jag började intressera mina väninnor.

Jag sa: "Vi är tvungna att få igång nånting. Åtminstone kan vi försöka med tvättinrättningen första gången".

Vi var en 10—12 kvinnor här på orten som hade ett möte och bildade NORRA NY KVINNOKLUBB. Sen gjorde jag en skrivelse till fullmäktige om våra önskemål. Men ingen av oss kvinnor var ju med i fullmäktige heller, så det blev liksom en utomparlamentarisk gruppaktion som dom inte brydde sig om, politikerna. Så inte fick vi igång nånting med det. "Norra Ny Kvinnoklubb, va e det för nånting?" sa dom, "de e fäll ingenting."

Då fick jag den där gnistan att jag skulle sätta mig i förbindelse med Vera och höra hur det gick med det där. Jo då fanns ju SKV. Jag åkte upp till Stockholm på en konferens och sökte inträde för oss. Det var bl a damerna Hermelin och hon Elsa Cedergren-Bernadotte som var med då. Vi skulle ut och dricka te, och det kom och satte sig en sån där fin dam bredvid mig, och hon sa "jag är intresserad av Ellen Eriksson, för att hon är ifrån skogen".

Hon var så intresserad av Uddeholm. Du vet hon hade ju aktier där (*fnitter*).

Hon ville ha reda på hur det var för skogsarbetarna. Jag berättade om hur dom bodde i

kojor på britsar och jordgolv med en braspall i mitten — kallt och uselt på alla vis. Sen gick hon för att hämta mer te och då kom det någon och viska i örat på mig att det var prinsessan Bernadotte. "Jaa", sa jag, "hon kan vara en bra människa ändå".

Sen brevväxlade vi några gånger och jag bad henne komma upp och titta hur vi hade det uppe i skogarna. Men då skrev hon till svar att det kunde hon inte för tillfället, och sen fick hon visst arvsbestyr. Det går ju mycket tid till dessa saker — arv och sånt som dom har att uträtta dessa rika.

Gunilla: Hur gick ni tillväga för att få igång tvättstugan här då?

Ellen: Ja du vet, vi började med den för att det här med tvättningen var en plåga för oss fattiga kärringar. Man fick underlivssjukdomar av kylan och inte fanns det läkare som man så gärna sökte upp heller.

Vi ordnade en fest där vi talade om vad vi ville. Vi hade spex och sång och spelade sketcher och drev med fullmäktige och politiken. Sen fick vi så starkt stöd från folk. Dom började teckna på listor, så fullmäktige började väl mjukna upp lite. Sen skulle vi till byggnadsnämnden och det skulle utses plats. Vi ville ha tvättstugan där den ligger nu invid vägen, för att tanterna skulle slippa släpa tvätten uppför tunga backar och isiga vägar. Det är ju mest berg här. Men ordföranden i byggnadsnämnden var motståndare så vi kallade hit länsarkitekten från Karlstad.

Jag såg med en gång vad det var för en gubbe. Så jag gick fram till honom och flirtade lite å sa "du hjälper väl oss kvinnor här". "Javisst", sa han och skrattade.

Skratt... Du vet jag var inte så ful på den tiden inte... *Skratt*... man lär sej å se.

Byggnadsnämndens ordförande han pratade å pratade

emot och skulle ha stugan högt upp i backen. Länsarkitekten lyssnade länge och sen kom han med ett förslag som ungefär var så som vi kvinnor ville ha det.

"Nej se det går inte att få dispens, det ligger så nära vägen" sa byggnadsnämndens ordförande.

Då reste jag på mej å sa "Hördudu, om länsarkitekten lägger fram ett förslag och det finns något som heter dispens, tror du då inte att det går igenom när det är länsarkitekten som beviljar dispensen".

Ordföranden han fortsatte väl knorra, dum som han va. Men då sa länsarkitekten:

"Nu ska ni va tysta gubbar, för här är kvinnan stark".

Åsså fick vi som vi ville.

Sen slog vi oss ihop gubbar och kärringar och gjorde mycket frivilligt arbete med utgrävningar och sånt. Så nu har vi en fin tvättstuga. Det här var på 40-talet.

Gunilla: Kan du berätta något mer som ni har gjort i SKV.

Ellen: Jaa, Folkets Hus låg faktiskt nere här ett tag, så vi tänkte att vi skulle ordna med lite fester så vi fick in pengar till föreningen. Vi kom på det att vi måste ha stora förmågor för att locka folk. Vi hade hit både Tory Bernhard och Snoddas och vi tjänade sådär 7—8 000:—. Sen skickade vi pengar i små portioner till Valborg på SKV i Stockholm.

Jag ska säga dig att SKV här i Ambjörby har betytt ALLT för oss kvinnor. Vi har lärt oss föra en debatt och att skriva protokoll. Vi har lärt oss VÅGA. Vi har aldrig givit upp. I början gav vi oss väldigt i kast med det kommunala, och dom tufsade väl till oss ordentligt ibland. Vi gav oss in på saker som vi inte riktigt

kunde behärska. Men vi lärde oss ska jag säga dej. Idag är det ingen som tufsar till oss.

Gunilla: Hur många har ni varit i kvinnogruppen.

Ellen: Ett tag var vi nog en 20 stycken. Men nu är vi inte så många. Dom yngre har flyttat till städerna och större samhällen. Vi äldre har väl inte samma ork heller som förr. Men lite stridslustnad finns det nog kvar.

Gunilla: Var det många kvinnor som fick kämpa på hemmafronten för att över huvud taget få vara med i kvinnoklubben. Det är då mina erfarenheter att många kvinnor idag som jobbar med kvinnorörelsen har ett aktivt motstånd hemma hos man och barn.

Ellen: Nej så farligt var det inte. Karlarna hade ju sin fackförening att tänka på, så dom tänkte väl inte så mycket på det där med kvinnogruppen i början. Och sen när dom kom så långt att dom blev medvetna om oss, då fick vi hellre lite stöd. Men du förstår att de som gav sig i kast med kvinnoklubben, dom kom från en viss samhällsgrupp. Vi var fattiga torparkärringar vi.

Gunilla: Och du menar att det fanns en solidaritet inom familjen?

Ellen: Ja sördu, det fanns det. På det viset var det bra.

Gunilla: Var det ändå inte någonting ovanligt att kvinnan var politiskt aktiv på det här sättet. Det var ju bara på 20-talet som kvinnan fick rösträtt?

Ellen: Jo, det var det nog. Jag vet att bönderna i synnerhet sneglade lite misstänksamhet. Men dom hade nog för sig att det inte var så mycket att fästa sig vid. För du förstår att det var dom fattiga som reste sig först. Och bönderna — bondmororna — dom gick ju hemma och hade det gott ställt med mat och dryck så dom ville minsann inte besvär sig med att gå med i någon kvinnoklubb.

Sen har vi alltid jobbat väldigt hårt på att vinna respekt vi skv-kvinnor. Du förstår att i mitt parti t ex jag vet att det finns och har alltid funnits medlemmar som tycker att kvinnan är liksom lite längre ner. Dom kommer inte ur det. Och det spelar ingen roll att dom är kommunister.

Gunilla: Nej men jag tror inte att man kommer åt det patriarkala förtrycket med bara marxism. Det behövs kvinnorörelser som arbetar för skapandet av en kvinnofrigörelse jämsides med att man jobbar på att förändra hela samhället. Man måste jobba med att förändra sig själv, utan förändrade människor kan vi aldrig skapa ett bättre samhälle.

Man måste också komma ihåg att det räcker med den livserfarenhet man har för att våga prata. Man måste inte kunna en massa saker från böcker. Det man känner och det man tänker **ÄR GILTIGT** — det duger bra. Det är ganska svårt att komma dit. Du verkar ha det alldeles spontant. Du tycker något och då ställer du dig upp och säger ifrån.

Ellen: Det beror på att jag under så lång tid fått stå i ledning för SKV här uppe. Jag har fått lära mig detta.

Jag var nog inte så duktig i början ska du tro.

Som jag sa förut, det var många gånger vi blev ordentligt tilltufsade. Men vi tappade inte taget för att vi var så envisa.

Förut hade vi en färja över älven till byn på andra sidan. Men den var dålig och det hände en olycka med en pojke. Det hade länge varit prat om att vi behövde en bro. Vi satte igång inom SKV. Vi bildade en kommitté. Sen satte vi igång med handarbeten och tillställningar och fester. Vi fick faktiskt med oss bönderna och bondkärringarna också.

Vi fick en häradsdomare med oss. Vi satte honom i spetsen då och sen kunde vi skjuta på bakom. Det kan vara bra att jobba så ibland. Vi fick ihop 5.000:— till en utredning.

Häradsdomaren satte vi att uppvakta olika myndigheter. Jaha, efter ett tag fick vi vår bro. Men sossarna vart utanför, dom ville inte ställa upp. Sen ville vi ha belysning på bron. Det lyckades vi också få. Sen fick vi 200:— över. För dom pengarna köpte vi flera år senare aktier i plastfabriken som ligger här bredvid. Så nu är SKV aktieägare också... *skratt...*

Gunilla: Du har suttit i fullmäktige och socialnämnden också.

Ellen: Ja jag kom in i fullmäktige för kommunisterna i slutet på 40-talet. I sammanlagt 11 år har jag suttit där. Jag har ju försökt jobba för bygden. I kvinnoklubben har vi haft möten. Vi har haft handarbetskvällar och vi har läst. Och vi har ställt till med spektakel vet du. HUMOR är viktigt i politiken. Man kan vinna mycket med humor. Vi har skrivit sketcher, berättat historier, och haft roligt värre när vi fått bygdebefolkning att skratta åt våra politiker. Och vi har fått folk med oss ska jag säga dej.

Men det som verkligen tog ner oss i humöret var nog centraliseringen. När man såg vart det bar iväg med bygden. Folk måste flytta. Och när dom började plantera tallbuskar på jorden. Det tyckte man var hemskt. Nu har vi haft föreläsningar i miljövård. Dessa kalhuggningar — det är förfärligt. Stora sår i bergen. Dom kör med dom där stora maskinerna — det blir fårur i jorden där regnvattnet rinner. Det blir ingen ordning på bäckar eller nånting. Det blir oljespill. De tömmer maskinerna på olja i skogen och det flyter omkring. Sen på våren och sommaren när det blir

torrt och varmt finns det inte ett träd kvar som skyddar marken. Mossan blir uppbränd, jorden blir torr och när det börjar blåsa flyger den bort. Det blir bara som ett månlandskap kvar.

Ungdomarna ger sig iväg och det blir bara dom gamla kvar. Förr var det ju så att dom gamla fick bo kvar i sitt hem och dö lugnt i sin säng. Nu är de övergivna av barn och barnbarn och ska in på ett ålderdomshem där de inte är bekant med någon. Ingen har tid att hälsa på dem. De gamla blir alldeles vilnsna.

Du vet Folkets Hus idag. Tänk där man haft så mycket roligt. Om det är dans för ungdomen. Man kan ju tycka om musik även om man inte orkar dansa. Men man kan aldrig gå och sätta sig idag och bara lyssna. Man blir uttittad som en gammal kärning — vad har man där att göra. Och är man 25 år så kan man inte heller gå dit för det är 16-åringar där mest och vid

25 är man redan för gammal. Det är nåt märkvärdigt att det har blivit sån åtskillnad på barn och ungdom och vuxna.

Gunilla: Och nu Ellen är du ordförande i pensionärsföreningen. Tröttnar du aldrig?

Ellen: Nej vet du, jag tycker inte gamla människor ska sitta på en stol och grubbla och vänta på döden. Om man håller igång kan man lura döden på några timmar förstår du. Det var lite trögt i början att få igång dom gamla. Men jag började med att få dom att klippa mattor och börja väva tillsammans. Jag åkte ner till Karlstad och lärde mig väva flamskt, det var för 4—5 år sen. Nu har vi en del studiecirklar och går på politiska möten också. Det blir lite mer fart och det är roligt.

Pensionärsföreningen var med när socialminister Aspling var här nyss. Jag skulle prata för pensionärsföreningen då. Alla tyckte det var så fiiiint med den där gubben här. Men jag sa att förr fick dom

gamla stanna kvar hemma och sitta vid spisen och sticka och tälja, men vår värmländska humor får väl hjälpa oss över det här som kommer nu sa jag. Men om du har nånting att säga till om där uppe i Stockholm så kan du ju se till att vi får behålla älven, för nu ska Uddeholm-bolaget ta den också och bygga ett kraftverk här uppe.

”Ja, men ni vill väl ha ljus i era lampor” sa han.

”Jodå”, sa jag, ”det hade vi förr också och så mycket billigare var det också. Men det är väl slut på det nu när ni ska ha så förbaskat mycket ljusreklam i stan.”

Jag tänkte att vill han ta mej för en dum kärring så får han väl göra det. Dom får ta mej för vad jag är.

”Men vi ska kämpa för älven” sa jag till socialministern. Och det kan du ge dig på att vi ska göra. Med ilska men också med humor. Livet blir så trångt utan humor.

Hanna från Arlöv

Jag jobba på tvätten i Arlöv
det var sommar och varmt
det var mitt sommarjobb
jag skulle fixa lite egna pengar
Bredvid mej stod en kärning
Hanna från Arlöv
Vi svettades i ångan från pressen
det var fyrtio grader varmt

Refräng:

*Hanna från Arlöv hej
jag lärde mycket av dej
du sa som det var
och det kändes så bra
så nu kan jag göra nånting själv
göra nåt själv*

Vi jobba tillsammans i tvätten
Hanna var kommunist
en tant på femti år
kan väl inte vara kommunist, va?
Hon var så förbannad på värmen
och på chefen som sa
att dom inte hade råd med fläktar
”Kyss mig där bak”, sa Hanna

Refr. Hanna från Arlöv...

Och Hanna höll tal på en mangel
”Nu strejkar vi vilt,
vi är väl inga djur
nu ska vi fan i mej ha våra fläktar”
Hon tala med mej om vårt jobb
och om chefens profit
och om att vi som jobbar skulle hålla samman
Hon tyckte inte att jag var nån ung och dum
tje

Refr. Hanna från Arlöv...

Hela tvätten stod stilla i Arlöv
chefen slet sitt hår
en jugoslav fick gå
men dom våga inte focka Hanna
Så fick vi då till slut en fläkt
det var en ynkelig fläkt
det var nästan lika varmt som förut
men jag lärde mej att fajtas

Refr. Hanna från Arlöv

Sången om ”Hanna från Arlöv” har gjorts av musikteatergruppen Nationalteatern från Göteborg och finns inspelad på deras nya skiva ”Livet är en fest” (MNW).

Fogelstad-skolan, startad av en grupp kvinnor från Frisinnade Kvinnors Riksförbund (senare Svenska Kvinnors Vänsterförbund) kom att betyda mycket för de arbetarkvinnor som deltog i kurserna — till dem hörde Moa Martinsson. Hjördis Levin, som forskat om Fogelstad och dess ägare Elisabeth Tamm, skriver här om

Den kvinnliga medborgarskolan på **FOGELSTAD**

Elisabeth Tamm, ägarinna till godset Fogelstad i Södermanland invaldes som en av de fem första kvinnliga ledamöterna i Sveriges riksdag år 1921. Hon hade varit en ivrig anhängare i kampen för kvinnlig rösträtt, men insåg efter en tid i riksdagen, att kvinnornas rösträtt inte var mycket värd, om de inte också kunde utnyttja den; dvs aktivt delta i det politiska arbetet.

Redan sommaren 1922 samlades en skara kvinnor på Fogelstad för att hålla en kurs för kvinnor. Initiativtagarna var förutom Elisabeth Tamm själv, läraren Honorine Hermelin, socialläkaren Ada Nilsson, författarinnan Elin Wagner och Sveriges första yrkesinspektris och tillika riksdagsledamot Kerstin Hesselgren. Till kursen inbjöds kvinnor uteslutande ur Frisinnade Kvinnors Riksförbund, en förening som bildats av liberala kvinnor vid första världskrigets utbrott, för att kämpa "Mot krigspsykos, för demokrati och för kvinnornas likställighet". Frisinnade Kvinnors Riksförbund blev så småningom Svenska Kvinnors Vänsterförbund.

Kursen pågick under drygt fyra veckor. Den betraktades av de flesta deltagare som en engångsföreteelse, men Elisabeth Tamm hade stora planer i huvudet. När hon lämnat riksdagen år 1924 började hon förbereda startandet av en

permanent skola för kvinnor.

Den kvinnliga medborgarskolan öppnade sina portar sommaren 1925 med Honorine Hermelin som rektor och kom att bestå under c:a trettio års tid. Till skillnad från den skurkursen stod den öppen för alla åsiktsriktningar och blev på så sätt den praktiska tillämpningen av Frisinnade Kvinnors starka understrykande av personlighetens betydelse, i ett samhälle där alla bör ha lika rätt och ansvar. På försättsbladet till en broschyr som man gav ut i slutet av år 1926 står det:

— Skolan vill ge sitt bidrag i arbetet för att bakom vårt medborgarskap måtte stå självständiga och ansvarsfyllda människor.

Skolan måste arbeta genom att samla människor från olika arbetsfält och livsområden, från landsbygd och städer, till gemensamma studier och ömsesidigt utbyte. Den vill söka sambandet mellan handens, hjärnans och hjärtats arbete, mellan hemmets värld och samhället, mellan den enskilde och det allmänna.

År 1935 skrev Honorine Hermelin:

— Då Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad startade, var det för mig ännu mycket oklart vad en sådan skola egentligen skulle komma att innebära.

Dess syftemål och valet av "undervisningsämnen" var klart. Och dessutom var fullkomligt klar den aspekten, den önskan att skolan måtte kunna bli en fristad, ett lufthål i denna värld av isolering bakom skiljande murar — klassmurar, åsiktsmurar, yrkesmurar, partimurar — så att man om möjligt där skulle kunna dra ett djupt och fritt andedrag endast och allena i egenskap av kvinnliga medborgare.

(Fogelstadsskolan har under årens lopp också kallats kommunistisk, socialdemokratisk, frisinnad, metafysisk och borgerlig.) — Att denna skola kom att bli kvinnlig hörde ju samman med det nyvunna kvinnliga medborgarskapet.

Kursdeltagarna kom från alla delar av landet och ur alla samhällsklasser. Inte minst var arbetarklassens kvinnor representerade. Under perioden 1925—1934 var 127 av 646 deltagare industriarbetare. Många kvinnor har sagt om sin tid på Fogelstad, att det var en av de mest oföglömliga perioderna i deras liv. Andra kände sig inte riktigt hemma. De fann miljön aristokratisk och klasskillnaden mellan lärare och deltagare stor. För Moa Martinsson blev emellertid Fogelstad en verklig vändpunkt i livet. Hon skriver

därom i sin bok "Jag möter en diktare":

— Här togs nya skikt i min hjärna i bruk. Det jag läst och lärt på egen hand borta i torpet kom till nytta. Jag fick resonans för det jag talade om. Mina små talanger, både praktiska och rent litterära, kom till sin rätt, mina praktiska i skolans kök och trädgård, till och med vid vårfisket, min beläsenhet i lärosalen. Stora luckor hade jag i min uppfostran, litterärt och akademiskt sett. Men det fanns stora luckor i de bildades vetande också, vad gällde samhället och anonymt folk, så det jämnade ut sig...

Jag hade stannat borta så länge att jag fått perspektiv på mitt hem och fått en obetvinglig längtan till tystnad och ensamhet, till mina barn, till vanda ting. Jag visste att min räddning varit att jag fått vistas bland dessa vettiga, vänliga människor på Fogelstad och därtill fått röna så stor välvilja från arbetarhåll. Men ångesten och längtan drev mig hem.

Meningen med skolan var att göra kvinnorna samhälls-

medvetna. Kurserna dominerades därför av historia, medborgarkunskap och praktisk psykologi. Tillfällena till diskussioner och meningsutbyten var många. Rikliga tillfällen till sång och musik gavs. Muntlig framställningskonst, gymnastik och rytmik fanns också på schemat. Några exempel på föreläsningssämen: "Vår nuvarande äktenskapslagstiftning", "Lösdrivarlagen", "Gift kvinnas förvärsvarbete", "Släktlivet och de politiska linjerna", "Sjärens åldrar". Skolans arbete gav utslag i det politiska livet. Under en period hade åtta av riksdagens arton kvinnor varit kursdeltagare på Fogelstad.

Skolans grundarinna kunde inte personligen ägna så mycket tid åt skolan. Men ibland kom hon till eftermiddagskaffe eller bjöd upp "kursarna" till sig. En tradition blev de avslutningsmiddagar som så gott som varje år gick av stapeln i stora huset. Då stod borden dukade med damastservetter, slipade glas. Efterrätten åts på förgyllda tallrikar. Visst förekom det att någon kunde ifrågasätta det demokratiska i en sådan ståt. Och en gång kom en

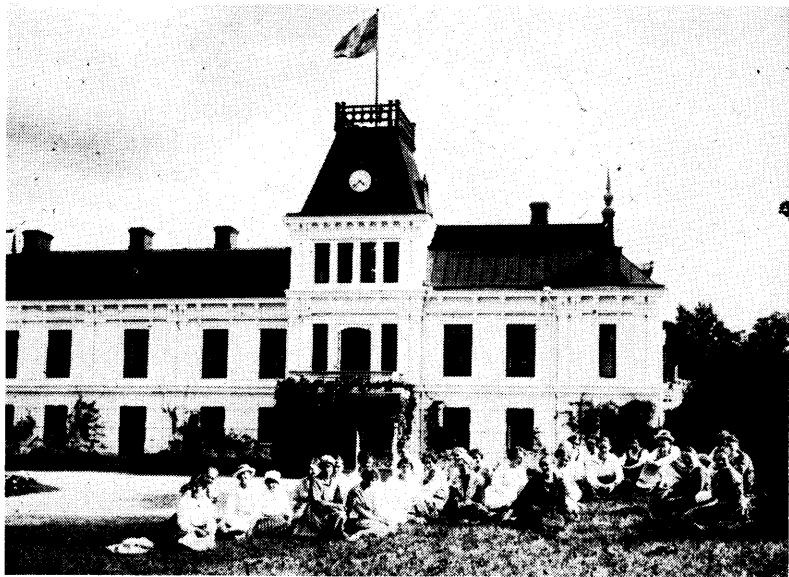
kursdeltagare in i biblioteket på Fogelstad och utbrast vid åsynen av alla böcker runt väggarna: — När det blir revolution skall jag läsa alla de här böckerna. — Elisabeth Tamm pekade med en elegant handrörelse på hyllorna och sade: — Det går bra att börja med detsamma. — Kanske kan man fatta hennes handlingssätt som att hon ville dela med sig utan revolution.

Elisabeth Tamm ställde till skolans förfogande den förutvarande inspektorsbostaden, ett hus från slutet av 1700-talet med tillhörande trädgårds- och parkområde.

I det vita tvåvåningshuset, som är beläget endast en kort sträcka från huvudbyggnaden, inreddes femton rum för att ta emot kursdeltagare. Gårdens snickare gjorde möbler och köksutrustning. Så blev skolan ett hem. Böcker strömmade in i hundratal efter en vädjan av Honorine Hermelin i tidningen Tidevarvet. Så småningom inredde Elisabeth Tamm en föreläsningssal på mejeriets vind. Man kallade den "festsalen" därför att den ingav en sådan speciell stämning. En vit trätrappa, ledde upp till vinden; ett stort ljust utrymme. Ytterligare en halv trappa ledde upp till festsalen. På var sin sida om trappan stod alltid två jättelika kopparkruror med färska blommor. Varje dag lastades skottkärror fulla med blommor för skolans räkning, men inte alltid till trädgårdsmästarens förtjusning.

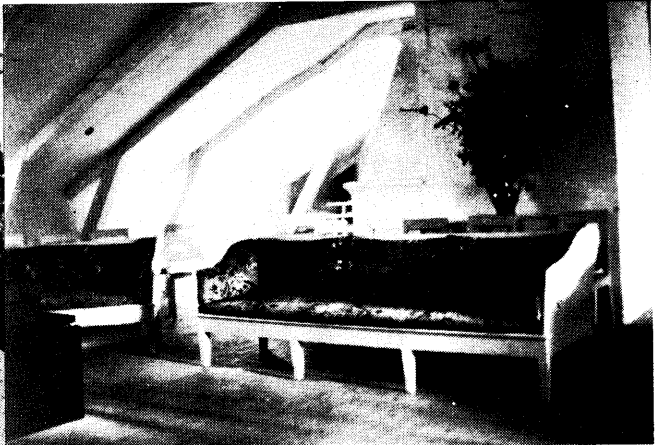
"Festsalen" var inredd med tre soffor klädda i blommigt tyg på turkosblå botten. En vitkalkad spis i mitten. Flera rader av ljusblå bänkar runt omkring. Åtskilliga "kursare" har berättat om de intressanta föreläsningar de tagit del av sittande på de blåmålade bänkarna i långa rader i den stora salen. Särskilt starkt intryck gjorde Honorine Hermelins dramatiska

Första kursen på Fogelstad 1922, som blev den egentliga upptakten till skapandet av medborgarskolan.

"Konstellationen på Fogelstad": fr v Elisabeth Tamm, Ada Nilsson, Honorine Hermeline, Elin Wägner och Kerstin Hesselgren (sittande). Nedan: Festsalen på Fogelstad med dess blå soffor som fyllde kursdeltagarna med en känsla av "högtid och frihet".

föreläsningar om franska revolutionen.

För oss senare tiders kvinnor kanske det kan vara svårt att förstå den hänförelse och stämning som denna festsal väckte. Men om man tänker sig in i, att en stor del av de kvinnor som var där kom från smutsiga och bullriga arbetsplatser och kanske för första gången i sitt liv hade möjlighet att sätta sig ner och bara lyssna och att det för många var den enda semester de någonsin haft från stora familjer och stökigt hushållsarbete, så kanske man bättre förstår den känsla av högtid och frihet som uppfyllde många av dem. Man får heller inte glömma att för många var det en helt ny värld som öppnades; de fick veta och höra saker som de aldrig kunnat drömt om att få kunskap om. Att sedan få sätta sig till bords och äta, i Sörmlands regementets avlagda officerstält även det smyckat med blommor, utan att själv behöva laga maten, måste ha varit en ljuvlig avkoppling för mången trött arbetarkvinna.

Att skolan leddes av borger-

liga kvinnor, att den var ett initiativ grundat på privat rikedom och att den kanske av många uppfattas som en form av välgörenhet, förringar inte det värde som den utgjorde för de individuella kvinnor, för vilka den var enda möjligheten i livet till kontakt med en värld utanför deras egen arbetssamma och slitsamma tillvaro. Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad kan kanske betraktas som ett utslag av överklassens dåliga samvete, men man måste sätta in den i sitt historiska sammanhang. Många institutioner som senare övertagits av arbetarrörelsen, stat eller kommun har från början varit borgerliga initiativ. Den borgerliga kvinnorörelsen i Sverige leddes av överklassens kvinnor och man får inte glömma att även de var drabbade av manssamhällets orättvisor. Elisabeth Tamm erford det i högsta grad när hon som nybliven godsägarinna inte hade de politiska rättigheter som hennes manliga anställda hade. Att dessa borgerliga kvinnor inte verkade för en total omvandling av

samhället berodde ju på deras klasstillhörighet. Att den Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad utgjorde ett led, om än begränsat, mellan den totala politiska okunnigheten hos kvinnorna och den rätt till utbildning som de så småningom erkänts, kan inte förnekas.

Den Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad lade ner sin verksamhet år 1954 efter en nästan trettioårig period av idogt arbete. Man lade ner den utan sentimentalitet. Den hade fyllt sitt värv ansåg man.

"Det här var en ovanligt bra kurs", sade man, "nu slutar vi".

På mejerivinden står ännu idag de blåblommiga sofforna, om än med urblekt tyg. De blå bänkarna står på samma sätt som en gång för länge sedan. Ordförandeklubban ligger ännu på bordet. Några teckningar av Siri Derkert har glömts kvar. Taffeln står i ett hörn och sångböcker ligger i travar påminnande om några kvinnors önskan att också få sjunga sig in i en ny tid. ■

Sonja Erikssons naivistiska målningar är en fantastisk dokumentation av bondesamhällets kvinnovärld och norrbottniskt liv i början på 1900-talet. Lilian Andersson, själv född och bosatt i Piteåtrakten, skriver om Sonja och hennes bilder.

Sonja målar kvinnornas historia

Att bli pensionär betyder för många att den aktiva perioden i deras liv är förbi och att vilans och väntans tid börjar.

Så inte för Sonja Eriksson. Hennes arbetslust och skaparglädje minskade inte sedan hon blev pensionerad.

Virkade spetsar, dukar och gardiner började hopa sig i skåp och lådor. Hon behövde helt enkelt inte mer av sådana saker, men det var så innerligt roligt att åstadkomma något med sina händer.

Sonja hade redan i skolan varit så duktig i att teckna att fröken anklagat henne för att ha kalkerat, när hon lämnade fram sina teckningar. Lusten att teckna tog sig senare uttryck i att Sonja alltid satt och klottrade figurer på beställningsnotorna vid telefonen i den lanthandel som hon och hennes make Sigurd drev tillsammans i byn Harads vid Luleå älv.

Att hennes talang skulle vara något värt att utveckla var det ingen som ägnade en tanke åt när hon var ung. Hennes två pojkar visade sig ha samma begåvning som sin mor och fick båda stöd för sitt val av en konstnärlig utbildning.

Det var först när Sonja blivit trött på virkningen och

beslutat sig för att gå en porslinsmålningskurs som hon upptäckte vilka bilder hon ville måla. Hon hade då lämnat Harads och flyttat till Piteå. På faten och assietterna började Sonja måla sin hemby sådan hon mindes den från sin barndom. Ladugårdarna, korna och syskonen, de långa norrbottensgårdarna och alla människor från byn pockade på plats på tallrikarna. Det var påtigt och omständligt att måla på porslin. Olja visade sig vara en betydligt lämpligare teknik.

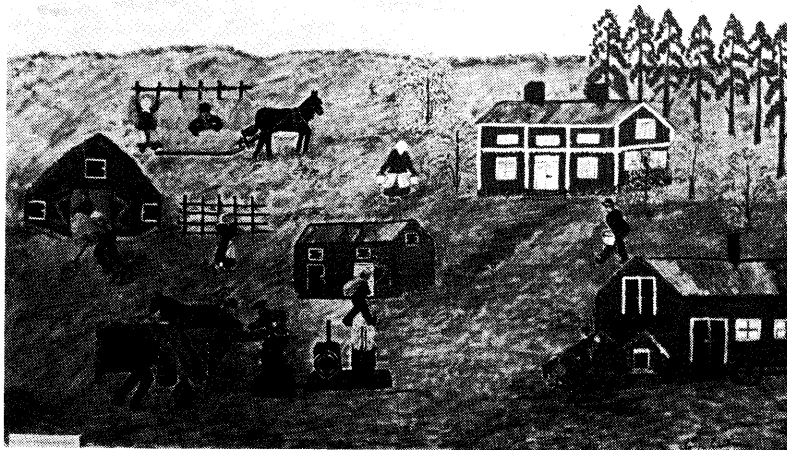
Sonja slutade med porslinsmålningen och började att på naivistiskt sätt forma sina

minnesbilder till en fantastisk dokumentation av norrbottniskt liv i början på 1900-talet.

Med sina bilder ger oss Sonja ett stycke kvinnohistoria. Trots att tavlorna inte är tänkta som renodlade kvinnobilder visar de på ett mycket klart sätt bondesamhällets kvinnovärld.

Sonja målar byn i sommar och vinterskrud, i helg och söcken. Kvinnoysslor och karlaknog kan klart utläsas ur hennes målningar. Männen kör hem hö, huggar ved och binder björkriskvastar. Kvinnorna skakar trasmattor och bär in vatten. Barnen kör in på vedkälken.

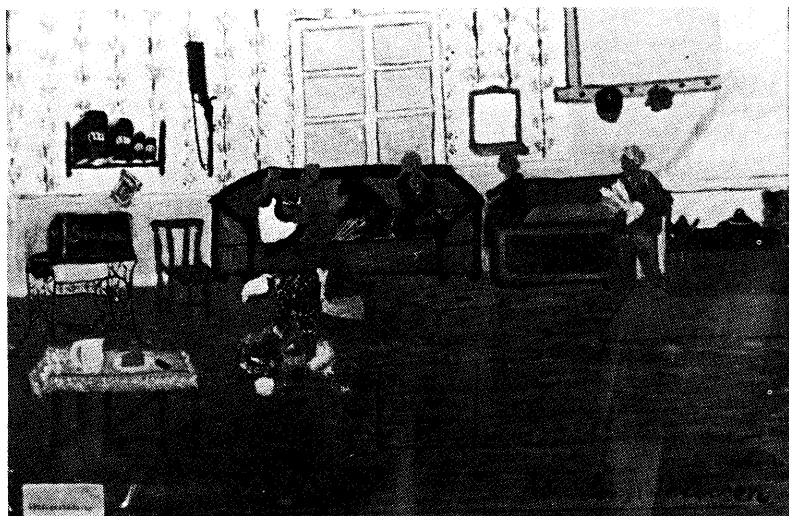
Sommar

Tunnbrödsbakning

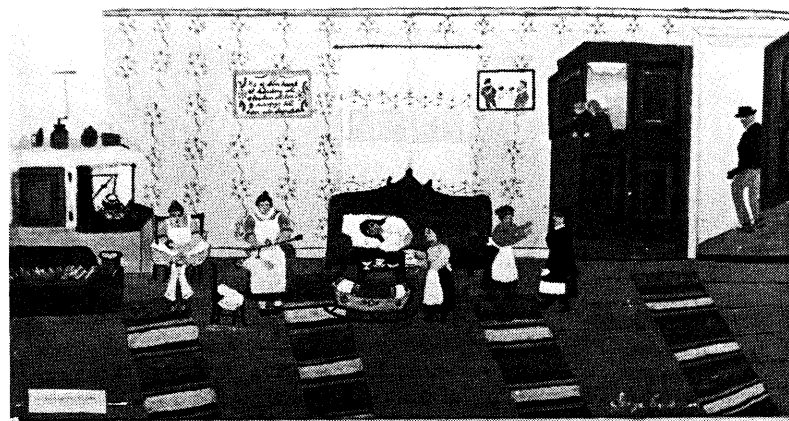
Sonja målar också det typiska kvinnogörat med bakningen höst och vår. Kvinnorna vid bakkbordet står stadigt bredbenta på golvet med förklädena knutna om de bastanta midjorna. Hela bakningsproceduren kan följas på bilden från degträget på den omkullagda stolen till de färdiga brödkakorna.

Lördagsstädning

"Lördagsstädningen" visar en kvinna på knä med ena halvan av golvet iögonenfallande renskurat medan den andra halvan fortfarande är obearbetad av vatten, såpa, rotborste och skurtrasa. Städningens enda positiva sida — det synliga resultatet — är så tydligt påvisat.

När tvillingarna föddes

I bilden av när tvillingarna föddes finns Sonja själv med.

Hon och hennes bror sitter uppe i skåpsängen och har med spänning följt händelseförloppet. I den gustavianska sängen ligger modern. Barnen har blivit vägda på bessman, farmor och farfar har blivit bådade och är på väg in för att beskåda. Barnafadern är inte alls med på bilden som är helt dominerad av kvinnor. Trots att farfadern står ute i förstugan är han dubbelt så stor som kvinnorna i köket. Detta kommer sig av att Sonja målar ett konsekvent värdeperspektiv. Skillnader i makt och auktoritet kommer fram i alla hennes tavlor.

Barnen är pyttesmå, de gamla blir förkrympta i sina gungstolar, männen är huvudet högre än kvinnorna och prästen höjer sig över mängden, lite extra lång och rund.

På tavlan med männen som dricker kaffekask syns i det övre högra hörnet en kvinna på väg ut ur rummet. Under ett väl tilltaget förkläde göms ännu en graviditet. Hon håller ett barn i vardera handen. Inne i rummet står en barnvagn kvar på golvet.

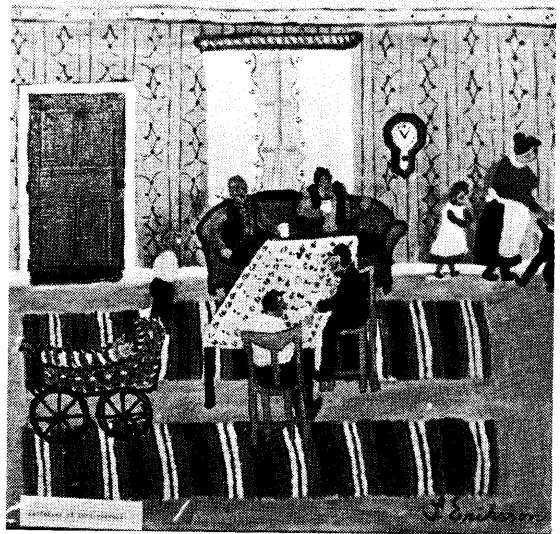
Det som på bilden ser ut som ett gemytligt lördagskaskande av oskyldigt slag kunde i verkligheten utan vidare arta sig till ett veckolångt supande där alla förpliktelser glömdes.

För kvinnan gällde det att hålla sig och barnen ur vägen och sedan passa upp med mat mellan varven. Det var inte säkert att den torftiga kost som fanns hemma dög. Missnöjet drabbade obarmhärtigt hustrun. Rädslan för mannen var en realitet för många. Den tog sig uttryck i att kvinnan på främlingars vis tilltalade sin lagvigde med efternamn.

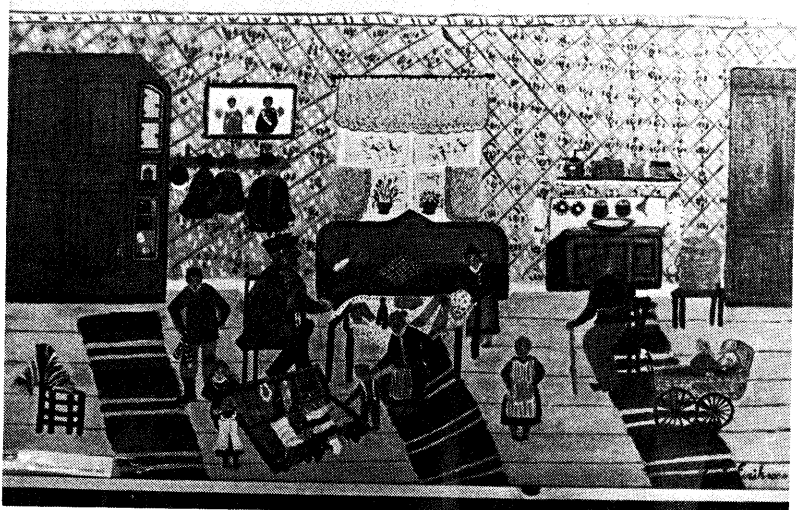
De kvinnor som i en sådan situation vågade säga ifrån blev de som fick eftermäle om sig att vara elaka och argsinta. Detta kan man inte se på Sonjas tavla. Sonja målar inte nöden och misären. Hon vet att den fanns. När man frågar henne blir hon nästan gråtfärdig av att bara tänka på den.

Hon målar i ljusa, glada, vackra färger därför att hon är präglad av den syn på kvinnan, som innebar att hennes människovärde faktiskt låg i hur hon klarade av att hålla nöden och misären stängin. Var hon fattig, fanns det inte så mycket att göra åt den saken — men rent och snyggt kunde och skulle hon trots fattigdomen hålla sitt hem.

Sonja visar gästvänligt sin by och sitt barndomshem för främmande i sina tavlor och då ska det vara så rent och nystädat och fint som det näsin går att få.

Kaffekask på lördagskvällen

Barndomshemmet

Vinter

Alice Regnér är nybliven folkpen­ sionär, bor i sitt skuldfria egnahem i Tallkrogen, söder om Stockholm. Hennes två barn har egna familjer, hon är ensam sedan hennes man, Erik, gick bort för inte länge sedan.

Som för många andra har arbetet varit ledmotivet och en stor del av innehållet i Alices liv. Men det har sällan eller aldrig varit ett arbete på Alices egna villkor. När hon var liten fick hon hjälpa sin mor i städarbete och "hjälp­ hus", därför att fa­ dern var arbetslös i långa perioder.

När hon gifte sig och fick barn fanns aldrig några ekonomiska mariginaler. Alice var på en gång ständig reserv och outhärlig när det gällde att säkra famil­ jens existens. Det gjorde hon genom att arbeta på udda och omöjliga tider, sena kvällar, helger, semestrar.

Ändå verkar det som om Alice tycker att det har varit roligt att arbeta. När hon kom hem fortsatte hon, med att bygga upp hemmet, städa där, bereda mat, konserve­ ra.

För oss som intervjuar Alice växer många frågor fram: Hur orkade hon? Hur kunde hon vara så förnöjsam, så kravlös, så glad?

En del av förklaringen är kanske att många hade det så, att det fanns en knapphetens och sparsamhetens gemen­ skap, som också var lustfylld.

En annan förklaring är att knappheten var så stor, livsvillkoren så hårda att det inte fanns rum för nya krav.

Men varför engagerade sig inte Alice, fackligt och politiskt?

Varför kämpade hon inte tillsammans med andra?

En del av svaret ligger kanske i Alices egen personlighet, i en viss anspråkslöshet men också en viss reservation, en koncen­ tration på den egna familjen. Men jag tror att det finns ett ännu enklare svar: Alice hade helt enkelt inte tid. Arbetet — ut­ anför och i hemmet — tog all hennes tid.

Katja Waldén

ALICE:

"Vi fick liksom aldrig tid för politiken"

Alice:

— Jag hade en moster som fick tandslag när hon var rik­ tigt liten. Dom la en spegel för munnen på henne, men hon andades inte. Så dom täckte henne med en gardintrasa och la henne på soffan i rummet. Men så började hon gråta och gnälla.

"Jösses, sa mormor, nu när vi har ordnat med begravnin­ gen och allt. Var du dö, så kunde du väl va dö."

Det är Alice Regnér som minns hur det var, för länge sen, i Stockholm. Historier hon hört och andra som hon själv bevittnat. Hon hade en annan moster som fick fel vaccin på Kopphuset. Först slog det ut ärr i hela ansiktet, så ramlade skinnet av benen och mostern dog. Det här är en

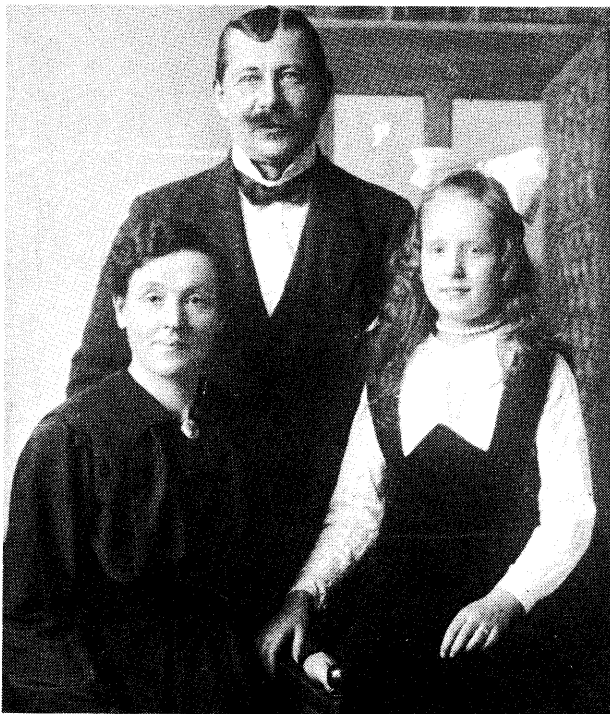
annan historia som Alice har hört:

— Grannen på Tyskbagar­ gatan hade två döttrar. Gum­ man blev sjuk och dog, begravningen ordnades och begravningskaffe dukades. Men gumman kvicknade till på bårhuset och gick hem. Den ena dottern öppnade dörren för henne, men fick hjärtslag när hon såg sin döda mor, och dog själv.

Detta hände för längesen, vid sekelskiftet, och verkar ännu mera fjärran när man sitter i Alice egna hem i Tall­ krogen. Här är fint pyntat, och på väggarna hänger de kors­ stygnstavlor som hennes man, Erik, sydde mot slutet av sitt liv, när han var sjuklig och måste få tiden att gå. Men när

Alice berättar kommer allt mycket nära; medvetet eller omedvetet knyter hon an till en muntlig tradition av berät­ telser, där klivet bakåt i år­ tiondena går fort, eftersom historierna binds samman av släktleden.

— Vi är stockholmare i säkert fjärde generationen. Min mormorsmor gick i hjälp­ hus, på 1850-talet. Mor föddes 1881. Morfar var klockare i Hedvig Eleonora på Ös­ termalm. Morfar kallades för Vilde Daniel, han var hetsig. Han mätte 1,84, mormor var 1,48. De hade två barn, mam­ ma och en moster till mig. De brukade säga att hon föddes 1 maj, för en som hette Kalle i Backen sjöng den dag hon föddes:

Alice med sina föräldrar.

"Idag är det första maj, i morgon blir det aj, aj, aj..."

Men själv höll hon på att hon var född tre dar senare, och det står i kyrkoboken också.

Mamma var rädd att få många barn. Jag hade tre bröder. En dog i barnkoleran. En var för tidigt född och dog. Själv hade jag hjärtfel men tog mig, fast ingen trodde det. Så hade jag en lillebror. Han låg på sjukhuset när han var 18 månader. Där glömde de att stänga fönstret. Så fick han vandrande tbc och dog.

Man var inte sentimental när det gällde barn som dog, på den tiden. Kanske var det också en lättnad.

— Vi bodde vid Roslagstull, intill det som kallades Träsket då, och Lärkstan nu. Där var hålör i bergen, där "lärkorna" — så kallades fnasken då — tog emot sina kunder.

Pappa jobbade i samma firma i 40 år, Skånska Cementgjuteriet. Han dog i tbc. Men under vintrarna gick han

långa tider jobbalös. Så först mor och sen också jag fick jobba.

Men innan mamma gifte sig jobbade hon på Tobaksmonopolet, handrullade cigaretter. Det fick inte vara för hårt, inte för löst, man måste avsmaka dem. När hon inte ville göra det — hon fick astma av det — sa förmannen: "Då är ni sämre än en skit."

Där engagerade hon sig fackligt också, stred och bråkade så kvinnorna fick nästan lika bra betalt som männen. Mamma var socialdemokrat, pappa kommunist. Men hon var kritisk mot honom och sa: "Du har inga andra idéer än dem du har hört på caféer."

Pappa var en sjuver, en rolighetsminister. "Det är bara käften som går på dig" minns jag att mamma sa också. Vi hade en hund, blandras, som han kallade för en korsning mellan Branting och Anna Lindhagen. Visst bråkade han och mamma, men ändå skulle jag vilja säga att de var bra

människor. Båda var gladlynta, de dansade fransäs i vårt enda rum med kök och vedspis. De ville ha roligt, livet var trist.

När han kom hem på fredagen med lönen, la han en slant under en ljusstake och sa: "Tig käring, nu är det jag som är bas." Kaxig var han då. Men på måndag morgon var det mamma som tog bladet från munnen. Då fick han för tre dar som gått, och då var han inte så kaxig längre.

Men det kunde vara trist också. Som på julafton, när mamma sa: "Ät nu, för man vet aldrig hur pappa är när han kommer." Och jag kan säga att jag hörde på hans sätt att vrida om nyckeln i låset om det var dags att gå ut.

Mamma hade skinn på näsan. Jag minns när hon var portvakt och satt och skötte tvättstugan. Sträng och myndig var hon. Intelligent också, hade ordning och reda på slantar och timmar. En gång var det bråk en trappa upp. Hon gick upp i morgonrock med batong och ut åkte karlarna för trappan. "På dom bara, Gerda", sa pappa. "Se vilken jävla bra käring jag har!" Den gången var han stolt över henne.

Jag föddes alltså 1909, strejkåret. Då bodde vi på Roslagsgatan 52. Mamma låg på Allmänna BB när de hade strejkmöte i Lilljansskogen. När jag var liten fick jag gå på Krubban på Frejgatan, sen för Tant Märta och Fröken i Stefanuskyrkan i Vanadislunden. Jag gick dit tidigt på morgonen, då fick man gröt och sen fick man leka. Men inte prata med kamraterna. Då strök de gummigutta — ett slags klister — på läpparna. De var stränga.

När jag började skolan, gick jag på Barnavärn. Men jag fick tidigt följa med mamma och städa, alla veckodagar och lördag och söndag. Det har jag gjort hela mitt liv. Hon hade tre städningar om dagen, fick

gå upp tidigt på morgonen och jobba till nio på kvällen. Hon städade så noga. På helgerna också. Då fick man ta det extra noga på kontoren, putsa varenda mässingslås och alla kakelugnsluckor, damma. Hon hade börjat jobba när hon var 11, gick bara tre år i skolan.

Jag provade in i läroverket — och kom in. Det var ovanligt. Det berodde på att jag skrev en uppsats och den var bra. När jag gick i folkskolan i Johannes hade jag ingen lust att skriva. Men det visade sig ju att jag kunde.

Men vi var alltså tvungna att städa, eftersom pappa var arbetslös långa tider. Och jag fick överta mammas städning för hon var sjukskriven. Jag fick städa på morgonen, innan jag gick på läroverket. En gång var jag så trött att jag somnade i skurvattnet. Vi hade en städning i Oxtorgsbacken, där man skulle fylla på kol till kaminerna. Och sen var det de där urskålningarna i trapporna, som man skulle rita i med krita, när det skulle vara fint. Allt skulle vara klart före nio, innan kontoren började. Så det var klart att jag inte orkade med läroverket. Jag fick sluta efter ett år. Men jag hade inte något stöd i min miljö heller. Jag vet att en gång när jag läste en bok — jag tror det var Rosen på Tistelön — så sa mamma till mig: "Sitt inte med näsan över en bok. Det kan du inte försörja dig på".

Så fort jag satte mig ner, måste jag göra nytta. Och jag kan nog säga att jag har överfört det där på mina egna barn också. Jag har inte uppmuntrat dem till några studier.

Mammas händer

Jag minns mammas händer. Hennes händer bestod av sår. Man sköljde trasorna i ömsevis iskallt och hett vatten. Jag fick alltid baka. "Jag kan inte", sa hon. "Mina händer

är fulla av repor, och där har smutsen fastnat". Innan hon dog minns jag att jag tänkte: "Så vackra händer du har". Det hade jag aldrig sett. Men då hade de läkt ihop.

Första världskriget — landstormsgubbarna samlades på Johannes skolgård. Gubbarna drack en massa öl, förstås, och var ganska dragna.

Alices pappa när Berns byggdes.

Pappa hade en sån där trekantig hatt. Han och mamma kramade om varandra. Det hände inte ofta annars. På Östermalmstorg stod alla människor och pratade om kriget.

Sen fick man se tidningar, med bilder av kejsar Wilhelm som satt i ett dike. Det tyckte jag inte var något vidare för en kejsare.

Vad man svalt! Vi fick kålrötter som vi gjorde pannkaka på. En tekopp mjölk fick man i veckan. Men de installerade elektricitet hos oss, och då kunde vi byta fotogen mot mjölk. Annars hade vi inga större möjligheter att göra svartabörsaffärer, infödda

stockholmare som vi var.

Förresten var det ganska eländigt under andra världskriget också. Då hade vi flyttat hit till Tallkrogen. Vi värmdes tegelstenar på spisen för att hålla oss varma, och låg alla i samma rum.

Men visst hade vi roligt också. På somrarna, när jag var liten, brukade vi tälta i Ekbacken, utanför Roslagstull. Där gick Ekbacksgubben omkring och plockade örter och sjöng "Din klara sol". Han var lärd, kunde namnen på latin. Men lite konstig var han.

Vi drog ut tillsammans med en familj som hette Stav, med en stor vagn med mat. Sen skaffade gubben Stav en båt, och då åkte vi till Ålkistan och Vitskår och hade fest med båtklubben.

Men gubbarna badade inte, de var rädda att få lunginflammation i så fall. Skulle man få i dem, fick man ta dem i nackskinnets och slänga dem i vattnet.

Mamma var renlig. Vi gick och badade på Centralbadet. Inte Sturebadet, det var inte för oss, det var för fint folk.

Hon höll rent och snyggt, jagade bort ohyra. Jag minns första gången jag köpte en tvålväs, som luktade gott. Dessförinnan hade jag alltid tvättat mig med utskottstvål, som vi köpte i en butik på Götgatan.

Ja, det var de nöjen man hade. Semester hade vi ju inte, för på somrarna hade pappa som mest jobb.

Alices eget liv

— Jag började alltså arbeta, förstod inte innebörden av att studera och hade inte heller den uppmuntran i miljön. Det var ont om arbete, och jag började hos en släkting. Han skaffade mig jobb på en fabrik, där jag tog ut och blandade oljefärger som användes för att marmorera bokband. Man fick bara göra fem makulatur på 500 papper, och betalningen var 19:75 i veckan. Men

jag klarade det, och så pratade någon med bokbindarn och sen fick jag slå guld till bokbanden.

Jag gifte mig 1929, och var hemma när jag fick barnen: Rolf 1931 och Solveig 1935. Till

veckor. Jag måste börja arbeta igen, på Konserthuset, som garderobiär. Det var ganska roligt, jag minns när Rosita Serrano var den stora idolen och hennes beundrare flyttade en bänkrad närmare för varje

Alice med arbetskamrater på bokbinderifabriken.

en början bodde Erik, min man, och jag på Tulegatan och betalade 950:— om året. Sen byggde vi det här huset 1937. Vi har själva grävt grunden och burit varena sten. Erik cyklade, och jag tog spårvagn till Ringvägen och sen buss. Nu finns ju tunnelbanan.

Erik

Erik var sex år äldre än jag. Han dansade så bra, var lång och smärt, 1,82 och vägde 68 kg. Jag var folkdansare och vi dansade tills vi var uppåt trettio. Erik var utbildad finsnickare. Han jobbade på General Motors, gjorde karossmodeller. Men sen fick han en stång i huvudet och tappade minnet.

Då fick han jobba tre—fyra dagar i veckan, eller så mycket han orkade. Han kunde allt och var väldigt omtyckt. Alla chefer vände sig till honom när de ville ha saker och ting uppsatsade.

Men det var jobbigt. Långa tider gjorde de så att de lät arbetarna jobba i tre veckor och sen var de permitterade i tre

gång. Jag var påklädare åt Anna-Lisa Ericson, och på somrarna jobbade jag extra på Tyrol, på Gröna Lund, och i Pressbyrån. För att få kläder till ungarna jobbade jag på Barnens Dag. Jag tycker om att ha kontakt med människor.

Som entrékassörskan på Moderna Museet

1958 började jag på Moderna Museet, i entrékassan. Min man var sjuk, och huset behövde rustas upp, så jag hade inget val. Jag fick 400:— i månaden för att tjänstgöra 11.30—17, även lördagar och söndagar. Torsdagar var jag ledig. Men under 15 år var jag bara hemma 4 dagar i månaden. Lite längre fram fick jag 525:— och senare 640:—. Dessutom var jag tvungen att hålla mig med egna växelpengar. Nu, när jag slutade, hade jag 2.400:—.

De första sex åren vantrivdes jag gräsligt, det blev bättre under de senaste åren. Men när man är så gammal som jag kan man inte släppa ett arbete.

Äktenskapligt samliv blev det minst av allt

Arbetet på Moderna Museet var det första där jag fick månadslön. Annars hoppade jag in överallt, för att få pengar till mat och kläder åt ungarna. Ungarna fick klara sig själva väldigt mycket. När jag var på Konserthuset jobbade jag ju på kvällarna. Men barnen var snälla, de la sig tidigt, redan vid 6—7. En granne tog hand om dem för 5:— i veckan. Erik gick upp halvfem på morgonen, och vi gick om varandra. Så vi fick skriva brev till varandra och lägga på köksbordet om vad vi skulle göra. Äktenskapligt samliv blev det minst av. Det hann vi aldrig med.

Innan jag gick gjorde jag i ordning maten, städade och tvättade — det gjorde ju inte karlar förr i världen. Sen städade jag de där fyra dagarna jag var ledig i månaden, och på semestrarna.

Vi reste aldrig någonstans, vi stannade hemma på semestern. Här var det så mycket att göra. En gång har jag varit utomlands, i England. Och så har jag varit i Ånge en gång, det var det roligaste jag har varit med om. En gång cyklade vi i Småland också.

Under alla de här åren har jag aldrig kommit för sent till arbetet. På slutet, när Erik var sjuk och jag måste gå med honom till sjukhuset 3, 4 gånger i veckan — han hade blodcancer — så skjutsade jag honom i taxi till Ringvägen, och sen tog jag själv en taxi till museet för att inte komma för sent.

1963 gick jag med i fackföreningen. Men egentligen måste jag säga att jag har inte varit intresserad av politik. En gång tillhörde jag ett socialdemokratiskt folkdanslag. Erik var förstas rätt fackligt intresserad. Men, nej, vi fick liksom aldrig tid att ägna oss åt politiken. ■

Margit Palmær:

Kvinnokamp i vardagen

Den här artikeln är född ur ett samtal mellan min mamma och mej. Någonstans har jag väl alltid vetat att min mamma var vad som lite föraktfullt brukades kallas "kvinnosakskvinna", dvs någon som stod upp för kvinnans rättigheter och självklara plats i samhället. Men först på senare år har vi börjat tala om vad hon och hennes generation gjorde, på det vardagliga, nära planet. Jag minns en replik från våra samtal: "Jag har alltid förlagt mina personliga problem ute i samhället". Därmed sagt: i stället för att gräma sig över privata "misslyckanden" har hon arbetat på en förändring av de villkor som låg bakom "misslyckandet".

Så bad jag henne skriva ner några minnen till det här numret, litet om vad kvinnorna i Örebro gjorde då för 30-40 år sedan. Inte för att det är något speciellt märkvärdigt utan tvärtom för att det är typiskt för en aldrig upphörande anonym, enveten kvinnokamp. När vi idag startar våra aktionsgrupper för daghem och mot nedläggningshotade skolor är vi en länk i en vardagskamp som är lika viktig som jämlikhetsparagraferna i lagtexten. Om du själv har några liknande minnen, skriv till oss och berätta!

LW

Trettitalet var inte bara arbetslöshetens, fascismens och spanska inbördeskrigets tid — det var i vårt land också en tid för stora reformer, särskilt av kvinnornas villkor. Om dem ska jag inte berätta här, däremot om några små reformer eller snarare initiativ som dessutom togs av kvinnorna själva.

Platsen var Örebro. Denna stad har numera stadgat rykte för att vara en speciellt barn- och ungdomsvänlig stad, men så var det knappast för tretti, fyrti år sen och än mindre tidigare. Barn och ungdom ansågs vara en angelägenhet för familjerna, knappast för samhället.

Inom kvinnovärlden förnams en viss oro. Allt flera kvinnor började söka sig ut i förvärvslivet. Möjligheterna till hemhjälp och barnpassning blev allt mindre. Alva och Gunnar Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* hade åstadkommit en väckelse som spred sig i allt vidare kretsar. Man började försiktigt snegla mot samhället — hade inte det förpliktelser mot familjen och det unga släktet?

Många uppgifter väntade på kvinnorna. Det var så att säga bara att böja sig ner och plocka opp dem — men det var kanske ändå inte så enkelt. Kvinnor har ju sällan något övermått av självförtroende, och det lilla som finns stärks knappast av bristen på pengar och svårigheten att tampas med myndigheter. Märkligt nog tycktes dessa samma myndigheter under krigs- och krisåren på fyrtitalet se med en viss välvilja på kvinnornas initiativ — ja, ibland t o m uppmuntra dem.

Det var under denna period vår maskintvättstuga kom till. Saken var den att det var svårt att få de knappa ransonerade tvättmedlen att räcka till för de enskilda hushållen, däremot fick de existerande privata tvättinrättningarna en ganska god tilldelning. Då fick, om jag minns rätt Fredrika Bremerkretsens ordförande en idé. Varför skulle inte örebrohushållarna starta och driva en gemensam maskintvättstuga i egen regi? Det skulle inte bara spara tvättmedel utan också arbete. Man måste komma ihåg att ännu in på fyrtitalet var de flesta tvättstugor, åtminstone i landsorten, mörka kyffen med väldiga bykkrar, halkiga golv och luften full av ångor och fukt. Dit fick man bära tvätten, därefter upp på torkvinden och när den äntligen torkat iväg till någon mangelbod.

Idén väckte anklang. En kommitté tillsattes och dess medlemmars uppgift var att springa omkring på alla föreningsmöten och agitera för den blivande tvättstugan. Men trots detta blev anslutningen inte stor och när tvättstugan något år senare kom i gång var andelarna, blygsamma 60 stycken, ingalunda fulltecknade.

Till andelstvätten blev det snart köbildning — den visade sig fungera utmärkt. Detta berodde till stor del på den intresserade och samvetsgranna personalen, tre à fyra stycken varav en föreståndarinna, men också på den trivsamma stämningen. Hushållarna som själva tog sin del av manglingen och annat arbete, förlorade aldrig känslan av

att det var deras egen tvättstuga!

Efter krisåren kom flera tvättinrättningar till, dessutom blev det allt vanligare med moderna maskintvättstugor i hyreshusen. Behovet av vår lilla andelstvättstuga minskade under årens lopp och efter ett tjugotal år fick den läggas ner. Men den och dess personal hade sannerligen väl fyllt sin uppgift!

Andelstvättstugan var ett gemensamt företag för de flesta kvinnoföreningarna i Örebro och det hade lyckats. Men ett annat gemensamt stort projekt som inte lyckades var kollektivhuset. Under gott och väl ett tiotal år arbetade en grupp örebrokvinnor på detta: agiterade, skrev inlagor, anordnade opinionsmöten, kalkylerade, besökte kollektivhusen i Stockholm — och kontaktade dem som makten haver, särskilt över byggnationen. Men här avvisades vi med kalla handen.

— Det här är ingenting för fattiga arbeterskor, förklarade en. Dom har i alla fall inte råd.

Och en annan:

— Vad skulle fruarna göra hela dagarna om dom bodde i kollektivhus?

— Arbeta, föreslog vi.

— Men vi då? fortsatte han. Hur skulle vi klara våra ansvarsfyllda uppgifter om vi inte hade fruar som skötte marktjänsten utan arbetade borta hela dagarna.

Vi sa inte att de kunde ju tänka sig dela med sig av de ansvarsfyllda uppgifterna, men vi kanske tänkte det.

Kollektivhuset kom aldrig till stånd.

I stan fanns två husmodersföreningar. I den ena, Aktiv, fungerade jag som ordförande i åtskilliga år, till in på femtitalet. Aktiv gick in för sociala initiativ. Jag ska här inte berätta om sådana som låg i luften under krigsåren som exempelvis en bytescentral

för barnkläder eller en liten arbetsförmedling för husmödrar, vilken mycket riktigt i sinom tid stoppades av arbetsförmedlingen. Nej, jag ska nöja mig med att redogöra för två initiativ som kom att få bestående värde.

Det ena var Örebro första daghem. Trots att Örebro var en industristad med många skoarbeterskor — och även andra — ansåg inte myndigheterna något behov av barn daghem föreligga. Men Aktiv hade en annan uppfattning och bestämde sig för att på egen hand starta ett daghem, något som man faktiskt kunde göra på den tiden. Vi skrapade ihop pengar, vi fick låna en tom femrumsvåning, en framstående barnläkare ställde sig gratis till förfogande och vi engagerade en barnsköterska. Övrigt arbete skulle husmödrarna sköta själva, och det gjorde de också.

Daghemmet kom i gång och från första stund fick vi en uppsjö på småbarn, från spädbarn upp till skolåldern. Så nog fanns det behov alltid! Men vi begick ett stort fel: vi nekade aldrig någon mor att anförtro oss sitt barn, trots överbeläggning och alltför knappa resurser. Och naturligtvis hade vårt daghem sina brister.

Detta tog barnavårdsombudet till utgångspunkt när hon efter ett år lyckades stoppa daghemmet.

— Det här är sannerligen inget mönsterdaghem, förklarade hon.

— Nej, sa jag, det är inget mönsterdaghem — det är ett utpressningsdaghem.

Idag har Örebro kommun 40 daghem med 1350 barn.

Det andra initiativet är det som ligger mig mest om hjärtat och därför har jag spart det till sist. Det gäller parkleken eller som vi sa då parkbarnsverksamheten.

Aktiv började så smått med sin barntillsyn i en park, men snart kom verksamheten att drivas i fem parker, först helt på föreningens bekostnad, senare med understöd från staden. Principerna fastställdes från början och de viktigaste var dessa två: alltid minst två ledarinnor, gärna dessutom praktikanter, samt tillgång till en lokal, något som inte alltid var lätt. Men vi fick god hjälp av barnavårdskamrern och för övrigt var det nödvändigt att kunna få tak över huvudet i händelse av dåligt väder — mammorna måste ju vara säkra på att alltid kunna lämna sina barn i parken!

Den första tiden turades husmödrarna själva om att vara "parktanter", men när verksamheten växte började vi engagera ledarinnor med en visserligen blygsam men dock lön. Vi anordnade också kurser för dem, och en liten avgift togs upp för att finansiera verksamheten.

I början på femtitalet övertog barnavårdsnämnden helt verksamheten. Den finns nu i 22 parkområden men bedrivs alltså fortfarande ungefär samma linjer som från början — även avgiften finns kvar. Numera har man dock inhägnade, välutrustade lekplatser till förfogande.

Jag tror det är den här vägen man bör gå. Inte bara lämna in en skrivelse med det behjärtansvärda önskemålet till "beslutsfattarna" och få beskedet att en utredning är på gång — varpå hela saken faller i glömska. Nej, försök hellre själva att sätta igång i blygsam skala, kanske lyckas det, kanske inte. Men *uppmärksamheten* blir åtminstone väckt.

— Då gick det kanske, för tretti, fyrty år sen, suckar någon. Men nu är det svårt.

Då vill jag bara svara att det var svårt den gången också. Men det gick. ■

Anna Lundberg är 77 år och pensionerad metallarbetare. Hon har arbetat 39 år på LM Ericsson. Jag träffar henne i hennes lilla pensionärslägenhet på norr i Stockholm. Lägenheten är två små ettor med kokvrå som ligger bredvid varandra i en korridor. Hon delar toalett och badrum med grannarna. Ena lägenheten är "finrum" med möblerna som hon köpte för 25 år sedan, de första riktiga möblerna hon hade råd att köpa. Till vardags har hon överdrag på möblerna för att inte sotet som kommer in genom fönstret ska smutsa ner dem. I den andra lägenheten "bor" hon. Där äter och sover hon och där är hon mest.

Hon bjuder på nybakt franska och äppelkaka och vi dricker kaffe. Man känner sig välkommen hos Anna. Hon är så vital, så levande och har ett fantastiskt intresse för människorna omkring sig. Hon pratar nästa hela tiden och får mig att skratta gott åt sina glada minnen och vi upprörs tillsammans över de orättvisor och för-

ödmjukelser hon har blivit utsatt för.

Anna har aldrig gift sig. Hon ville inte ge upp sin självständighet och bli beroende, men hon har fått betala för det också. På sin kvinnolön har hon dragit sig fram genom livet, varit arbetslös, sjuk, halvsvaltut och svultit, aktad av nästan ingen. För en ensam kvinna har inget värde. Hon bör inte ha några krav utan har bara att tacka och ta emot vad som bjuds.

Jag fylls av beundran över denna otroligt starka kvinna, som har hållit sig rak under alla dessa år, som har kunnat behålla sin vitalitet, sin värme och sin humor.

Innan jag går, vill Anna få med ett råd till unga flickor:

— Ni måste lära er inte bara de praktiska sakerna i ett hem, utan också juridiska frågor och sånt som har med myndigheter att göra. Annars klarar ni inte er själva. De unga pojkarne måste lära sig samma saker, de måste lära sig att klara allt i ett hushåll.

Birgit Lundin

ANNA:

"Mitt oberoende håller jag mest av allt på"

Jag är gammal stockholmare, vi var fyra syskon och vi bodde allihop i enkelrum. Först inne i stan och sedan i Hagalund. Jag gick i skolan i Haga gamla skola där sedan Folket i Bild/Kulturfront flyttade in.

Jag har gått där ute i Hagalund och tittat. Det är väl för hemskt. De kunde väl ha sparat nånting. Jag gick därute bland grävskoporna och grät när de rev.

Fast lite trevligt var det också. När jag frågade om vägen till kyrkogården, för jag hittar inte därute numera, så började jag prata om gamla tider och då visade det sig att vi var gamla läskamrater. Tänka sig! Hennes familj hade flyttat till USA, men hon hade kommit tillbaka på äldre dagar.

Jag gick sex år i skolan som brukligt var på den tiden och

började sedan i affär. Men det var så illa betalt så jag slutade där.

Mina föräldrar var socialister, men de hade inte alltid varit det. De var länge med i Frälsningsarmén innan de gick med i socialdemokratiska partiet.

Med pappa kunde man alltid tala om saker och ting. Han kände August Palm, Hinke Bergengren och de andra. Vi läste alltid mycket, hemma fanns alltid böcker som vi lånade någonstans ifrån. Men han drack, pappa. Inte så att han blev tagen av polisen eller så, men vad pengar det gick åt.

Mamma sydde alltid för att tjäna pengar åt oss. Men en gång hade hon inte pengar till skatten i tid, så då kom de, bara någon dag efter och hämtade hennes symaskin och sål-

de den för att få pengar. Och vad skulle mamma göra då? Utan maskin kunde hon ju inte sy mer.

Då började hon arbeta på syateljé. Men barnkrubborna på den tiden tog inte emot barn under två år, så min yngste bror fick stanna hemma. Min näst yngste bror och jag fick turas om när vi inte var i skolan att ta hand om lillebror.

Vi skulle ha maten på bordet när pappa kom hem. På den tiden kunde man på söndagen köpa matrester billigt från restauranger och det gjorde vi. Överbliven soppa och så, den kunde man lägga nånting i och göra den bättre. Pappa skulle ha den bästa maten, det var bara han av oss som fick smör och mjölk.

”Jag flyttade hemifrån tidigt”

När jag var 14 år lyckades jag få arbete på Herzogs där jag tillverkade pärmar i sju år. Då blev jag permitterad och jag lyckades inte ta mig in på något bokbinderi, så jag fick stanna hemma och hjälpa till att sy.

Man jag kom inget vidare överens med min pappa så jag flyttade hemifrån. Jag och en annan flicka som hade det ännu värre hemma än jag, vi hyrde ett rum i andra hand. Uselt, vi hade inte ens någon ordentlig säng, utan fick ligga i en gammal soffa.

1925 när jag var 28 år lyckades jag ta mig in på LM Ericsson. Det var en verkställare där som hette Larsson, en hyggelig karl som lät mig börja där tre veckor på prov trots att jag aldrig hade arbetat på verkstad tidigare.

Jag klarade mig och fick vara kvar, men jag hade det inte bra. Jag halvsvalt och åt billig välling. Men jag hade alltid snygga kläder eftersom mamma sydde och jag var ofta ute och dansade och hade trevligt.

På den tiden dansade man i Folkets hus som fanns runt omkring stan och på Ceders på Regeringsgatan, i Traneberg och Jungfrudansen och på konditorier. Ibland på de ställen där det var ont om flickor kunde man komma in lite billigare.

Det var roligt men det var mycket tråkigt folk där också. Det gick sådana där karlar som hade lite pengar och skulle försöka... de var så oförskämda så. Men dem fick man ju hålla sig ifrån. Och tänk om en flicka skulle neka att dansa! Man blev nästan ihjälslagen. Och bojkottad. Om man blev ovän med någon som hade följt en hem och inte fått som han hade velat, då blev man också bojkottad. Nästa gång man kom fanns inte en som ville dansa med en. Fast

det varade ju bara någon gång förstås.

Det var lite marigt att komma hem på nätterna också. Det var ju inte alltid det gick nattspårvagnar och det var ju dyrt också. Så jag gick ofta hem. Inte hela vägen naturligtvis för vi flickor hade ju sällskap en bit, men sen.

Ofta råkade man ut för busar och olika typer, så dem fick man ju lura. Det fanns ju patrullerande poliser. En gång kom det fram en typ till mig som jag blev irriterad på. Då visade han att han hade en

När man hade kommit upp i 30 år, så orkade man knappast gå ut en kväll.

En gång svimmade jag på jobbet. Jag var för klen för det tunga verkstadsjobbet och doktorn ordinerade vila i 14 dagar. Jag skulle gå tillbaka till honom var det meningen, men han ville inte att jag skulle fortsätta på LM, så jag vågade inte gå till honom mer, utan började jobba istället.

Jag frågade om jag inte kunde få något lättare, men det blev nobben, så jag fick fortsätta där vid min press.

Herzogs bokbinderi. Stockholms Stadsmuseums arkiv.

polisbricka. — Jaha, sa jag, det var bra. Då ska vi ta och gå hit, sa jag och gick över till en polisman. Då dök han. Jag sa aldrig nåt åt polisen men han såg nog vad det var fråga om.

”Jag trivdes aldrig på restaurangerna”

I 30-årsåldern började mina kamrater gå och dansa på restaurang, men jag trivdes aldrig där. Jag tyckte inte om publiken.

I den vevan fick jag min lägenhet och så skaffade jag mig andra intressen, så jag slutade gå ut och dansa. Jag gick mycket på teatern och var mycket ute och gick. Och sen var man ju trött också.

Det var ett av de absolut tyngsta jobben på hela verkstan. Många gånger satt jag och grät medan jag arbetade.

Dom visste mycket väl att dom kunde göra hur de ville med oss ogifta kvinnor, för vi kunde inte gå när vi ville, eller skaffa oss något lättare. Vi var ju tvungna att försörja oss på lönen. Efteråt har jag fått veta att det gick bra att få bättre arbeten om man skaffade lite brännvin åt förmannen.

Vi hade ackord och det var satt så att man inte fick tjäna för mycket. Det blev ett himla liv på arbetskamraterna om man tjänade för mycket. Det hände också att företaget drog av på lönen om de ansåg att man hade tjänat för mycket.

Våra löner var ju naturligt-

vis mycket lägre än männens, vi hade väl 60—65 procent av deras löner skulle jag tro.

"Det är på tiden att ni flyttar hem igen"

30-talet var ett elände. Då svalt jag. Det var inte ofta vi hade arbete och när ersättningen från A-kassan var slut blev det fattigvården.

Det var oerhört förödmjukande. De ville inte ge mig pengar till hyran för de tyckte inte att jag behövde någon lägenhet. Jag talade om för dem att jag inte hade bott hemma på 15 år och då fick jag svaret: "Då är det på tiden att ni flyttar hem igen".

Men jag vägrade att flytta. Och de ville att jag skulle göra mig av med min telefon, men det vägrade jag också för då kunde inte LM ringa till mig om det blev något jobb.

I början kunde de skicka hem oss klockan åtta om det inte fanns något arbete, men det fick de sluta med, så sedan ringde de efter oss i stället när det blev något.

I alla fall, så fick jag till hyran och till lite annat.

Jag skaffade mig en billigare lägenhet. Och där fanns värme och toalett. Men det var lite svårt när jag skulle hyra den och pratade med värden.

— Har fröken fästman?

Jag svarade inte för det angick ju inte honom hur jag hade det.

— Ja, vi vill ju inte ha något drag här om nätterna, sa han.

Jag såg väl förolämpad ut, för han tillade lite mildare: Ja, ni ser ju inte sån ut. Och så fick jag då hyra den där lägenheten av honom.

"Den här tiden hittades många unga flickor drunknade vid stadens stränder"

På den tiden var det inte lätt att vara kvinna. Vi som var födda här och hade våra familjer och släktingar och vänner här, vi klarade oss ju alltid.

Med de flickor som kom från landet, de tog oftast plats privat, alltså som pigor. Många gånger blev de med barn och vad skulle de då göra? De kunde inte åka hem till landet igen och här i stan hade de ingen som kunde hjälpa dem. Den här tiden hittades många unga flickor drunknade vid stadens stränder.

På 30-talet fanns det kurser för arbetslösa flickor under 25 år. Man fick utbildning till piga. Det gav mat och dessutom två kronor om dagen. Efter några år fick även vi som var lite äldre vara med på de där kurserna, så jag började där. Det blev i alla fall mat, men några två kronor fick inte vi.

Så småningom fick jag i alla fall komma tillbaka till LM. I början fanns det inte arbete alla dagar i veckan. Pengarna från fattigvården var jag tvungen att betala tillbaka. Och det gjorde jag. Alla 111 kronorna.

"Det här är inte för dej, sa jag"

Under kriget skulle vi göra "Finlands sak till vår" och arbeta en söndag för Finland. Då visste man ju inte vad det var fråga om utan det fick man ju veta senare.

Alla kom utom en kvinna som var ensam med ett barn. Hon hade ingen som kunde ta hand om barnet på söndagen. De flesta tolererade inte det, så hon blev bojkottad och även vi som pratade med henne. Hon skulle inte bara frysas ut, hon skulle helt enkelt bort från jobbet.

Fackföreningen ordnade ett möte där frågan skulle tas upp. Men Elsa kom till mötet och det hade ingen räknat med. Det märkliga var att ingen vågade ta upp frågan när hon var där, så det blev inget.

Fackföreningen har inte varit nådig mot oss kvinnor. På 40- och 50-talen drev vi om

och om igen kravet på likalön. Jag minns speciellt ett möte på 40-talet när vi hade begärt att lönerna skulle jämnas ut. Fackföreningen hade ett förslag från företaget att ta ställning till, ett förslag om att sänka lönerna. Facket ansåg sig inte kunna gå med på att sänka de manliga lönerna naturligtvis, men däremot kunde de tänka sig att sänka våra löner.

Då begärde jag ordet och frågade hur han kunde tänka sig att gå med på att sänka våra löner när vi hade föreslagit facket att arbeta för en utjämning.

— Ha, ha, ha, det tror du att det blir, sa fackbasen.

— Ja det tror jag, sa jag. Men inte med din hjälp.

En annan gång, på 50-talet, gick jag runt med en lista om lika lön när en karl kom fram till mig och frågade vad det där var.

— Det är inte för dej, sa jag. Det gäller kvinnorna. Sen gick han runt och pratade med de andra kvinnorna om att de inte skulle skriva på.

Speciellt minns jag en kvinna. Hon hade barn, hennes man hade gått ifrån henne och skaffat sig en annan. Han betalade inte så mycket till henne. Hon kunde inte ha sina barn på krubban när de var sjuka och hon fick smyga sig till fattigvård. Hon var så pressad, så rädd och helt förstörd i nerverna. Hon skulle verkligen ha behövt högre lön för att kunna försörja sin familj.

Hon var så rädd när han hade gått runt och pratat mot den där listan att hon inte vågade skriva på. Hon var rädd att förlora jobbet.

"Det var bara de som var tvungna som gifte sig"

Jag gifte mig aldrig. Då, på 20-talet, då aktade man sig. Att gifta sig var det värsta man kunde råka ut för. Det var

bara de som var tvungna att gifta sig som gjorde det.

Och sen när mina kamrater gifte sig, såg jag ju hur de hade det... Till och med en kamrat som var gift med en kommunist, var hans lydiga passopp. Hon till och med borstade skorna åt honom.

— Han vill ha det så, sa hon.

Och det var ingen mening att diskutera med henne, för hon brydde sig bara om vad han tyckte.

Jag har inte saknat möjligheter att gifta mig, jag har träffat många trevliga män och sällskapet och så, men jag har inte träffat någon som jag har velat ge upp mitt oberoende för. Min självständighet och mitt oberoende håller jag mest av allt på.

Jag har alltid haft vänner. Jag har aldrig haft så kallade väninnor som springer omkring och pratar skit. Utan jag har haft några få verkliga vänner, några som var lite mer vakna och så genom att jag kom med i SKV. Umgäng- et med SKV-are har varit väldigt trevligt, men det var bättre förr. De som var något så när unga då, de är gamla nu.

Jag har haft både gifta och ogifta vänner. Min bästa vän kände jag innan hon var gift. Men jag har alltid varit välkommen dit. När jag var arbetslös på 30-talet var jag alltid välkommen till dem, fastän han hade låg lön och hon inte kunde få tag på något arbete. De flesta andra slängde åt mig som en hund.

När jag skulle fylla 50 år fick jag låna pengar av dem för att köpa möbler. De visste ju inte om jag skulle kunna betala tillbaka pengarna.

"Det duger väl åt henne, hon som är ensam"

Det har varit hemskt många gånger att vara ensam. Ingen har någon förståelse för ensamma människor. Man är

inte välkommen. När mina kamrater gifte sig, fick jag visserligen komma hem till dem, men det var när de var ensamma någon gång, aldrig när det var bjudning. Och ingen har någon förståelse för att man vill ha lite komfort omkring sig även om man inte är gift.

— Vad ska hon ha lägenhet för? Hon som är ensam. Vad ska hon resa bort för? Har hon någon karl där? Det duger väl åt henne. Hon som är ensam. Ungefär så där går psalmerna. Jag vill väl leva som en människa jag också.

Och som jag slitit. Och inte har jag väl haft förstånd att äta ordentligt heller, så jag har väl inte varit så stark.

Den där stressen, oron att inte veta om jag skulle få vara kvar på LM, oron att pengarna inte skulle räcka, att jag inte skulle kunna betala mina skulder, den var hemsk.

Och när jag betalat mina möbler som jag köpte till 50-årsdagen och när jag hade klarat av mina skulder och började känna mig lugnare, då fick jag en hjärnblödning. Men bara en liten, tack och lov. Så då vilade jag upp mig nästan ett helt år och det var skönt.

Men förödmjukande. Jag blev tvungen att gå till socialhjälpn igen. Å, de var så oförskämda så. De ville ta min lägenhet i pant för det jag fick låna av dem. Jag gick till rättshjälpen för att få veta om jag var tvungen att skriva på det där papperet. Kvinnan som jag talade med tyckte att jag skulle skriva på för att inte stöta mig med dem!

Jag skrev aldrig på det där papperet.

"Jag tycker inte om helger över huvud taget"

Jular och andra högtider har jag ofta firat hos goda vänner. I flera år var jag hos min bästa vän och hennes familj och där kände jag mig hemma. Så

hade jag en god vän uppe på norr. Hon var också ensam och hos henne var jag också. En gång var jag hos en familj där jag inte alls trivdes, det är så olika att komma in i en familj en helg.

På senare år har jag många gånger varit ensam och det gör mig ingenting alls. Jag tycker inte om helger över huvud taget.

I Bromma började de ordna för ensammas jul. Det var kyrkorna där i Bromma och KFUM och KFUK. Jag hade varit på en del liknande träffar förut, så jag kände en del av prästerna och en del av dem som brukade gå dit. Första gången var allra trevligast, då var det ungdomar som skötte alltihop. Sen nästa gång var det lite mindre folk och så kanske de inte orkade engagera sig. Men sedan jag flyttade in till stan har jag inte varit där.

"Första resan till Sovjet kostade 500 kronor"

1950 gick jag med i SKV. Arbetet där har gett mig väldigt mycket. Jag har träffat många olika sorters människor. Det var väldigt livligt då på 50-talet. Många demonstrationer och uppvaktningar. Jag representerade Bromma i Fredskommittén och sen när jag kom med i Fredskommittén så reste jag en hel del med dem. Fast jag har så dålig handstil, att jag aldrig har kunnat skriva några protokoll, eller referera.

Sedan gick jag med i FNL-demonstrationerna så länge jag orkade gå. Nu får jag nöja mig med att skicka lite pengar då och då.

1956 reste jag till Sovjet första gången. 500 kronor kostade det med Reso i ungdomsklass. Jag hade i hela mitt liv längtat efter att få åka till Ryssland som jag hade läst och hört så mycket om.

På tåget till Moskva, det var ett flott tåg, och o vad det var roligt att åka tåg! Där träffade vi en ryska som skulle till Moskva och studera på en skola. Med på tåget var en norrman som hade läst lite ryska, så jag kallade på honom. Och tänk, vi satt halva natten och tolkade och pratade med dessa människor. Å, det var en verklig upplevelse.

Sedan dess har jag varit där många gånger. Och så har jag varit i en del andra öststater också. Men bäst tycker jag om Sovjet. Mest tycker jag om barnen och ungdomarna. De har ju inte så märkvärdiga kläder, men o, så öppna och rara.

På de här åren som jag har rest till Sovjet har det blivit många förändringar. De har ju helt andra kläder nu och trafiken är mycket livligare och standarden är mycket högre. Men svenskarna som reser dit har ofta en okunnig och dum inställning till Sovjet. De kritiserar folks kläder

och andra saker som finns där med något av en besserwisserattityd.

Jag berättar bara för några få om mina resor till Sovjet. På jobbet vågade jag aldrig säga något, det var så kommunistfientligt där. Jag kunde aldrig få något förtroendeuppdrag i facket, eftersom de visste att jag var kommunist.

"Vad ska jag i Åkersberga att göra?"

Och nu sitter jag här i min lilla lägenhet. Jag har försökt flytta härifrån, men de enda förslag jag har fått ligger långt utanför stan. Vad ska jag i Åkersberga eller Akalla att göra? Jag har aldrig varit där och känner ingen. Jag vill flytta tillbaka till Bromma där jag har en del av mina vänner.

Det är ett nybygge på gång i Åkeshov och dit vill jag hemska gärna flytta. Jag har bett att få komma dit flera gånger men ingen kan säga något bestämt. Och snart

måste jag flytta, eftersom det här huset ska byggas om. Jag gruvar mej så varje dag och mina nerver är snart slut. Det känns så pressat att inte veta hur det skall bli framöver. De är så hänsynslösa mot oss gamla.

Men ännu hänger jag med. Jag går och lär mig både ryska och engelska eftersom jag fortfarande reser till Sovjet. Jag har ju svårt att läsa så mycket, eftersom jag ser så dåligt, men jag klarar en del små stycken. Och så lyssnar jag förstås. Jag brukar höra på skolradions språkprogram för att lära mig mera.

Jag lyssnar över huvudet taget mycket på radion, eftersom jag inte kan läsa så mycket. Jag lyssnar på nyheterna men också på pjäser och när de refererar ur böcker. På så sätt håller jag mig informerad om vad som händer i världen. Det är en hemsk värld och jag beundrar alla unga människor som orkar kämpa emot. ■

Murarhantlangerskorna

Murarhantlangerskor kring sekelskiftet.
Fotot tillhör Stockholms Stadsmuseum.

Vi murarhantlangerskor kämpat som männen och nu har vi segrat som även I kätten, Först avslogs vår bön om förhöjning men så behagade man att till mötes oss gå

I början man trodde att vi voro svaga men kvinnornas svaghet är bara en saga Beslutsamhet finns det, och handling och mod Ja det finns en kraft som är kärnfrisk och god

Då vi bära dagarnas hetta och tunga på torget vår mening vi fritt ut må sjunga En stubb är så god som en stövel minsann och fanns ingen kvinna så fanns ingen man

De kjortlar som visst icke äro av siden de duga förvisso i ärliga striden I dagliga kampen mot brist och mot nöd i kampen för husrum och kläder och bröd

Se kinden är brunstekt, av solen jag bränd är — Vi ha ej som fröknarna snövita händer Ack nej, men de duga för hantverket än Kamrater nu skola vi langa igen!

Strejkvisa från sekelskiftet

"På jakt efter min egen identitet i ett högindustrialiserat, hårdkommersialiserat samhälle... har jag stött på gummorna, när jag letat mig tillbaka till mitt ursprung. De är mina rötter". Anna-Lisa Bäckman skriver om de anonyma kvinnorna från sin hemtrakt i Österbotten. Materialet har hon till stor del hämtat ur "Boken om Malax", utgiven på 30-talet av Johannes Klockars.

Bakom mig står Malax-gummorna

I jakten på ett positivt jag letar man efter förebilder att likna och få kraft av. Min hemliga kraftkälla är en namnlös massa kvinnor, som en gång levde i min hembygd i kusttrakterna i Österbotten, Finland. Deras historia finns bevarad som fragment här och var — i minnesbilder hos de nu levande, eller i texter som en gång nedskrevs av sockenskrivare och folklivskildrare. Att studera de okända kvinnosläktenas historia ger perspektiv. Man förstår att kvinnor alltid varit starka och aktiva — men konsekvent berövade politisk makt, sin röst i samhället. Kvinnornas roll har inte varit statisk, oföränderlig — den har ändrats i takt med ekonomin i bygden och strukturen på näringslivet. Även för hundra år sen, eller mer.

"Arbetsammare och mera härdade kvinnor än i denna socken finnas näppeligen. De äldre sköta boskapen och hushållet vid gården och de yngre förrätta körslor sommar och vinter — om sommaren köra de i åkern och om vintern brännved, tjärved, timmer, hö etc."

Så skriver kyrkoherden Israel Björk i en artikel "Om Malax allmoge" i Tidningar i Åbo, Finlands första tidning 1772. Malax är en kustsocken i Österbotten, som idag har ungefär fyrtusen invånare. Sedan medeltiden, kanske längre tillbaka, är den svensk-

språkig. Livet där har i generationer formats av små åkerlappar och närheten till havet.

— Tusenden har emigrerat till Amerika eller Sverige när de inte kunnat livnära sig. Där har av hävd aldrig funnits annan överhet än först svenska koloniala tjänstemän, sedan ryska under ryska tiden fram till Finlands självständighet 1917. Herrgårdar och slott saknas, precis som i Norrland. Och i spridda skrifter, skrivna av sockenbor eller utombys folk, kan man läsa sig till hur livet har levats i trakten. Den som har sina rötter där har egna minnesbilder av kvinnor som ända in i vår tid levat ganska likt sina systrar på 1700-talet.

Kyrkoherden den gången, som måste ha varit en person i upplysningstidens anda, berättar vidare om Malaxkvinnornas roll.

"Karlarna hugga och timra och sysselsätta sig sällan med körslor. Vid sådant arbete hava kvinnorna på sig en gråkjortel och kalvskinns- eller fårskinnspäls, med bälte omkring och knivslida vid, som är nödigt, ifall något av åkdonen går sönder på vägen. De skola ock vid djup snö och stark köld bruka byxor."

(Märk här kyrkoherdens något tvivlande tonfall, han vill inte basunera ut sina sockenkvinnors egendomliga beteende, kanske har han inte heller varit ute i stark köld och sett dem.) Och kyrkoherden fortsätter:

"Kvinnorna äro ock flinka att fiska; ja, man har exempel på dem som följt med ut på isen utom Vargön (i kustbandet) och slagit gråsäl samt dragit den till lands. Felas manshjälp så timra några ock hus i nödfall, lagga käril m m. Men de äro däremot ej fallna för spånad och vävnader, utan (väver etc) allenast för sina tarvligaste behov.

De äro fruktsamma, men hava den gamla seden att ej själva amma sina barn, utan brukar nappen, och giva dem rå komjök, varav magsyra och torsk (en sjukdom) förorsakas, fås ej bot därför, så dö de flesta barnen inom några veckor. De äro därom under rättade; några hava dessa åren begynnnt amma sina barn, och de som ej det velat eller kunnat bruka rabarber-saft, rov-saft och pulver mot syran, varigenom många barn behållits vid liv mot förra vanligheten.

— I anseende till den grova spisen och det stränga arbetet, kan man här ej finna många vackra kvinnoansikten."

Så levande stiger 1700-talets kvinnor fram i prästens skildring. Och han är ett barn av sin tid och sin klass. Han kan inte tycka att de väderbrynta ansiktena hos de hårt kroppsarbetande kvinnorna är vackra. Därför att de rådande idealen — de som omhuldades och propagerades av de sk bildade klasserna —

krävde förvekligade kvinnor, mannens bleka skuggor.

Malax-kvinnorna för över tvåhundra år sen visar upp en rad "moderna" beteenden. De går i byxor, för att det är praktiskt. De reparerar sina åkdon själva, därför bär de verktyget — slidkniven — i bältet. De hinner inte amma sina barn. Och de anar orsakerna till barnens klenhet. Hur kunde kvinnorna få en sådan roll i ett bondesamhälle?

Svaret ligger i strukturen på näringslivet i bygden. Om det berättar Erik Klingius, lantmätare skickad från Sverige till Malax vid samma tid i sin beskrivning över Malax 1767. Så här skriver Klingius:

"Spannmålen är här så ringa, att aldrig något kan säljas, och kreaturen underhållas så många, att höet sällan något år föreslår till deras framfödande över vintern, utan måste rönnbär och granris ersätta bristen."

"Att hemmanen inte blir öde utom tvärtom de flesta äro mer eller mindre välmående, därtill äro deras utöva-de binäringar orsaken."

Han räknar upp de viktigaste binäringarna utöver jordbruket:

Seglation (med exempelvis tjära, hudar, smör till Sverige), sälfångst, fiske, tjärbränning, brädsågning.

Binäringarna var sådana att karlarna var hemifrån stora delar av året — sälfångsten tex tog månader i anspråk. Kvinnorna blev helt enkelt lämnade på hemmaplan och fick där sköta ruljangsen.

Även i fredstid fick de sådana aktiva yrkesroller som bara brukar tillfalla kvinnor i krigstider, då karlarna är borta vid fronten. Differentieringen av näringslivet gynade helt enkelt kvinnorna i fråga om möjligheten till att utöva olika sorters sysslor. Sysslorna var tunga och hårda, men kvinnorna skötte dem mellan sina täta barnsbönder

lika väl som männen.

Den "bildade" betraktaren såg missbruk i denna ordning i Malax. Nyssnämnda Klingius gör i sin beskrivning en förteckning av rådande "missbruk", och de har nästan alla med kvinnornas roll att göra. Hans sätt att gradera missbruken i socknen är värd direkt återgivning:

1) Brännvinets missbruk, i synnerhet av barnsängshustrur och även av flickor. Husbönderna pläga om hösten giva sina pigor några kappar säd, varav de tillverka brännvin. Härmed undfägna de i sina bodar de gossar som de hava tycke för.

2) nattfrieriet och nattlöpandet (att unga män sov ritualmässigt hos unga flickor innan de var gifta)

3) golvständeri eller att gå objuden till bröllop för att skåda. (det blev stora folksamlingar, slagsmål och supande)

4) att de späda barnen icke får dia modersmjölken utan

Kvinnor har i alla tider arbetat utanför hemmets fyra väggar. Bilden visar kvinnor som lägger in saltströmming — för export till Ryssland, — i Harrström nära Malax 1913, då Finland var storfurstendöme. Även bondhustrurna var med och la in strömming, för att tjäna en extra slant.

Fiskinläggning vid SOK - saltor i Harrström 1913.

uppfodas med kall komjölk genom horn-spene.

5) ett missbruk är, att kvinnfolken sköta åkern och manfolken sysselsätter sig med binäringar."

Ibland var det hausse i binäringarna. Det inträffade tex tiden för amerikanska frihetskriget. Då behövdes extra mycket tjära till fartygen i de länder i Europa som på ett eller annat vis drogs med i händelserna på andra sidan Atlanten.

Och det återverkade på kvinnornas situation i Malax! De fick köra fler tunnor tjära till de väntande fartygen än någonsin. På en liten modell med trädockor i Österbottens museum i Vasa kan man se hur kvinnor också fick barka träd, och vara behjälpliga vid själva tjärbränningen, när alltför många karlar var ute och seglade.

Den här strukturen hade jordbruket och binäringarna ända till 1800-talets slut. Då konkurrerades bondeseglationen, som den kallas, ut av mera snabbgående fartyg från andra håll. Exporten just här, som under 1800-talet ofta gått till Ryssland, ändrades och

stoppades tvärt när Finland blev fri nation vid första världskriget. Barnaskarorna på gårdarna hade växt under det relativa välståndets dagar (mest under ryska tiden då Finland var Rysslands mönster-storfurstendöme). Gårdarna styckades till minilappar.

Många barn från bondgårdar blev slutligen backstugusittare — egendomslösa. Någon industrialisering kom inte till de här trakterna — jfr svenska Norrland. En lösning på växande arbetslöshet och armod blev emigration — i hundratusental från Vasa län till Amerika. I vår tid har den efterträtts av emigrationen till industrin i Sverige.

Emigration, krig — 1918, 1939—45 — åderlät bygden på män. Kvinnorna kunde därför delvis bibehålla sina mångsysslarroller. Dessutom har de i alla århundraden stickat, vävt och sytt. De gamla gummor jag minns från min finländska barndom är direkta arvtagar till de härdade 1700-talskvinnorna. Även om 1700-talskildraren inte tyckte att de utmärkte sig på det området.

På jakt efter min egen identitet i ett högindustrialiserat, hårdkommersialiserat samhälle där människoströmmarna fösts omkring av konjunkturen har jag stött på gumorna, när jag letat mig tillbaka till mitt ursprung. De är mina rötter. De är — och dem minns jag — min egen farmorsmor och farmor. Jag behöver inte blicka upp mot någon framstående individuell kvinna, någon med hög utbildning och fina anor som fått vara med på ett hörn av männens godkända historia, för att finna styrka. Bakom mig står Malax-gumorna i grå kjortel, skinnpäl, slidkniv och sälskinsskor. De ler genom seklerna med sina väderbitna ansikten. Jag tror, att varje kvinna kan hitta sina namnlösa gummor. ■

Forska själv!

Vilhelm Moberg ägnar i "Min svenska historia" ett kapitel, säger ett, åt "Kvinnorna utanför historien". Han är kanske vår främsta folkliga berättare — ändå blir det så knapert när hälften av befolkningen i gång-en tid ska skildras.

Det visar dilemmat ifråga om kvinnornas historia: på något sätt tror man att den inte finns.

Men det finns massor av kvinnohistoria! Fast man får pyssla ihop den till stor del själv, likt ett lapptäcke. Kanske ger det också största upptäckar-ivern.

— Man kan börja mycket anspråkslöst, genom att tala med de gamla kvinnor man känner. På det sättet kommer man åtminstone till sekelskiftet. Vidare: leta på vindar. Man kan hitta ett gammalt bruksföremål som man inte själv känner till hur det användes — tag då reda på hur det fungerade, och du har en bit av kvinnornas verksamhetsområde framför dig. Rota i gamla böcker och fotoalbum.

I en del kommuner finns det krönikörer, som skildrar bygdens gångna öden — där skymtar också i regel kvinnoöden fram. Folklivsforskarna är en bra källa — den som haft ambitionen att skildra folk har i regel tagit med båda hälfterna, faktiskt.

Genom att samla ihop en bild av kvinnornas lokala historia, får man stommen till deras generella historia. Precis som hembygdskunskap är grunden till allmänna geografien.

Allmänna böcker att läsa:

Vilhelm Moberg:

Min svenska historia berättad för folket. Från Engelbrekt till och med Dacke — kapitlet Kvinnorna utanför historien.

Friedrich Engels:

Familjens, privat-egendomens och statens ursprung.

Alice Lyttkens:

Kvinnan börjar vakna, Kvinnan finner en följeslagare.

Sheila Rowbotham:

Kvinnor, motstånd, revolution.

Rota själv!

ALB

"Man skulle kunna tro att kvinnan föddes igår och kvinnorörelsen i morse". Orden är en äldre kvinnoaks-kämpes. Men kvinnokampen är gammal och lär ha många år framför sig. Två kvinnor ur två generationer samtalar om kvinnokamp förr och nu, om likt och olik. Gunilla Myrberg lyssnade på deras samtal.

"Nämnamnaren har vi gemensam"

Vivan, 65, och Birgit, 29, är båda engagerade i kvinnorörelsen.

Gunilla: Hur blev ni politiskt intresserade?

Vivan: Jag har det i blodet. Min pappa var politiskt aktiv, socialist, han bildade fackföreningar på jobbet och så fick han sparken. Så var det i ett kör och vi fick flytta med, mamma och vi syskon. Pappa och hans kamrater satt i köket och diskuterade politik, och jag satt på en liten pall och lyssnade och sög åt mej. — Du borde hetat Kata, sa mamma alltid. Vi flyttade från det ena rätthålet till det andra. Det var olika ställen, men skiten var densamma överallt. Mamma tvättade och skurade åt överklassen. Att fortsätta läsa efter folkskolan var det inte tal om. Aldrig ens en fundering. Det var det bara ingen som gjorde av dom vi kände. Man fick börja som springflicka. Och innan man slutat skolan jobbade man som barnflicka. Pengarna man tjänade lämnade man hemma.

Birgit: Mina föräldrar var också arbetare. Men vi hade det bra. Mamma jobbade, jag hade eget rum och gick i läroverket. Umgicks med disponentens barn och kantorns barn och tyckte det var fint. Men det var stora krav på mej, jag fick alltid höra att jag bor-

de ha stora A eller så nu när man satsade på min utbildning. Aldrig var dom nöjda med mina betyg. Jag tror aldrig en flicka från en fömöggen familj behövde höra att hon tog upp en plats i läroverket och att den delvis bekostades av skattemedel.

Nu kan jag kalla mej klasslös. Jag är privilegierad, har valt mitt jobb. Men jag blev inte intresserad av politik förrän jag började på universitetet och fick kamrater att diskutera med, som själva brydde sig om politiska frågor.

Vivan: Jag har alltid känt klasstillhörigheten och aldrig skämts för den. Det vore ett svek att inte låtsas om den. Man får inte glömma sin bakgrund. En väninna till mej lät sina barn gå med i scouterna. Jag tyckte det var hemskt. Söndagsskolan, scouterna, lottorna, hemvärnet — sånt ska inte vi vara med i. Då försöker man bara låtsas att man är nån annan än man är. Det är det som är faran att arbetarklassen tar över överklassens fasoner. Imitation istället för jämlikhet.

Gunilla: Vad har ni gemensamt nu, i kvinnokampen?

Birgit: Egentligen är kraven desamma nu som då. Fastän det hänt så mycket. Då fick man sparken om man bildade fackförening — nu uppmanas man att gå in. I princip kan vi väl kalla oss jämställda nu ifråga om rätt till

utbildning, löner och sådant, men motståndet är kvar, det dumma motståndet. Fast nu är det mer förstucket. Det bygger på attityder, rollförväntningar, vanor.

Vivan: Jo, för oss var det så tydligt. Vi såg var vi hade vår fiende. Ja, dom var två, överklassen och arbetsköparna. Jag minns när jag jobbade i en fin delikatessaffär på Östermalm. Där stod man och skulle säga doktorinnan och friherrinnan till kunderna. Dom var överlägsna och nedlåtande. En gång hade en av dom stått i sitt fönster och sett mej i första majdemonstrationen, och det sa hon till mej när hon kom till affären. Jag vågade inte svara henne att det var min privatsak, och sen var jag så rädd att chefen skulle höra. Man var rädd om jobbet, för det var arbetslöshet. På Nybrogatan låg en fabrik och arbetarkvinnorna kom och handlade när dom fått lön. Men dom fina fruarna ville alltid bli expedierade först. Jag stod på mej och gick efter turordning, men då fick jag snubbor och en doktorinna sa med en frysning åt arbeterskan: Och dom där ska vi försörja. Att det var tvärtom hade jag aldrig vågat säga.

I affären fick vi arbetskamrater inte säga du till varann. Då kunde vi ju börja känna gemenskap och gått tillsammans. Så nog var det klasskamp då.

Birgit: Jo, men var kvinnorna medvetna om att de också var förtryckta av männen? Nu finns det medvetandet, men klasskampen är inte lika tydlig. Nu är det väl mest språket som är en klassfråga.

Vivan: Nej, jag tror inte på att socialismen skulle lösa kvinnofrågan, även om jag tror på socialismen. Det händer mej ibland när jag är ute och säljer "Vi människor" att jag träffar unga killar som kallar sej socialister. Dom frågar så där "men vad har ni gjort egentligen i SKV, vad har hänt?" Och dom undrar vad vi vill. Och en berättade lite förtjust för mej, att kvinnorna i hans förening hade protesterat mot att dom var förtryckta och jämt fick koka kaffe. Okay, sa han då, vi kokar väl kaffe varannan gång. Men sen försvann dom, la han till lite föraktfullt.

Och så är det. Dom lyssnar på en, kanske riktigt uppmärksamt, men dom tar en inte på allvar.

Birgit: Jo, så är det väl i alla grupper. Men nu har vi en stor fråga gemensamt — daghemsfrågan. Den drabbar alla oavsett inkomst, utbildning eller arbetssituation. Och jag kan känna att nu måste vi i kvinnorörelsen sluta att bara ha möten. Nu måste vi ta itu med allting mer konkret.

Vivan: När jag var ung och hade småbarn, det var värst. Var jag hemma så vantrivdes jag och jobbade jag så hade jag dåligt samvete. Men för oss som var politiskt intresserade fanns inga möjligheter. Det var kvinnorna som hade bra jobb och bra lön och som hade hembiträden som kunde gå på möten. För då passade hembiträdena barnen åt dom om de ville gå nästan på kvällen. Så hembiträdena hade det nästan värst. Det var inte konstigt att kvinnofrågan drevs av dom som var gynnade. Visst var de väl lojala med oss och kände solidaritet. Men det var ett avstånd.

Birgit: Det finns ett sånt avstånd nu också. Mellan de privilegierade och de som har en hårdare tillvaro. Det är svårare att hänga med i studiecirkel och diskussioner i kvinnofrågor för den som både är ovan vid att läsa och dessutom trött. Steget från Mitt livs novell till Kollontay är alldeles för långt. Sen barnvaktsproblem, jobb som börjar mycket tidigt på morgonen eller skiftjobb.

Vivan: Det är inte säkert att männen ställer upp på sina fruars politiska intresse, det kan nog gälla både i arbetarklassen och annars. Men det kanske är en generationsfråga mera, för de unga papporna verkar förstå det där bättre.

Men allt det här om porr och sex och erotik, det förstår vi äldre inte riktigt. När vi växte upp var det inte så, vi var inte så frigjorda. Då måste man vara kär för att våga ta risken att kanske bli med barn.

Birgit: Jo visst, det är en stor skillnad, nu behöver man inte få barn om man inte vill. Men det är inte bara positivt att vara frigjord. Nu väntar sig killar att man ska vara det, utan att kanske ge något tillbaka. Det blir som en umgängesvana ibland. Och tjejerna ska inte måla sig och inte klä upp sig, men ändå är de ju objekt. Sen om man nu skulle vilja ha barn ensam, så är det problem. Om man inte uppger faderns namn så får man inte bidragsförskott av barnavårdsnämnden. Och uppger man namnet, då får han ju betala en massa pengar. Hur ska man göra?

Sen är det inte säkert att alla är så fria som dom vill. Man kan vara blyg i alla fall och kanske inte törs bada naken eller så. Och då kan det hända att man blir hånad för det.

Det är klart att det är bra med det som hänt, men alldeles problemfritt är det inte. All exploatering av kropp och

kön kan kännas avhumaniserande.

Det ställs såna krav, både på tjejer och på killar. Man kan också bli rätt trött på att jämt se stjärter och bröst.

Vivan: Förr var det pigorna som fick vara överklasskarlarnas nöje. När fina herrarna kom hem från krogen sent på natten, då skulle pigan gå och öppna och hjälpa dom i säng. Frun fick sova och sen skulle hon ha kaffe på säng. Ofta hände det att pigorna fick ta emot husbonn i sängen också. Om hon sen blev med barn så var det bara att gå.

Det är väl på ett annat sätt nu förstås, flickorna får bjuda på sig på ett annat vis med porr och utvikning och i poseringsateljéer.

Birgit: Ja, nu är det lågavlönade kvinnor, som har det bättre materiellt men som ändå utnyttjas.

Det största problemet tycker jag ändå är att det alltid är mannen som framställs som människan i alla sammanhang, i film, i massmedia över huvud taget. Kvinnan är relaterad till mannen, som hans fru, mor eller syster eller möjlig medarbetare. Hon har ingen identitet som samhällsmedborgare och man talar inte heller om henne som medlem av en grupp.

Vivan: Det är sant det du säger. Såna saker tänkte ju vi aldrig på, det är ni yngre som gjort oss uppmärksam på det.

Gunilla: Ni äldre och yngre har ju mycket gemensamt. Hur ska ni nå varandra och enas i kraven?

Birgit: Det första är att ni äldre berättar för oss yngre hur ni haft det. Som du och jag pratat nu. Det tror jag är viktigt.

Vivan: Det vill vi ju gärna. Men vi är ibland kanske osäkra, tror inte nån är intresserad. Men det förstår jag ju att fast vi haft det så olika så har vi nämnaren gemensam. ■

JÖSSES FLICKOR

Befrielsen är nära

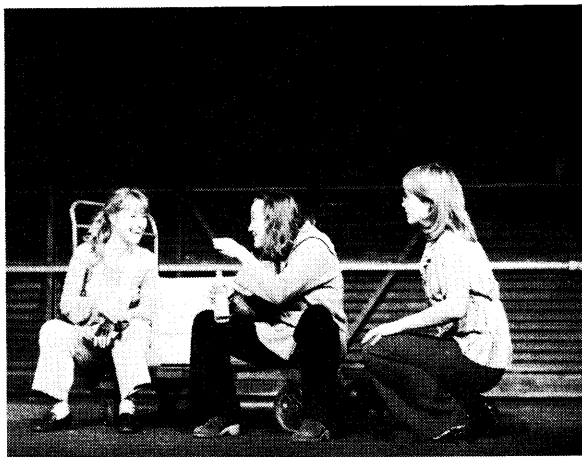
en pjäs av Marqareta Garpe
och Suzanne Osten

Författarna har tidigare tillsammans skrivit bl a TJEJSNACK 1971 och KÄRLEKSFÖRE-STÄLLNINGEN 1973 för Stockholms Stads-teater. I pjäsen görs en översikt av kvinnofrågor i Sverige under de år som gått sedan kvinnorna fått rösträtt. Pjäsen skildrar en kvinno-förenings öden och äventyr under 50 år och ger en utförligare presentation av några av föreningens medlemmar — i privatliv och arbete. Även denna pjäs har tillkommit efter en längre intervju- och researchperiod med äldre kvin-nosakskvinnor. Pjäsen skall visa att vi kvinnor har en historia, även om de historiska perso-nerna bara skymtar i utkanten, ty det är före-ningen "Jösses flickor", som är huvudpersonen i pjäsen och det är sådana okända kvinnor som skapar vår historia.

Marianne Aminoff, Gun Arvidsson, Eva Frö-ling, Wallis Grahn, Gerd Hagman, Linnéa Hillberg, Chatarina Larsson, Yvonne Lom-bard, Lise-Lotte Nilsson, Gurie Nordwall, Ulla-Britt Norrman, Marianne Stjernqvist, Eva Kristin Tangen samt Christer Banck, Fred Gunnarsson, Åke Lindström och Håkan Serner framför de olika rollerna. Suzanne Osten har regisserat, Gunnar Edander gjort musiken och Måns Hedström scenografin.

Bilderna på det här uppslaget är fotografe-rade under en tidig repetition (utan scenklä-der). Verserna är hämtade från sånger ur pjä-sen.

Pjäsen kommer att ha PREMIÄR DEN 29 NOVEMBER på Stockholms Stadsteaters Sto-ra scen. Abonnemangspriset är 12 kr/person i en grupp om minst 10 deltagare (ordinarie pris 20 kr/person). Preliminär beställning kan göras i god tid före. Efter den definitiva be-ställningen skickas biljetterna per post (eller hämtas) och via postgiro inbetalas summan senast 2 dagar före den dag föreställningen skall äga rum. Välkommen med beställning-ar och förfrågningar till abonnemangsavdel-ningen tel: 08/14 08 00 (P.G. Engel och Birgitta Sjögren).

20-TALET

**Jösses flickor upp på fötter
låt oss slita alla rötter
av ett tusenårigt långt förtryck.
Nu har vi vår rösträtt tagit
fienderna har vi slagit.
Låt oss göra några hårda ryck
och vi stormar in i politiken
färgar den med vår kvinnlighet
skapar rättvisa och jämlikhet.**

30-TALET

**Jösses flickor, jösses fruar
mörkermännen står och buar
när den gifta kvinnan tar ett jobb.
Riksdan tystar alla skriken
när vi jagas från fabriken
för att skyla över depressionen.
Vi måste möta den svåra reaktionen
hävda rätten till en lön
fast vi är av kvinnligt kön
hävda rätten till vår kropp
fast vi inte har nån snopp.**

50-TALET

Jösses flickor stencilera
 militären vill placera
 en atombomb i vårt lands försvar.
 Bomben kan allt liv förstöra
 millioner år förgöra
 vad finns då av Sveriges folkhem kvar?
 Nej, vi måste protestera
 mot att man vill detonera
 mänskligheten in i evigheten.

70-TALET

Jösses flickor se tillbaka
 på allt det vi fått försaka
 under alla femtio år som gått.
 Kanske har just du lagt grunden
 kämpat i den rätta stunden
 tvivla inte, se på vad vi fått.
 Vi har bara några frågor kvar
 när blir arbete en rättighet
 när blir barnen allas angelägenhet
 när får vi en ekonomisk jämlikhet?

BEFRIELSEN ÄR NÄRA

Befrielsen är nära
 tiden är nu mogen.
 Nu vaknar vi kvinnor.
 Å, alla kära systrar
 dagen är äntligen här
 då vi ger varandra stöd
 att ta det stora steget
 att klara av vårt sista prov
 fram till rosor och bröd
 åt var och en efter dens behov.

Men, kan vi? Vill vi? Törs vi?
 Ja vi kan! Vi vill! Vi törs!

Och en dag ska barnen säga
 tack mödrar det gjorde ni bra.
 Ja en dag ska barnen säga
 denna mänskliga värld vill vi ha.

SKV 60 år

Under 60 år har SKV kämpat för kvinnorna, barnen, miljön och freden — under olika namn och lite olika former men hela tiden som en partipolitiskt obunden, självständig och progressiv kvinnoorganisation. Det hör inte till våra vanor att nostalgiskt blicka bakåt — nuet är fullt av uppgifter och kampmål. Men inför 60-årsjubileet vill vi rekapitulera vår historia — som en påminnelse om att vår kamp idag är en fortsättning på mångas kamp före oss och skall följas av andras tills vi nått målet: en värld i fred, utan förtryck och exploatering av människor och miljö.

1914. Ada Nilsson och Julia Kinberg, två kvinnliga läkare, tar initiativet till Föreningen Frisinnade Kvinnor under parollen "Mot krigspsykos, för demokrati och för kvinnans likställighet". Bland de första medlemmarna var Elin Wägner. Det var första världskrigets år och arbetet för freden blev det viktigaste: "Människorna har letts att acceptera våldet och oförnuftet såsom något nu och för all framtid ofrånkomligt och därmed har de också letts att proklamera läran att makt står över rätt... Kvinnorna har allt att förlora av reaktionen. Ty om makt är rätt har kvinnorna alltid orätt".

1921. Föreningen utvidgas till riksförbund. Samma år väljs två av föreningens medlemmar in i riksdan: Kerstin Hesselgren och Elisabeth Tamm.

1924 deltog förbundet i valrörelsen. Man arbetade för freden under parollen "Mänskligheten bör utrota kriget innan kriget utrotar mänskligheten", formulerad av Elin Wägner. Förbundet har nu 23 länsförbund och 2 430 medlemmar.

1928 lämnar Göteborgsföreningen förbundet efter att ha deltagit i valrörelsen i kartell med högern.

1929 ändrar Stockholmsföreningen namn till Nyradikala gruppen av Frisinnade Kvinnors Riksförbund.

1931 ändras namnet till Svenska Kvinnors Västerförbund för att "möjliggöra ett samarbete mellan kvinnor inom och utanför partier som önskade en samhällsutveckling i vänsterriktning". I första hand ville man öppna förbundet för de socialdemokratiska kvinnorna och ett samarbete med dem, vilket också kom till stånd.

1935. Elin Wagners appell om "Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget" leder till 1 septemberrörelsen som på några veckor samlar 20 000 kvinnonamn.

*

Under andra världskriget förde SKV en tyngande tillvaro. Det fanns inte plats för radikalpacifistiska tongångar. SKV hade en lös organisation med olika grupper (en fri grupp, en folkpartigrupp, en radikal grupp, en socialdemokratisk grupp) och en samarbetskommitté. Svårigheten att ena sig i aktivt arbete under kriget med dess skärpta meningsmotsättningar ledde till att man to m diskuterade en upplösning av förbundet, vilket dock avstyrades.

Radikala gruppen utvecklade dock under hela kriget en intensiv verksamhet: krävde en generösare flyktingpolitik, protesterade mot inskränkningar i den fria åsiktsbildningen, mot censur och mörkläggning och gjorde en stor aktion mot permittenttågen. I hjälpkommittén för Leningrads barn möttes SKV-kvinnor och kommunistiska kvinnor i samarbete.

Förutom fredsfrågan stod kvinnofrågan och jordfrågan i centrum för Radikala gruppens verksamhet.

1944 gav man ut en skrift med titeln "Förslag till representationsreform på grundval av 50/50". Man motiverade sin tro på betydelsen av ett ökat kvinnoinflytande dels med skillnaden i de båda könen värdering av människor och maskiner, dels och framför allt med kvinnornas människovärdande erfarenhet: "Det stora flertalet kvinnor arbetar direkt med människomaterialet".

1945. I Paris hålls en stor kongress med huvudsakligen kvinnor från motståndsrörelserna över hela världen. Kongressen leder till bildandet av Kvinnornas Demokratiska Världsförbund, som nu har anslutna organisationer i mer än 100 länder med omkring 200 miljoner medlemmar. KDV är en av de 16 organisationer som har konsultativ status hos FN:s ekonomiska och sociala råd, vilket innebär rätt att yttra sig vid rådets sammanträden och att framlägga egna förslag. KDV är initiativtagaren till Interna-

tionella Kvinnoåret 1975.

1946. SKV ansluter sig till KDV. Förbundet öppnas för kommunistiska kvinnor.

1947 startas tidningen *Vi Kvinnor*, en slags arvtagare till *Tidevarvet*, som tidigare varit förbundets språkrör och som lades ner 1936.

Under 50-talet deltog SKV aktivt i internationella hjälpaktioner till bl a Grekland och Korea. Kampen mot kärnvapen och Stockholmsappellen mot atombomben engagerade många medlemmar. Under den energiska och klarsynte ordföranden *Andrea Andreen* kom förbundet tidigt att intressera sig för miljöfrågor och driva progressiva krav mot nersmutsning och förgiftning. Men arbetet för kvinnans likställighet och barnens rättigheter var naturligtvis hela tiden en central fråga. Under denna tid agerade SKV i en rad frågor och uppvaktade bl a regeringen och myndigheter om daghem för alla barn, fri abort, byggande av kollektivhus, likalön, särbeskattning m m.

1965 startade SKV den första Vietnamin-samlingen, för Vietnams kvinnor och

barn, som idag uppgår till nära 300 000 kr.

1966 medverkade SKV i KDV:s internationella barnkonferens i Stockholm för att överblicka barnens situation i världen. Delegater kom från 55 länder och bl a besökte *Nguyen Thi Binh* från Sydvietnam för första gången Sverige.

1969 ändrar tidningen *Vi kvinnor* namn till *Vi Män*.

1971 inleds samarbete med Grupp 8 inför Internationella Kvinnodagen 8 mars, som SKV också tidigare firat genom åren.

1972 startar SKV-kvinnor tillsammans med medlemmar i Grupp 8 och andra kvinnor aktionsgruppen "Kvinnor mot EG".

1974 tas på kongressen ett nytt handlingsprogram där man igen befäster kraven på kvinnans likställighet, barnens rättigheter, en fullgod miljö samt fred och avrustning. Till de nya punkterna i handlingsprogrammet hör kraven på 6 timmars arbetsdag, nej till atomkraftverk, och nej till massmedias våldstendens och exploatering av kvinnan i porrindustrin.

Rapport från förbundsmötet

SKV höll förbundsmöte den 12—13 oktober, ett evenemang som återkommer vart tredje år.

Vårt viktigaste beslut var antagandet av vårt nya handlingsprogram, som vi återger här i tidningen.

Det är inte många förändringar och absolut inga som anger några kursändringar i vår verksamhet, men det finns dock viktiga tillskott som bör studeras.

Vi vänder oss mot porrindustrin och exploateringen av kvinnan i reklamen och kräver åtgärder mot nersmutsningen av luft och vatten, vi kräver bättre arbetsmiljö.

Vi går in för sextimmarsdagen och kräver att deltidsarbetande skall ha samma sociala förmåner som heltidsarbetande.

Vi kräver förbättringar för barn och ungdom. Vi är emot satsningen på kärnkraft och kräver förbud mot kärnvapen, två krav som hör ihop eftersom kärnkraftsreaktorerna kan användas för framställning av kärnvapen.

Nu gäller det att kämpa för vårt handlingsprogram, den dag vi genomfört det har vi, tror jag, fullföljt vår uppgift och kan börja ta det litet lugnare — men det torde dröja.

*

På förbundsmötet talade *Marianne Millgårdh* från "Delegationen för jämställdhet mellan män och kvinnor" om "Kvinnans situation i dagens Sverige", där hon berättade om Delegationens arbete och besvarade en mängd frågor i den följande diskussionen.

*

Trau Hieu Kha, chef för PRR:s generaldelegation i Sverige, redogjorde för situationen i Sydvietnam. Alltjämt försmäktar en miljon människor i koncentrationsläger och 25 000 politiska fångar utsättes för fruktansvärd tortyr i fasansfulla fångelser. SKV överlämnade 20 000 kr till Sydvietnams kvinnoorganisation och vi lovade att fortsätta och intensifiera vårt arbete för Indokinas folk.

*

Helga Dickel från Kvinnornas Demokratiska Världsförbund överbringade hälsningar och berättade om KDV:s förberedelser för Internationella kvinnoåret 1975, vars höjdpunkt blir Kvinnornas Världskongress i Berlin hösten 1975.

Vi fick hälsningar från Danmark, Finland och Norge genom deras representanter på förbundsmötet.

Carita Nyström från Finland talar på kongressen om Kungälvseminariet i maj. T.h. Ellen Eriksson från Ambjörby berättar historier från Värmland på kongressfesten.

Undertecknad inledde om SKV och framtiden, Valborg Svensson redogjorde för vår verksamhet och Louise Waldén berättade om Vi Män-skor och planerna för framtiden.

Evy Andrén och Carita Nyström rapporterade om det seminarium som skall hållas i Kungälv i maj i anslutning till Internationella kvinnoåret.

Vi antog ett uttalande till regeringen där vi kräver att momsens på livsmedel skall bort. Vidare har vi i en

skrivelse till FN:s generalsek-
reterare Kurt Waldheim krävt
att utländska trupper under
FN:s flagg snarast skall
dragas tillbaka från Sydko-
rea. — Vi kräver också att
svenska regeringen ska er-
känna PRR och att Parisavta-
let ska följas.

*

På lördagskvällen var det fest
i Bagarmossen, arrangerad av
Fyrklövern i Storstockholm.

Där fick vi bl a höra sånger
från den nya kvinnoskivan,
som kommer i höst, sjungna
av några av de kvinnor som
varit med om att göra skivan.

*

Förbundsmötet är över och nu
gäller det att sätta igång med
jobbet igen. Alltså: vi oföribät-
terliga optimister kämpar vi-
dare.

E P

SKV:S NYA PROGRAM

MÅLSÄTTNING

- Förbundet vill verka för fullständig lik-
ställdhet mellan kvinnor och män och för
kvinnornas deltagande i full utsträckning på
alla områden av det ekonomiska, sociala och
politiska livet.
- Förbundet vill verka för ett samhälle där
alla barn kan känna trygghet och har lika
värde, oavsett föräldrarnas ekonomiska och
samhälleliga status.
- Förbundet vill bekämpa kommersiell ex-
ploatering av människor.
- Förbundet vill verka för att skydda vår egen
tids miljö och värna om framtidens.
- Förbundet vill verka för solidaritet mellan
folken, för folkens nationella oberoende och
för en värld fri från varje form av ekono-
miskt, politiskt, socialt och kulturellt för-
tryck.
- Förbundet vill verka för fred, allt framtid-
arbets grundval — mot kriget och dess or-
saker.

Svenska Kvinnors Vänsterförbund vill förena
alla som stöder dessa målsättningar och har
antagit följande handlingsprogram.

HANDLINGSPROGRAM

1. Likställdhet mellan kvinnor och män. Allas rätt till arbete kräver att arbetsmöjligheter för kvinnor skapas genom samhällelig planering samt att samhället ger service i form av kollektivhus, servicecentraler, daghem och fritidshem.

Intensifiering av den yrkesvägledning som syftar till att bryta gamla fördomar kring kön och yrkesval är nödvändig.

De sk kvinnoyrkena måste omvärderas lönemässigt och likvärdiga arbetsinsatser måste ges samma uppskattning oavsett kön. Ökade insatser från fackföreningsrörelsens sida krävs.

Förbundet stöder förslaget om 6 timmars arbetsdag, vilket kommer att ge människor större möjligheter till en meningsfull fritid och ge kvinnor likaväl som män tid att delta i samhälleligt arbete.

Deltidsarbetande skall tillförsäkras sociala förmåner på samma villkor som heltidsarbetande.

Ensamstående småbarnsföräldrar med politiskt eller fackligt engagemang och sammanboende föräldrar där bägge parter har sådana engagemang bör stödjas genom exempelvis kommunalt betald barnvaktsservice.

Kvinnor och män skall ha rätt till kostnadsfria preventivmedel.

Nedläggningen av förlossningsavdelningar måste stoppas.

Medicinsk forskning kring riskfria preventivmedel, kvinnosjukdomar och smärtfri förlossning skall ökas. Kvinnor skall ha rätt till psykologiskt stöd och smärtlindring vid förlossning och abort.

2. Barnens rättigheter. Förbundet kräver att ekonomisk trygghet för barnen garanteras av samhället.

Alla barn skall ha rätt till daghem och övrig förskoleverksamhet samt till fritidshem och fritidsgårdar, med goda möjligheter till stimulerande aktiviteter och med goda personella resurser.

Förbundet kräver demokratiska och konkurrensfria skolor som ger alla barn chans att utveckla sina anlag.

Förbundet kräver en starkt ökad satsning på kultur för barn och ungdom.

Den psykiska barna- och ungdomsvården och stödet åt handikappade barn och ungdomar måste förbättras och få ökade resurser.

All samhällsplanering måste ta hänsyn till barns och ungdomars behov.

3. Kommersiell exploatering. Förbundet kräver front mot skräpkulturen — mot det fascistiska underhållningsväldet och mot den kvinnoföraktande pornografin.

Åtgärder krävs mot den allt hänsynslösare exploateringen av kvinnorna i reklam, porrindustri och prostitution. Den kvinnohet som här förs fram innebär ett hot mot kvinnors och mäns möjlighet till samlevnad på likställd nivå.

4. Miljön. Förbundet kräver radikala ingrepp mot ohälsosamma och riskabla arbetsmiljöer.

Förbundet kräver vidare kraftåtgärder mot luft- och vattenföroreningar och ökad satsning på reningsverk och återvinningsfabriker.

Kemiska bekämpningsmedel vilkas oskadlighet ej till fullo bevisats skall förbjudas, liksom skadliga eller onödiga livsmedelstillsetser. Nya produkter måste testas på fabrikkantens bekostnad innan de släpps ut på marknaden.

Förbundet vill verka mot den ökande produktionen av onödiga engångsartiklar och av meningslösa eller skadliga produkter.

Förbundet är emot satsningen på kärnkraft. Förbundet är för utforskning av andra möjligheter att utvinna energi.

Förbundet vill kämpa för ett hushållande med jordens resurser och motarbeta slöseriet med energi i den rika världen.

5. Solidaritet, nationellt oberoende och frihet från förtryck. Förbundet vill verka för solidaritet mellan alla folk och särskilt arbeta för solidaritet med kvinnorna, som i regel är hårdast drabbade av förtryck och utsugning.

Förbundet vill aktivt stödja förtryckta folk och folkgrupper i deras kamp mot fascism, rasförföljelse, ekonomisk exploatering, sociala orättvisor och kulturell utarmning.

Förbundet stöder folkens befrielsekamp på deras egna villkor.

6. Fred. Förbundet kräver förbud mot kärnvapen, bakteriologiska och kemiska vapen och kräver att alla befintliga lager av sådana vapen omedelbart förstörs.

Förbundet vill verka för allmän och total avrustning.

De kvinnskildringar vi för det mesta möter i litteraturen ger kvinnorna andrarangsroller, kvinnorna finns i biroller som komplement till männen, som objekt för männens tänkande och handlande.

Men det finns kvinnliga författare som skapat kvinnskildringar av ett annat slag. Positiva kvinnskildringar kan man kalla dom. Även om det ofta är ett helvete som beskrivs. Positiva, därför att dom är sanna, därför att de är beskrivningar av verkligheten så som den upplevs av kvinnor. Kvinnorna beskrivs som subjekt, som handlande, tänkande varelser. Här finns beskrivningar av kvinnor som är starka, kvinnor som kämpar.

Dessa kvinnskildringar ger oss bilder av kvinnor som många kan känna igen sig i. Bilder av kvinnor som det känns skönt att identifiera sig med och som kan stärka en i ens egna försök att bryta med den traditionella kvinnorollen. Nea Carlsson-Townsend skriver här om Victoria Benedictsson, Elin Wägner, Moa Martinsson och Astrid Pettersson.

KVINNOSKILDRINGAR hos några kvinnliga författare

Jag ska här ta upp en del romaner av kvinnliga svenska författare där de skildrar kvinnors liv och villkor. Jag vill dra fram vilken roll kvinnorna har i de samhällen som beskrivs i romanerna. De ger oss bitar ur kvinnornas historia. Litteraturen är en spegling av samhället. — Vad är det för ett samhälle som speglas? Vilken roll har kvinnorna spelat eller förväntats spela? Vilka krav ställer samhället på kvinnorna? Hur har kvinnornas villkor sett ut i olika samhällsklasser? Hur har kvinnorna protesterat, hur har de klarat av rollen, hur har de upplevt den?

De som jag tar upp är Victoria Benedictsson (1850—1888) som tillhörde en välbärgad medelklass och beskriver den miljön, Elin Wägner (1882—1949) som beskriver självförsörjande kvinnor ur lägre medelklass, Moa Martinsson (1890—1964) som kom ur arbetarklassen och skildrar dess

villkor, och Astrid Pettersson terresson (1909—) som främst skildrar småbrukar- och bondemiljö.

Victoria Benedictsson

Det samhälle Victoria Benedictsson skildrar är Sverige på 1870—80-talet. Att hon inte kunde skriva under eget namn utan använde en pseudonym (Ernst Ahlgren) säger en hel del om det samhälle hon levde i. Det en kvinna skrev blev inte rättvist bedömt, litterärt därför att hon var kvinna.

Victoria Benedictssons eget liv visar det inskränkta och trånga i den tidens kvinnoroll.

Som barn höll sig Victoria B. mest till fadern och fick i en del avseenden en pojkkuppsfostran. Hon blev därför lite pojkkattig i sitt sätt och kuades inte på det sätt som var brukligt för kvinnor, hon lärde sig aldrig riktigt den kvinnliga könsrollen.

Victoria Benedictsson ville bli konstnär men hennes far sa nej. I protest mot det gifte hon sig, mot sina föräldrars vilja, med en mycket äldre man. Äktenskapet upplevde hon som instängt och för det sexuella samlivet kände hon avsky. Uppenbart upplevde hon en konflikt med kvinnorollen. Hon hade ångest och depressioner som kom upp akut i situationer som hade att göra med detta att vara kvin-

na. Sitt eget barn kunde hon inte känna kärlek för (däremot tog hon väl hand om sina 5 styvbarn som mannen hade från ett tidigare äktenskap). Hon ville inte bli gravid igen och när hon väntade sitt andra barn gjorde hon ett självmordsförsök.

Så småningom började hon skriva noveller och realistiska folklivsberättelser. Hennes första roman, *Pengar*, kritiserar den roll som samhället erbjuder kvinnorna, den har en tendens som är för kvinnornas emancipation och kräver reformer. Romanen speglar tydligt den tidens kvinnoförtryck. Och nu, 100 år senare, verkar den fortfarande inte mossig.

Huvudpersonen Selma Bergs öde visar på de förhållanden i samhället som hämmar och trycker ner kvinnorna.

Selma vill bli konstnär men hindras av att hennes far, som är hennes förmyndare, säger nej. I stället blir hon tvungen att som 17-åring gifta sig med en mycket äldre man, av ekonomiska skäl.

Selma upplever äktenskapet som trångt och förnedrande och för sexuallivet känner hon sån avsky att det skadar henne för hela livet. Hon upplever det som något så avskyvärt att hennes förmåga till positiva sexuella upplevelser med andra män också förstörts.

Selma beskrivs som ung som en envis och stark karaktär. När hon trycks in i äktenskapet anpassar hon sig aldrig riktigt till det. Hon är ytligt sett anpassad men hon accepterar aldrig i grunden att anpassa sig till kvinnorollens underdanighet och inskränkt-het.

Selma strävar efter en andlig jämställdhet med männen, hon vill bli behandlad som en kamrat, en jämlike.

I slutet av romanen har Selma en uppgörelse med sin man där hon drar fram bris-

terna i samhället vad gäller kvinnans ställning. Victoria Benedictsson låter Selma summera de brister i samhället som hon med sin bok vill gå till angrepp mot:

Kvinnorna var inte myndiga. Ogift kvinna blev myndig vid 25 år, men den gifta kvinnan hade mannen till förmyndare.

Giftasåldern för kvinnor var låg, 16 år. Selma menar att det är fel att binda flickorna i äktenskap så tidigt. De vet inte vad de ger sig in i och de hinner inte mogna och utvecklas innan de kastas in i äktenskapet.

Det var mycket svårt för kvinnor att få en utbildning och yrke. (En av de få möjligheter som stod öppen var att bli konstnär.) Det fanns alltså små möjligheter för kvinnor till en självständig period mellan det ekonomiska beroendet av fadern och av mannen.

Det fanns knappast någon möjlighet för kvinnor att försörja sig själva eller att förverkliga sig själva utanför hemmet.

Deras så gott som enda möjlighet till försörjning var att gifta sig. Att, som Selma uttrycker det, sälja sig till en man. Och därigenom till underkastelse i äktenskapet.

Dessutom var det sociala trycket starkt. En kvinna som inte anpassade sig till att vara maka och mor ansågs av omgivningen som lite löjlig.

Något som Selma (och Victoria Benedictsson) starkt går till angrepp mot är den sexuella dubbelmoralen. Det existerade en sexualmoral för männen och en annan för kvinnorna. För männen accepterades det att de hade för- och utomäktenskapliga förbindelser. Det var naturligt ansågs det. Kvinnorna skulle vara oskulder när de gifte sig och sen trogna mannen. En otrogen hustru kunde straffas

med skilsmässa om mannen ville det. (och hur skulle hon då dra sig fram?)

Att kvinnorna skulle vara rena när de ingick äktenskap innebar också att de var oupplysta om sexuallivet. Okunniga kunde kvinnorna bli chockade av bröllopsnatten med frigiditet som följd.

Vid den tid som Victoria Benedictsson skrev *Pengar* hade det börjat komma upp en debatt om den sexuella dubbelmoralen, den s k sedlighetsdebatten. Den dubbla sexualmoralen började ifrågasättas och det fördes fram idéer om att samma moral skulle gälla för båda könen. Det fanns två olika läger i frågan: De som ansåg att man skulle ställa renhets- och behärskningskrav också på männen. Och de som ansåg att också kvinnorna skulle ha rätt till fria sexuella förbindelser.

Kvinnorna blev naturligtvis offer också för den här moralen. Med den skilda ställning män och kvinnor hade i samhället var det inte lätt för dem att mötas i en fri förbindelse.

Victoria Benedictsson blev ett offer för de båda könen olika indoktrinering om kärlek. Efter att hon lämnat sin familj och vistades i Köpenhamn hade hon en fri förbindelse med George Brandes, den tidens ledande litteraturkritiker. Hon tog förbindelsen allvarligt och hoppades på en andlig jämställdhet, men George Brandes tröttnade efter ett tag. Detta anses vara orsaken till Victoria Benedictssons självmord.

Vid sidan av sin radikalism, att kräva förbättringar i kvinnans ställning, hade Victoria Benedictsson också ett drag av konservatism — ett accepterande av den del av kvinnorollen som innebarhängivelse, att uppgå i en annan människa i kärlek, vilket hon ansåg vara ett kvinnligt drag. Denna sida hos henne kommer fram i hennes andra stora roman, *Fru Marianne*.

Elin Wägner

Elin Wägner var journalist och kvinnökämpe. Hon var engagerad i kampen för kvinnans emancipation och deltog aktivt i rösträttskampen.

Efter 1:a världskriget kom hon att koppla samman kvinnofrågan med fredsfrågan. Hon trodde på att det kvinnliga skulle rädda världen.

Hon trodde på en kvinnlig särart, att det fanns en given skillnad mellan kvinnors och mäns natur. Den kvinnliga särarten innefattade egenskaper som värme, medkänsla, moderlighet och omtanke. Hon menade att det, just därför att denna skillnad fanns, var viktigt att kvinnorna blev representerade politiskt och fick del av beslutsfattandet. Manligt och kvinnligt skulle samverka.

Elin Wägner har en oerhört stor produktion. Det som jag tar upp här är hennes skildringar av de självförsörjande kvinnornas liv och rösträttskampen.

De självförsörjande kvinnorna var vid den här tiden (början av 1900-talet) en relativt ny grupp. I *Norr tullsligan* och *Pennskaftet* beskriver hon dessa gruppers villkor.

Norr tullsligan handlar om de kvinnliga kontoristernas levnadsförhållanden skildrat i dagboksform.

De kvinnliga kontoristerna vid denna tiden levde under oerhört knappa förhållanden. Deras löner räckte knappast att leva på. De hade hårda arbetsförhållanden, med långa arbetsdagar och övertid. De hade också ett motstånd i omvärlden mot att de arbetade. De var i en oerhört utsatt position och kunde därför utnyttjas maximalt. Eftersom det inte betraktades som naturligt att kvinnor förvärvsarbetade och därför att det fanns väldigt få jobb för dem att få fick de lära sig att de skulle vara tacksamma att de överhuvudtaget hade jobb och inte klaga över lönen och de långa arbetsdagarna. I *Norr tullsligan* beskrivs en solidaritet och gemenskap mellan kvinnor.

Elin Wägner ger en fin beskrivning av solidariteten mellan de fyra som bor tillsammans. De delar både de rent materiella villkoren och varandras sorger, bekymmer och glädjeämnen.

Boken beskriver också en spirande solidaritet mellan kvinnorna på det största kontoret, Förenade Bolagen, när de planerar en strejk för högre löner.

Strejken förbereds, man inrättar en strejkkofond (i liten skala) och lovar varandra att vara solidariska och stå enade mot Förenade Bolagen. Men strax innan strejken ska bli av

läcker det ut till chefen. De ledande blir avskedade och det blir ingenting av.

Pennskaftet handlar om en kvinnlig journalist. Den handlar också om rösträttskampen och om kvinnosolidaritet.

Vi får inblick i hur det var att arbeta som kvinnlig journalist med omgivningens fördomar emot sig, och vi får fina beskrivningar av kvinnosolidaritet och kampglädje i rösträttsarbetet.

Rösträttskämparna arbetar hårt men arbetet ger dem mycket av glädje och skapar gemenskap mellan dem som kämpar tillsammans.

För många av dem som arbetade ivrigast med Föreningen för kvinnans politiska rösträtt (FKPR) blir arbetet där ett livsinnehåll, något som de tror på och är beredda att göra stora och opoffringar för. De som kämpade för kvinnlig rösträtt hade enorma förhoppningar på vad det skulle innebära. De trodde att om bara kvinnorna fick rösträtt skulle jämlikheten komma.

Pennskaftet tar också upp diskussionen om en ny kärleksmoral, en ny sexuell moral som innebär att kvinnan kan inlåta sig i en sexuell förbindelse efter sitt samvete. (För männen hade det ju inte gällt några inskränkningar tidigare heller). Det är kärleken som är det avgörande. Elin Wägner låter Kärleken vara något viktigt för kvinnorna.

Pennskaftet blir kär och har ett sexuellt förhållande med mannen. Men med avsikten att de ska gifta sig så fort han får bättre inkomst.

Förhållandet mellan dem är vad som väl då kallades jämställt. Han tar hänsyn till henne som person. När de gifter sig slutar hon sitt arbete. Äktenskapet blir det viktigaste.

Elin Wägner menade att det fanns en gemenskap mellan alla kvinnor därför att de är kvinnor. Vad denna kvinnoso-

AEROFLOT

**är inte bara MOSKVA
och LENINGRAD**

Vi flyger också till

**JAPAN
OST- och SYDOST-
ASIEN**

Närmaste vägen går via Moskva

Allt fler flyger också
från Stockholm till:

**OSLO, AMSTERDAM
och KÖPENHAMN**

MED AEROFLOT

soviet airlines

Tel: 08/21 02 14, 21 70 07

Besöksadress: Sergels torg 6,
Postadress: Box 400 07,
103 41 Stockholm

lidaritet kan innefatta finns det några exempel på i boken. Pennskaftet har under en tid en prostituerad boende hos sig. Hon tänker sig också i en fantasi att i sitt rum rädda en prinsessa, som vill vara anonym, undan offentligheten. Detta för att de ju också är kvinnor.

En av Elin Wägners mest berömda böcker är debattboken *Väckarklocka*, som också rör kvinnofrågan. Där tar hon upp tankar om den kvinnliga särarten och freden. Hon tar upp idéer om att kvinnostyrda samhällen skulle vara mer fredliga än mansstyrda. I *Väckarklocka* har hon utvecklat sin kvinnosyn från de tidigare böckerna.

Moa Martinsson

Moa Martinsson är en av våra få kvinnliga arbetarförfattare. Det hon framför allt beskriver är arbetarklasskvinnornas situation. Det förtryck de utsätts för av systemet och av männen.

Hon beskriver de miljöer hon själv känner och mycket av det hon skriver om är självbiografiskt.

Moa föddes som oäkta barn till en fabriksarbeterska. Hennes barndom var otrygg. Hon fick tidigt lära sig att klara sig själv och som 15-åring fick hon börja försörja sig själv. Hon gifte sig ung och flyttade till ett avsides liggande torp. Mannen söp och var sällan hemma. Vid 25 års ålder hade

hon 5 barn som hon ensam fick dra försorg om. Trots hårt arbete började hon läsa böcker och intressera sig för politik. Så småningom började hon skriva i vänstertidningar, *Brand* och *Arbetaren*.

När hon var 39 år gifte hon om sig, med Harry Martinsson, vilket haft stor betydelse för hennes författarskap. Fyra år därefter debuterade hon med romanen *Kvinnor och äppelträd*, året därefter kom *Sallys söner*. (Dessa båda bildar tillsammans Boken om Sally).

Sally liknar i mycket Moa själv, samma svåra barndom och hårda liv som torparhustru. Sally som barn är ungefär samma gestalt som Mia i hennes senare självbiografiska böcker. Sally flyttar tidigt samman med en man som är stilig och ansvarslös. Han super och är sällan hemma. Barnen kommer tätt, dem får Sally ensam ta hand om.

Sally beskrivs som en stark människa som håller huvudet högt trots att omgivningen ser snett på henne. Mitt i allt sitt elände orkar hon ändå intressera sig för att läsa. Hos henne vaknar en politisk medvetenhet, hon börjar se sammanhangen i varför en del är fattiga. Det hålls politiska möten hemma i hennes torp.

I andra delen av boken gifte sig Sally med en rik bonde. Men hon kan inte riktigt finna sig tillrätta med det livet. Hon har slutat sina politiska aktiviteter men hon kan inte acceptera att leva gott i överflöd när hon vet att det finns andra som inte har mat. Hennes söner kan inte heller acceptera hennes handlande helt. De tyckte bättre om den gamla Sally och de föredrar att hålla sig till sin egen klass. Sally kan inte acceptera sin situation och i slutet av boken dör hon.

Moa Martinssons barn och ungdom finns beskriven i de självbiografiska böckerna

Mor gifter sig, Kyrkbröllop och Kungens rosor. Berättelsen fortsätter när hon är vuxen i *Jag möter en diktare*. (Det är inte Harry Martinsson, utan en som tatar pråmar som kal-las så).

Mor gifter sig och *Kyrkbröllop* handlar om Mias (som Moa heter i böckerna) barndom i förstadsrum och statarbaracker och om moderns liv först som ensam mor sen som arbetar- och statarhustru, med en karl som super och ofta är borta från hemmet och som inte bidrar mycket till familjens försörjning. Det får modern klara bäst hon kan, med tillfälliga arbeten som skurning och stortvätt åt dom rika eller med fabriksarbete när det gått att få. Modern är utsliten av hårt arbete, undernäring och graviditeter. Familjen måste ständigt flytta för att klara uppehållet och Mias barndom blir otrygg och splittrad.

I *Mor gifter sig* och *Kyrkbröllop* är Mia ett barn. Där får vi se på världen genom ett barns ögon. Mia skonas inte från verklighetens råa grymhet därför att hon är ett barn. Hon får snabbt lära sig tillvarons hårda villkor för att klara sig. Med barnets naivitet ser hon det som är fel i tillvaron. Hon kan inte förstå tex varför hennes mor och andra kvinnor bryr sig om karlarna när de bara super och slår dem. För Mia framstår det som obegripligt men för kvinnorna tycks den situationen vara det normala. Det kvinnoförtryck som beskrivs är så vanligt att kvinnorna knappast ens reflekterar över det, eller tänker på att det skulle kunna vara annorlunda. Att karlar super och slår sina hustrur är så generellt att det betraktas som det normala tillståndet.

Genom barnets upplevelser får man ett perspektiv på de vuxnas beteende. Barnet genomskådar ofta de vuxnas liv och ser det klarare än de som

är mitt uppe i det förmår göra. Mia ser både klasssamhällets lögner och kvinnoförtrycket på ett klart och genomträngande sätt.

Mia får lära sig fattigdomens villkor, att det är fullt att vara fattig, att det alltid är den fattige som har fel, alltid den fattige som råkar illa ut, och att den som är fattig inte har stora möjligheter att komma ur sin situation.

I *Kungens rosor* har Mia blivit nästan vuxen. Hon är 15 år, och försörjer sig själv. Först är hon barnpiga i en prostfamilj, där det råder ett spänt förhållande av tysta konflikter. Där upptäcker Mia att det finns andra slags konflikter än tråtor och slagsmål. Sen arbetar hon på restaurang och går som elev i köket på ett hotell. När hon kommer ut och börjar arbeta är hon varken barn eller vuxen, men hon tvingas att vara vuxen fastän hon på många sätt fortfarande är ett barn.

Mia får också gå arbetslös och ta tillfälliga arbeten. Hos henne börjar vakna ett politiskt medvetande. Redan när hon arbetar på restaurangen tar en kypare henne med på ett socialistmöte. Då förstår Mia inte mycket av det. Men hon kommer i kontakt med fackföreningsmänniskor igen och hon ansluter sig till idéerna.

Detta att också kvinnorna ska organisera sig kan inte Mias mor förstå, fastän hon är socialist. Mia gör en reflexion över de äldre kvinnornas syn på sin roll som kvinnor.

De äldre kvinnorna tog inte sitt arbete utanför hemmet på allvar. Det var som om de väntade på bättre tider då de skulle slippa förvärvsarbete och mannen ensam klarade försörjningen, så som kvinnorna i de högre klasserna hade det. Förvärvsarbetet var något de höll på med vid sidan av hemarbetet, trots att de ofta arbetade mycket hårt utanför hemmet.

De äldre kvinnorna är så djupt rotade i patriarkaliska mönster att de inte kan tänka sig att de ska organisera sig. De förlitar sig på männen.

Och männen talar inte med kvinnorna om socialism och organisering. De vill hålla kvinnorna utanför.

Mia är inte fast i samma underdåniga kvinnoroll som sin mor. Hon inser att också kvinnorna måste organisera sig om männen ska kunna komma nästan med sin organisation. Det behövs samarbete för att bygga en stark organisation.

Moa Martinssons böcker ger en sammanhängande bild av hur samhället såg ut från den fattiges sida. De ger breda skildringar av de grupper i samhället som står längst ner, som har det sämst ställt. Vi möter många livsöden, många av dem har gemensamma drag vilka härrör ur fattigdomen och ställningen i samhället. Det är det draget som med tydlighet visar samhällsklasserna. De mångas öden visar samhällsstrukturen, visar fram klassdragen.

Moa Martinssons böcker ger oss en bit av arbetarkvinnornas historia.

Astrid Pettersson

Astrid Pettersson är lantbrukare i Halland och har bl.a. skrivit en romansvit (*Kängorna, Galoscherna, Livets trappa, Barnets börda*) där en av huvudpersonerna är en stark, kämpande kvinna. I de två sista delarna, som jag tar upp här, rör sig händelserna kring henne, Ulla. Tidsmässigt sträcker sig romansviten från 1919—1941. I bakgrunden figurerar tidshändelser, nazismens framväxt och kriget.

Böckerna skrevs på 60-talet.

I *Livets trappa* har Ulla rymt hemifrån och fått plats som husa hos en överstefamilj där hon får arbeta mycket

hårt. I slutet av boken gifter hon sig med Manuel och flyttar till en gård. Där på gården rör sig händelserna också i den sista delen.

Ullagestalten visar en revolt mot den traditionella kvinnollen. Ulla är en självständigt tänkande kvinna. Hon är medveten om att kvinnor inte räknas för lika mycket som männen. Hon för en ständig kamp för sitt människovärde, att få räknas som människa på lika villkor.

I relationen till män för hon en kamp för att det är hennes egenskaper, vad hon tänker, vad hon gör, vad hon tycker, som ska räknas och inte bara hennes kropp. Hon ställer krav på kamratskap med männen, hon vill vara kamrat och jämlike, inte bara sängkamrat.

I sitt arbete, både som husa och på den egna gården, tänker Ulla ofta på att det arbete som kvinnor utför inte räknas för lika mycket som det männen utför. Kvinnorna räknas inte. Gång på gång återkommer Ulla i tankarna till att en man räknas som ensam på gården om han inte har någon manlig medhjälpare. Hustrun räknas inte trots att hennes arbete är lika hårt som man-

nens och absolut nödvändigt. Ulla för en ständig kamp mot de här förhållande både i sitt privatliv och i politiken. Hennes omgivning är till allra största delen konservativ. Ullas ställning blir utsatt för att hon alltid opponerar sig. I sista delen, på landsbygden lever hon med omgivningens tryck hårt på sig.

I äktenskapet får hon kännas vid många besvikelser. Hon hade tänkt sig att hon och Manuel gemensamt skulle bygga upp någonting. Utan hennes insats hade de inte kunnat köpa gården. Hon hade tänkt sig att de skulle vara kamrater som arbetar tillsammans och delar lika på både ansvar och arbete. Men så blev det inte. Hennes man kan inte klara att bryta med sin könsroll. Han kan inte acceptera hennes krav på självständighet och jämlikhet. I stället för att förstå henne anklagar han henne för att vara överkänslig när hon kräver ett människovärde och att ta allting alldeles för allvarligt. Han kräver av henne

att hon ska anpassa sig till den traditionella kvinnorollen.

Deras äktenskap blir inte en gemenskap på jämställda villkor. Ulla upplever det som kärlekslöst fastän hon egentligen älskar sin man, därför att han inte kan acceptera henne som en jämlike och kamrat.

Ulla känner sig nertryckt i äktenskapet. Ulla och Manuel hade kommit överens om att inte skaffa några barn de första åren och han hade lovat att ansvara för det. Men det gör han inte. Ulla känner sig besviken, som om hon vore hans ägodel nu bara för att de är gifta. Hennes person, hennes vilja har kommit bort. När barnen sen har kommit är hon låst, hon sitter fast i familjen och har ingen möjlighet att bryta sig ur.

De här böckerna av Astrid Pettersson ger en bild av kvinnans villkor som fortfarande är aktuell. Ullas revolt är på ungefär samma plan som många kvinnor befinner sig nu, även om miljön i böckerna är äldre. Ullas tankar och upplevelse av att vara kvinna är aktuella.

Hon kämpar mot kvinnorollens begränsningar, samma begränsningar som låser oss fortfarande.

I de här fyra författarinnornas böcker kan man se delar av en historisk utveckling. Delar av kvinnornas historia de sista hundra åren.

Man kan se bitar av hur kvinnoförtrycket sett ut i olika samhällsklasser.

Kvinnofrigörelsen har utvecklat till att gälla mer och mer i kvinnornas liv. Vi har börjat ifrågasätta mer och mer av den traditionella kvinnorollen. Börjat se mer och mer av orsakerna till kvinnoförtrycket.

Victoria Benedictsson och Elin Wägner ifrågasatte inte det vi nu kallar myter om kärleken och kvinnans sanna natur. Ändå var de progressiva för sin tid, förde kampen en bit på väg.

På en del sätt har det skett en utveckling, kvinnans ställning har förbättrats, men på andra sätt har förändringarna inte varit särskilt stora.

Det grundläggande mönstret med kvinnornas underläge och den passiva kvinnorollen finns kvar.

Den tid Moa Martinsson beskriver är 1900-talets första årtienden. Hur kvinnoförtrycket ser ut i samma samhällsklass ett halvsekel senare får vi skrämmande bilder av i Marit Paulsens och Sture Anderssons bok "Du skulle gråta om du visste. En bok om förtryck." Det är en bok om städerskor, om deras villkor på arbetsmarknaden och i hemmet. Det kvinnoförakt och förtryck som beskrivs här är på många sätt detsamma som det Moa Martinsson beskriver. Mer avlägsen än så är inte den verklighet Moa skriver om i sina böcker, även om ingen direkt svälter nu längre. Det är samma förtryck, samma system som förtrycker människorna, både män och kvinnor. Kvinnornas villkor då och nu har inte förändrats så mycket och det är samma samhällssystem som ligger i grunden för förtrycket. ■

**Köp
en
bok
från**

**Bo
Cavefors
Bokförlag**

LÄS
KVINNOR I ALLA
LÄNDER ...
MARX, KOLLONTAY,
LENIN M. FL. !

Ett debattinlägg av Birgit Lundin apropos Kajsa Ohrlanders och Ann Mårtens artikel "Sex timmars arbetsdag" i *Vi män-skor* 3/74.

Inte bara 6 timmars arbetsdag

"Men under nuvarande omständigheter betyder inträdet i arbetslivet akuta försämringar inte bara för kvinnorna, utan för hela arbetarklassen och folket.

Det är nu ofta ren nöd som gör att kvinnorna arbetar. Arbetar så att real-löneförsämringarna hjälpligt döljs. Ty numera klarar sig inte familjerna längre på en persons arbete. Nu krävs en dubbel arbetsinsats." (*Vi Män-skor* 3/74)

Detta kan man läsa år 1974 skrivet av en person som kallar sig socialist.

Kajsa Ohrlanders syn på kvinnors förvärvsarbete har alltid varit borgerlig. När Grupp 8 kom igång på allvar 1970 bröt sig Kajsa Ohrlander ur för att sprida propaganda mot (gifta) kvinnors förvärvsarbete. Kvinnor skulle inte förvärvsarbete. Utom för kvinnor förstås som inte har några män som kan försörja dem och så de vars löner inte räcker till för familjen.

Den åsikten delade KO och den övriga vänstern utan att

genera sig med de borgerliga lägren. De borgerliga tyckte inte att förvärvsarbete är något för kvinnor med småbarn, därför att kvinnor och barn nu en gång för alla är sådana.

KO och vänstern tyckte att kvinnor med småbarn inte ska arbeta eftersom deras löner nu en gång för alla är så låga att de bara blir mer utsugna än männen. Kvinnorna skulle i största möjliga utsträckning förskonas från detta kapitalismens helvete.

Vad kvinnorna själva tyckte var det inte så många som frågade efter. Men det har visat sig att vi faktiskt vill arbeta. Vi kräver vår rätt till arbete, det syns inte minst på den enorma armé av arbetslösa kvinnor som finns här i landet.

Under de år som gått har KO och den övriga vänstern nu ändrat uppfattning så att de nu tycker att kvinnor "i princip" ska ha rätt till arbete. Så tycker även de borgerliga lägren enligt valfläsket.

Sluta jobba kvinnor!

Men läs den här meningen en gång till: "Men under nuvarande omständigheter betyder inträdet i arbetslivet akuta

försämringar inte bara för kvinnorna, utan för hela arbetarklassen och folket."

Motsatsen, alltså förbättringar "under nuvarande omständigheter" för kvinnorna, hela arbetarklassen och folket, skulle alltså vara att kvinnor slutade arbeta. Varför kvinnor inte ska arbeta "under nuvarande omständigheter" framgår inte av artikeln. Inte heller framgår det huruvida KO anser sin egen arbetsinsats vara till men för kvinnorna, arbetarklassen och folket. Hon kunde i så fall föregå med gott exempel.

Inte heller framgår det vem som ska försörja alla dessa kvinnor. Allt färre av oss är ju gifta som bekant. Ska vi leva på statlig kvinnolön? Socialbidrag? Släkten? Eller är det möjligen så att det bara är de kvinnor som inte "behöver" arbeta som ställer till med så mycket elände för arbetarklassen?

Hur menar KO att ett inträde försämrar för kvinnorna? Blir vi för utsugna? För oberoende? För självständiga?

Och hur försämrar ett inträde på arbetsmarknaden för hela arbetarklassen? Blir arbetarklassens (männens) löner dumpade?

Frågetecknen hopar sig när man läst denna märkliga mening. Klart är dock att KO inte vill att kvinnor ska förvärvsarbete.

ARBETARTIDNINGEN

Ny Dag

störst i socialistisk press — ökar snabbt

Reportage—debatt—kulturkommentarer som du inte finner i monopolpressen.

Ring och prenumerera
08/52 00 95!

FARS DAG-BOK

heter
TIDENS
KALENDER
— uppslagsverket om det mesta som hänt under senaste året och som dessutom är almanacka i särklass för 1975.
Kostar bara c:a
15:—
inkl. moms

TIDENS 1975
KALENDER

Julgötter

Goda presenter hos

Evas Fruktshop

Lagaplan 6

Nyheter varje vecka

O. L:s Textil

Emågatan 29 — Bagarmossen
Tel. 48 03 47

I nästa mening påstår KO att det *nu* (min kurs) ofta är rena nöden som gör att kvinnorna arbetar. KO påstår också att en persons (läs mans) arbete inte längre räcker för en familj. Bortsett från att de flesta män inte skulle låta sig sugas ut av kapitlet om de inte var tvungna, så är ändå påståendet rent nonsens. Dessutom vet KO att arbetarklassens kvinnor alltid har arbetat. I Ord & Bild 1/1971 skrev hon:

"Kravet 'ut i arbetslivet' är också ett borgerligt krav, därför att arbetarkvinnor i alla tider, utom kanske under 50-60-talen faktiskt har varit tvungna att ta dom jobb som har funnits för familjens försörjning. Men arbetarkvinnorna vet, att när båda arbetar blir alla i familjen lidande."

KO har under de här åren inte i grunden ändrat sina åsikter om (gifta) kvinnors förvärvsarbete. Hon har bara bytt kampparoll.

Kvinnligt förvärvsarbete har tidigare varit en klassfråga: Borgarklassens kvinnor behövde inte arbete vare sig de var gifta eller inte. Men något ekonomiskt oberoende var det ju inte tal om.

När den socialistiska kvinnorörelsen kräver villkorlös rätt till arbete för kvinnor såväl som män, utgår man från människors rätt till ett fritt och oberoende liv. Det kravet har ingenting att göra med om man har familj eller inte.

Göteborg

Länsmansgårdens Tobak

Daggdroppgatan 2 - Tel. 54 45 72

FÄRG-TV De' Du!

hos

Philip Carlsson Radio o TV

Husargatan 24, Göteborg.
Tel. 031/11 15 86

De skillnader i mäns och kvinnors arbetsvillkor som nu finns går att utjämna med facklig och politisk kamp. En förutsättning för att man ska kunna vara med och förändra samhället är att man deltar i produktionen. Att inte delta i produktionen innebär inte bara att man står utanför kampen. Det betyder dessutom ofta att man motarbetar kampen. Det finns bara alltför många exempel på tex hur hemmafruar har motarbetat strejker.

Nödändigt ont

Det här ska inte tolkas som att jag är motståndare till kravet på sex timmars arbetsdag. Det ska tolkas som att jag är motståndare till KO:s sätt att driva frågan.

Nu när 60 procent av de gifta kvinnorna (för det är bara de som är intressanta för KO) förvärvsarbetar, har KO måst acceptera att kvinnorna förvärvsarbetar vare sig hon vill det eller inte.

På 60-talet när kvinnorna på allvar började tröttna på att vara mödrar och hushållerskor gick liberalerna ut med kravet på halvtidsjobb för att kvinnorna skulle kunna kombinera familj och arbete. Tongångarna känns igen i

VIETNAMESISK GRAFIK,
varor fr Kina, DRV, DFR Korea.

SOLIDARISK HANDEL
Kungsstensg 27. Tel 08/31 86 42
(Nära T-banan, Rådmsgatan)

KUNGSBROBAREN

Kungsgatan 82
Vällagad mat, Gott kaffe

TV - Radio - Transistor

alltid ett fynd hos

**International
teve**

Blekingegat. 6, Sthlm. T. 40 96 11

KO:s krav på kortare arbetsdag för kvinnornas skull.

Sex timmars arbetsdag är ett bra krav, men det är ett farligt krav om det ställs isolerat på det sätt KO gör. Det måste kombineras med andra fundamentala krav:

● **Bryt kärnfamiljens isole-ring.** Förr var familjen en produktionsenhet och fyllde en funktion. I dag fyller kärnfamiljen ingen funktion alls. Fler och fler bor i enpersoneershushåll eller i enföräldershushåll och kallas i bästa fall "ofullständiga familjer". Fler kollektivhus skulle medverka till att bryta den boendesegregering som nu breder ut sig. Barn ska inte längre vara en angelägenhet bara för kvinnor. Män ska också ta sin del av ansvaret (och nöjet).

● **Arbetsplatser i närheten av våra bostäder.** De enorma förorterna som har byggts de senaste åren ger långa arbetsresor. Sex timmars arbetsdag skulle möjliggöra ännu längre resor.

● **En utbyggd kollektivtrafik.** Fritidsaktiviteter i förorter och glesbygd t ex är omöjliga om bussarna slutar gå klockan åtta på kvällen.

● **Bibehållen lön (KO nämner det bara i förbigående)**

Birgit Lundin

Kom till

I JULKLAPPSJAKTEN!

Ni går inte förgäves, vi har stora storlekar upp till 54, rymliga i måtten.

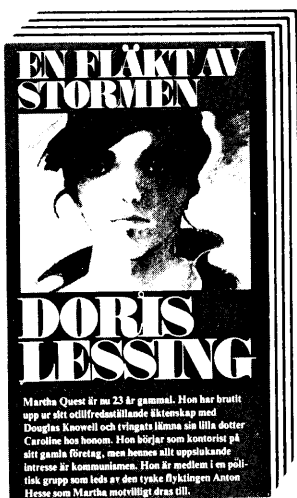
Egen tillverkning

Fleminggatan 29. Tel. 51 60 30
Hörnet Fleminggatan/Agnegatan

Margareta Berger: Fruar och Damer, Pan

Margareta Berger, en erfaren veckopressjournalist har i boken *Fruar och Damer* gått igenom och jämfört fyra årgångar av Idun och Husmodern, 1930, 1945, 1961 och 1971 (bara Husmodern).

Hon visar hur tidningarna medvetet vänder sig till olika sorters kvinnor: Husmodern till de "bredare" lagren med väsentligt större upplaga och Idun till de lite mer allmänbildade damerna.

Doris Lessing

En fläkt av stormen *Våldets barn III*

Nu finns tredje delen av böckerna om Martha Quest i Sonja Bergvalls översättning.

Varje bok kan läsas helt fristående och är utgiven i originalpocket. *Martha ca-pris 30:— inkl. moms*
Bra gift ca-pris 37:— inkl. moms
En fläkt av stormen ca-pris 34:— inkl. moms.

Vår tredje bokhöst

Hon visar också hur kvinno- rollens förändring under åren avspeglas i tidningarna och hur tidningarnas utseende förändras i och med ny tryck- teknik och bättre möjligheter till färgtryck. Det framgår tydligt att husmorsrollen inte längre är någon heltidsupp- gift. Från att ha innehållit t ex rejäl information om matbe- redning och instruktioner om hur man syr efter ett mönster, innehåller "fackmaterialet" numera mer "lekfulla" tips om hur man gör tillvaron lite festligare. Kvinnorna anses inte längre ha "ork" med tips som kräver någon större ar- betssats.

Boken ger riklig informa- tion som underlag till en de- batt eller en analys. Margare- ta Berger har klart för sig att när samhällets värderingar förändras sig, så förändras också tidningarnas innehåll och hon är också en aning kritisk till den begränsning av kvinnors intresseområden som speciellt Husmodern gör. Däremot är hon inte kritisk till de grundläggande värde- ringar i samhället som gör "Damtidningar" möjliga.

Birgit Lundin

Jorden är vår!

av Irene Götefelt och Brita Stövling med teckningar av Ulla Nerman. Prisma.

"En bok om kvinnor och män, politik och natur, för- tryck och befrielsekamp" är

FÖRFATTARFÖRLAGET

Du som gillar att läsa har 116 bö- ker, (med fem böcker i vår nystar- tade barn och ungdomsutgivning) från Författarförlaget att välja bland.

Katalog i bokhandeln eller direkt
Box 329, 401 25 Göteborg
Tel. 031/13 64 60

undertiteln till den här boken som oförfärat går över ämnes- gränserna mellan geografi, nutidshistoria, politik och ekologi. Författarna utgår från den brasilianske pedago- gogen Freires pedagogik: att undervisningen ska vara ett instrument för människans frigörelse, inte för att tämja henne — som den ofta är i vå- ra skolor. "Vi skrev den här boken för att den inte redan fanns. Skolan måste 'hålla sig neutral i kontroversiella frågor' och 'inte minst gäller det näringslivets organisation och äganderättsförhållande' som det står i läroplanen för grundskolan. "Därför, menar författarna, måste det också finnas läromedel som beskri- ver hur socialister ser på värld- en. Därför skrev de *Jorden är vår!*, som följer läroplanens grundplan men fördjupar sig i det som skolan betraktar som kontroversiellt och tar lättare på det icke-kontroversiella. En bredvid-läsning och de- battbok för alla skolbarn.

LW

Kerstin Lokrantz: Barnkläder som du lätt kan sy själv. Gid- lunds.

Den här boken är till för alla oss som gillar att sy men kan- ske inte är så skickliga eller har fallenhet för att vara så väldigt ordentliga. Den inne- håller 24 modeller med varia- tioner för barn upp i skolåld- dern. Den innehåller också sömnadslära, knep, material- lära m m. Och modellerna är befriande enkla och prestige- lösa.

LW

Bostad och kapital. Prisma

Inga politiska fraser eller vackra ambitioner kan hjälpa en hyresgäst till en bättre bo- stad om hyran är för hög. Grunden för all bostadspolitik är människors olika förmåga att betala de begärda hyrorna. Boendet är klassbestämt och precis som arbetslösheten en ofrånkomlig produkt av det

kapitalistiska samhället. Den här boken är skriven av en grupp arkitekter och arkitekturstuderande i Göteborg som försökt tränga igenom den svenska bostadspolitiken och belysa de områden där den bristfälligaste informationen ges. De pekar på hyrespolitikens möjligheter i en kapitalistisk ekonomi och skisserar ett enkelt förslag som radikalt skulle sänka boendekostnaderna. **LW**

Den nya kvinnoskivan: **TJEJCLOWN**

Anti-kärnkraftbroschyren Förespråkarna för kärnkraft och ohämmad energikonsumtion har i ett flertal skrifter med mycket stora upplagor spridit sin syn på energiproblemen till skolor och till organisationer och enskilda. Förespråkarna för en annan energipolitik har inte haft möjligheter att föra fram sina argument i tillnärmelsevis samma omfattning, skrivs det i inledningen till den här broschyren. Genom samarbete mellan olika organisationer och studieförbund har man kunnat göra en egen folder som pedagogiskt och enkelt sammanfattar kritiken mot kärnkraften. Den sprids gratis och kan beställas från:

Jordens Vänner
Box 9062
102 71 Stockholm
tel 08/84 36 45

"Tjejclownen", nog känner vi alla henne! Det är du och jag, vi alla kvinnor som med ett tappert leende lägger på oss olika ansiktsmasker för att duga. Vi vill bli älskade! Vi förvrider våra verkliga jag. Vi formulerar inte OSS SJÄLVA, bara det vi tror att omgivningen vill ha oss till.

Om "Tjejclownens" upplevelse av verkligheten handlar den nya kvinnoskivan, som utkommer nu i november. Vi är sammanlagt 17 kvinnor som arbetat med den, (några av oss kan ni se på bilden)

gjort text och musik, spelat och sjungit. Vi försöker visa vad vi känner och vi kallar det LIVMODER I STRÄNGARNA.

Skivan spelades in på Musiknätet i Vaxholm. Den kan köpas hos skivhandlarna eller beställas från SAM-distribution, Fack, 185 00 Vaxholm, tel 0764/315 90. Skivans hela titel är TJEJCLOWN — LIVMODER I STRÄNGARNA, GARANTERAT UTAN STAKE.

Gunilla Thorgren

Boken en personlig gåva

Stort sortiment, personlig service i kulturcirkeln.

kulturcirkeln

Sveavägen 41,
111 34 STOCKHOLM
Tel. 20 50 15

Svenskt prisma

**Bilder i 70-talet
pågår på Galleriet**

t o m 8 december
Från 15 december Fyra från Västtyskland, Dieter Krieg, Bernhard Schulze, Ursula, Hermann Albrert

Ting och bruksting 74
med Keramisk utflykt
till 6 jan på Konsthantverket

kulturhuset

Internationella kvinnoåret 1975

- **Jämställdhet mellan män och kvinnor,**
- **Kvinnornas medverkan i utvecklingsarbetet,**
- **Kvinnornas bidrag till världsfredens stärkande.**

Det är de tre huvudfrågorna för Kvinnoåret. Inom respektive område har FN rekommenderat att man tar upp följande aspekter:

Jämställdhet

- jämställdhet inför lagen
- ekonomisk jämställdhet. Ex likalön
- jämställdhet beträffande hem, barn och familj. Man bör skapa medvetenhet om och erkännande av mäns och kvinnors lika skyldigheter och rättigheter mot sig själva som individer, mot barnen som föräldrar, mot familjen som försörjare och mot samhället som medborgare
- jämställdhet med avseende på deltagande i beslut på alla nivåer både i det offentliga livet och i privata institutioner.

Utveckling

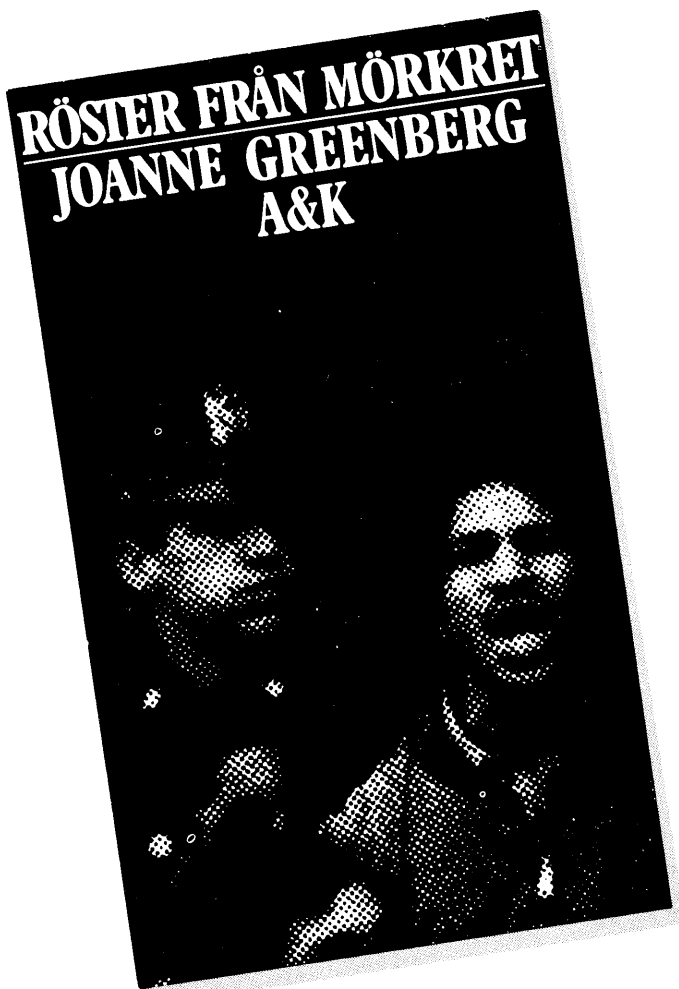
- en ökad medvetenhet hos kvinnor om samhällsutvecklingen både nationellt och internationellt
- en ökad medvetenhet om kvinnors situation i u-länderna
- att män och kvinnor stimuleras till ett icke-traditionellt yrkesval
- att män och kvinnor uppmuntras till att välja icke-traditionella utbildningsvägar
- en allsidig belysning av kvinnans situation
- mobilisering av opinionen mot otillbörligt kommersiellt utnyttjande av kvinnan och mot prostitution.

Fred

- Stimulera kvinnor att aktivt engagera sig i kam-

pen mot kolonialism, nykolonialism, främmande herravälde och apartheid

— Man bör också sprida upplysningar om Förenta Nationernas stadga

Läs Joanne Greenbergs bok Röster från mörkret

Om en socialarbeters vardag i en amerikansk stad. Boken präglas av samma intensitet och mänskliga medkänsla som gjort hennes tidigare böcker *Ingen dans på rosor* och *I detta tecken* så uppmärksammade.

INBUNDEN CA 52:— INKL. MOMS

Askild & Kärnekull

Inför kvinnoåret:

SIDA-tävling om kvinnoaffischer

SIDA har i dagarna utlyst en affischtävling med anledning av att nästa år, 1975, av FN proklamerats som internationellt kvinnoår. Tävligen kanske upprör en del män, då den enbart vänder sig till kvinnor, men på SIDA säger man att man ser kvinnoåret som en uppfordran till kvinnorna att ge en bild av sig själva och sin egen situation. Tävlingsperioden går ut 1/2 1975 och då skall juryn börja gallra bland alla de bidrag man hoppas få. Det kan bli ett svårt arbete för juryn då alla former av bildskapande är tillåtna — dvs allt från blyertsteckningar till collage och fotografier kan komma in.

Juryn består av fem personer. Två stycken är utsedda av och medlemmar av KRO

(Konstnärernas Riksorganisation), nämligen Ruth Goldman-Grosin och Anna Sjödahl. De tre övriga är Marinne Kärre, journalist på Dagens Nyheter, Charlotte Ekman och Ulla Lovén, SIDA.

Förutom prissumman på 3 000 kr får förstapristagaren sin affisch upptryckt och distribuerad ut till landets offentliga lokaler. Övriga bidrag kommer förmodligen att ställas ut på SIDA under våren.

Affischtävlingen är den första i raden av aktiviteter som planeras på SIDA:s informationsavdelning inför kvinnoåret. Bland andra aktiviteter kan nämnas att man kommer att skriva ett speciellt kvinnonummer av "Rapport från SIDA" vilket kommer att översättas till

engelska, SIDA:s personaltidning skall undersöka kvinnornas situation på SIDA, en sammanställning av internationell kvinnolitteratur skall göras, och man skall göra en stillfilm på material om två kvinnor i Colombia.

Det är informationsavdelningens kvinnor som tagit initiativet till aktiviteterna inför kvinnoåret. De har slutit sig samman i arbetsgrupper och fördelat arbetet mellan sig, men de arbetar också delvis inom de ramar och arbetsgrupper som redan finns, tillsammans med sina manliga arbetskamrater.

Bidragen skall insändas i form av reproducerbara original till SIDA:s informationsbyrå, 105 25 Stockholm.

För Indokinas kvinnor och barn

Tack ska ni ha, ni alla som trofast stöder vår insamling i medvetande om vad som verkligen sker i Indokina: att USA och dess lakejer dagligen och stundligen bryter mot bestämmelserna i Parisöverenskommelsen, företar öppna angrepp mot de befriade områdena i Syd-vietnam, vägrar befolkningen i de av Saigonregimen behärskade områdena varje ens av demokratiska rättigheter, vägrar att släppa de politiska fångarna, fortsätter att tortera dem i fångelser och tigerburar. I Kambodja underblåser USA konflikten för att söka kväva detta folks nationella befrielsekamp. Så länge detta pågår är det för oss självklart att solidaritet är nödvändig och en bjudande plikt. Tack alla ni som känner likadant!

Så till redovisningen:

Transport 280 954:18

Västra avd. Göteborg.....	100:—
Anna-Lisa Olsson, Gbg.	
"Lars Danviks minne"	50:—
Greta Englund, Skärholmen	50:—
Anny Öhman, Porjus	50:—
Irène Lökvist, Höllviksnäs	100:—
Hildur Lönnström, Porjus	50:—
Anna Medin, Göteborg	15:—
M. Furst, Sollentuna	15:—
Barbro Strindberg, Stock-	
holm	50:—
Ebba Johansson, Sundby-	
berg	15:—

J. Eriksson, Göteborg	10:—
Eva Lindau, Täby	50:—
Ruth Nordling, Vällingby	10:—
Karin Lundin, Gbg, "till	
minne av Elsa Gustavsson" ...	25:—
Inga Lisa Sangregorio,	
Stockholm	100:—
Elin Lagerkvist, Bromma	20:—
Grit Johansson, Mölndal	10:—
Lilian Andersson, Göteborg	25:—
Harnell, Älvsjö	20:—
Greta Bengtsson, Hyltebruk	20:—
Signe Jansson, Eskilstuna	50:—

Postgiro 513 23-4

May Ståhl, Älvsjö	25:—
Gunborg Lindberg, Göteborg....	50:—
Anna Blom, Kiruna	50:—
Anny o. Ingvar Lööf, Eskils-	
tuna	50:—
Suomi Liljegren, Göteborg	25:—
Sara Liljebäck, Furulund	100:—
Eva Rosell-Rudebeck,	
Uppsala	25:—
Elisabeth Malmström	
Malmö	50:—
A. Bik, Luleå	10:—
Britt Kling, Johanneshov	50:—
Kirsten Persson, Hisings	
Backa	60:—
Carola Birgersson, Hus-	
kvarna	5:—
Hans Malmberg, Göteborg	20:—
Ingegerd Berntsson, V:a Frö-	
lunda	25:—
Disa Wennberg, Luleå	10:—
O. Göransson, Norrköping	50:—
Sonja Svensson, Uppsala	50:—
gm Mia Emsheimer, Stock-	
holm bössinsamling	500:—

Kr: 282 944:18

DET HÄR ÄR ÅRETS SISTA NUMMER AV VI MÄNSKOR

På en sådan här liten tidning tycker man nästan att man känner alla läsare, att varje nummer är ett brev till er.

Vi är redan i full gång med att förbereda numren för nästa år. Lite om vad de kommer att innehålla kan ni läsa på prenumerationskortet i det här numret.

Tyvärr måste vi höja prenumerationspriset med 5 kr till 20 kr/helår — bara i höst har tryckkostnaderna gått upp med 20 % och sedan vi sist höjde priset mångdubbelt mer. Vi hoppas att den extrafemman inte kommer att avskräcka någon från att förnya sin prenumeration — den är nödvändig för vår existens.

Har ni förresten tänkt på att ge bort Vi Mänskor för 1975 i julklapp? I numret finns en blankett för gåvoprenumerationer som ni kan använda. Kom ihåg att varje ny prenumerant hjälper till att säkra vår utgivning.

GOTT NYTT ÅR — VÄL MÖTT 1975